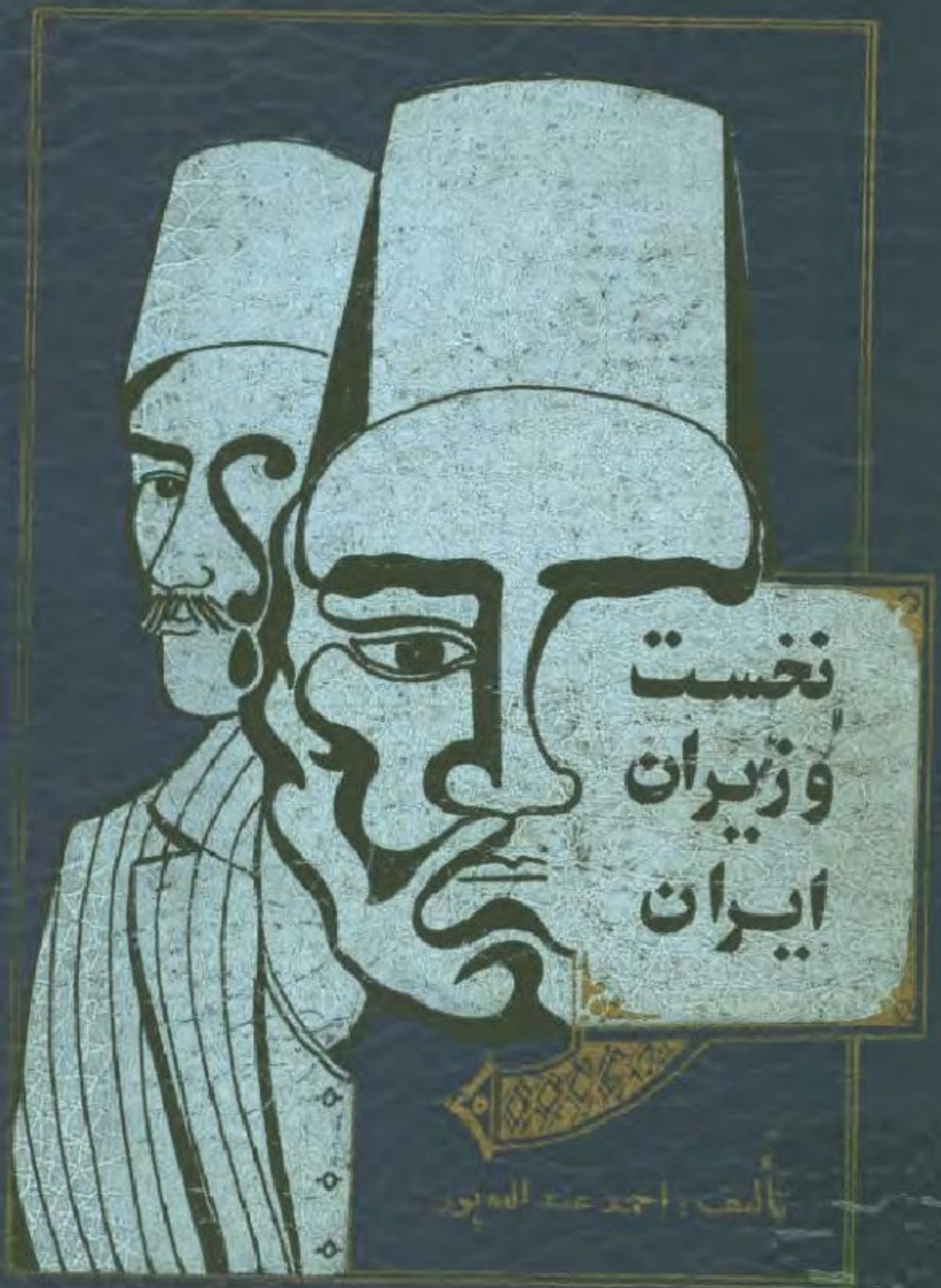
نخست
وزیران
ایران
تألیف: احمد عبدالله پور

انتشارات حسین

قیمت ۲۷۰ تومان

نخست وزیران ایران

کتابخانه تخصصی
تاریخ اسلام و ایران
۱۳۷۴

اسکن شد

تالیف : احمد عبدالله پور

کانون انتشارات علمی تلفن ۵۶۰۲۳۵۳

نام کتاب : نخست وزیران ایران
تالیف : احمد عبدالله‌پور
حروفچینی : موسسهٔ مشیری
لیتوگرافی : البرز
چاپ : چاپخانه آفتاب
صحافی : شفاعت
تیراژ : ۳۰۰۰ جلد
چاپ اول : پائیز ۱۳۶۹

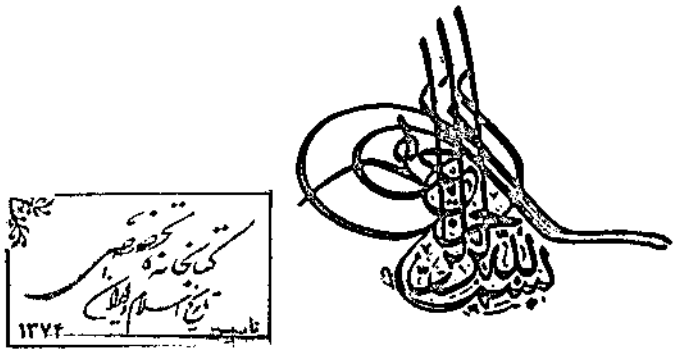
بسم الله الرحمن الرحیم
کتابخانه تخصصی
تاریخ اسلام و ایران
تاسیس ۱۳۷۲

یادنامهٔ پدر

فهرست مطالب

صفحه

مقدمه	۱۳
فهرست نخست‌وزیران	۹
۱ــ میرزا نصراله خان مشیرالدوله	۲۱
۲ــ میرزا سلطانعلی خان وزیر افخم	۲۷
۳ــ میرزا علی‌اصغر خان اتابک امین‌السلطان	۲۹
۴ــ میرزا احمدخان مشیرالسلطنه	۳۷
۵ــ ابوالقاسم‌خان ناصرالملک همدانی	۴۱
۶ــ حسینعلی خان نظام‌السلطنه مافی	۴۵
۷ــ میرزا جواد خان سعدالدوله	۵۱
۸ــ محمدولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم	۵۵
۹ــ میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	۶۹
۱۰ــ نجفقلی خان بختیار صمصام‌السلطنه	۸۱
۱۱ــ میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه	۸۹
۱۲ــ میرزا حسن خان مشیرالدوله	۹۵
۱۳ــ عبدالمجید میرزا عین‌الدوله	۱۰۳
۱۴ــ عبدالحسین میرزا فرمانفرما	۱۰۷

صفحه

۱۵ــ میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	۱۱۳
۱۶ــ فتح‌اله خان سردار منصور سپردار اعظم	۱۲۳
۱۷ــ میرزا سید ضیاءالدین طباطبائی	۱۲۹
۱۸ــ میرزا احمد خان قوام‌السلطنه	۱۳۷
۱۹ــ رضاخان پهلوی	۱۴۷
۲۰ــ محمدعلی فروغی	۱۵۵
۲۱ــ مهدیقلی هدایت	۱۶۵
۲۲ــ محمود جم	۱۷۵
۲۳ــ دکتر احمد متین دفتری	۱۸۱
۲۴ــ علی منصور	۱۸۵
۲۵ــ علی سهیلی	۱۸۹
۲۶ــ محمد ساعد	۱۹۵
۲۷ــ مرتضی قلی بیات	۲۰۱
۲۸ــ ابراهیم حکیمی (حکیم‌الملک)	۲۰۶
۲۹ــ محسن صدر	۲۱۵
۳۰ــ عبدالحسین هژیر	۲۱۹
۳۱ــ سپهبد حاج علی رزم‌آرا	۲۲۵
۳۲ــ حسین علاء	۲۳۱
۳۳ــ دکتر محمد مصدق	۲۳۵
۳۴ــ سپهبد فضل‌اله زاهدی	۲۴۵
۳۵ــ دکتر منوچهر اقبال	۲۵۱
۳۶ــ جعفر شریف امامی	۲۵۷
۳۷ــ دکتر علی امینی	۲۶۳
۳۸ــ اسداله علم	۲۶۹
۳۹ــ حسنعلی منصور	۲۷۵
۴۰ــ امیرعباس هویدا	۲۸۱
۴۱ــ جمشید آموزگار	۲۹۳

صفحه

۴۲ـ غلامحسین ازهاری ۲۹۹
۴۳ـ شاپور بختیار ۳۰۵
۴۴ـ مهندس مهدی بازرگان ۳۱۱
۴۵ـ محمدعلی رجائی ۳۱۷
۴۶ـ محمدجواد باهنر ۳۲۳
۴۷ـ حجت‌الاسلام مهدوی کنی ۳۲۹
۴۸ـ سید میرحسین موسوی ۳۳۳
۴۹ـ منابع و مآخذ مورد استفاده ۳۴۱

فهرست نخست‌وزیران به ترتیب دوران وزارت

دورهٔ قاجاریه

محمد علیشاه

۱ــ میرزا نصراله‌خان مشیرالدوله

۲ــ میرزا سلطانعلی وزیر افخم

۳ــ میرزا علی‌اصغر خان اتابک امین‌السلطان

۴ــ میرزا احمدخان مشیرالسلطنه

۵ــ میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی

۶ــ حسینعلی خان نظام‌السلطنه مافی

۷ــ میرزا احمدخان مشیرالسلطنه (مجددا")

۸ــ میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی (مجددا")

۹ــ میرزا جوادخان سعدالدوله

احمد شاه

۱۰ــ محمد ولیخان تنکابنی سپهدار اعظم

۱۱ــ میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک

۱۲ــ محمد ولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم (مجددا")

۱۳ــ نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه
۱۴ــ محمدعلی‌خان علاءالسلطنه
۱۵ــ میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک (مجددا")
۱۶ــ میرزا حسن‌خان مشیرالدوله
۱۷ــ عبدالمجید میرزا عین‌الدوله
۱۸ــ میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک (مجددا")
۱۹ــ عبدالحسین میرزا فرمانفرما
۲۰ــ محمدولی خان سپهسالار اعظم (مجددا")
۲۱ــ میرزا حسن خان وثوق‌الدوله
۲۲ــ محمدعلی خان علاءالسلطنه (مجددا")
۲۳ــ عبدالمجید میرزا عین‌الدوله (مجددا")
۲۴ــ میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک (مجددا")
۲۵ــ نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه (مجددا")
۲۶ــ میرزا حسن خان وثوق‌الدوله (مجددا")
۲۷ــ میرزا حسن‌خان مشیرالدوله (مجددا")
۲۸ــ فتح‌اله خان سردار منصور سپهدار اعظم
۲۹ــ میرزا سید ضیاءالدین طباطبائی
۳۰ــ میرزا احمد قوام‌السلطنه
۳۱ــ میرزا حسن خان مشیرالدوله (مجددا")
۳۲ــ میرزا احمدخان قوام‌السلطنه (مجددا")
۳۳ــ میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک (مجددا")
۳۴ــ میرزا حسن خان مشیرالدوله (مجددا")
۳۵ــ رضاخان سردار سپه
۳۶ــ محمد علی فروغی

دوره پهلوی

رضاخان

۳۷ــ حسن مستوفی (مجددا")

۳۸ـ مهدیقلی هدایت
۳۹ـ محمدعلی فروغی (مجددا")
۴۰ـ محمود جم
۴۱ـ دکتر احمد متین دفتری
۴۲ـ علی منصور
۴۳ـ محمدعلی فروغی (مجددا")

محمدرضا پهلوی

۴۵ـ علی سهیلی
۴۶ـ احمد قوام (مجددا")
۴۷ـ علی سهیلی (مجددا")
۴۸ـ محمد ساعد
۴۹ـ مرتضی قلی بیات
۵۰ـ ابراهیم حکیمی (حکیم‌الملک)
۵۱ـ محسن صدر
۵۲ـ ابراهیم حکیمی (مجددا")
۵۳ـ احمد قوام (مجددا")
۵۴ـ ابراهیم حکیمی (مجددا")
۵۵ـ عبدالحسین هژیر
۵۶ـ محمد ساعد (مجددا")
۵۷ـ علی منصور (مجددا")
۵۸ـ سپهبد حاج علی رزم‌آرا
۵۹ـ حسین علاء
۶۰ـ دکتر محمد مصدق
۶۱ـ سپهبد فضل‌اله زاهدی
۶۲ـ حسین علاء (مجددا")
۶۳ـ دکتر منوچهر اقبال
۶۴ـ مهندس جعفر شریف امامی

۶۵ـ دکتر علی امینی
۶۶ـ اسداله علم
۶۷ـ حسنعلی منصور
۶۸ـ امیرعباس هویدا
۶۹ـ جمشید آموزگار
۷۰ـ مهندس جعفر شریف‌امامی (مجددا")
۷۱ـ غلامحسین ازهاری
۷۲ـ شاپور بختیار

دوره جمهوری اسلامی ایران

۷۳ـ مهندس مهدی بازرگان
۷۴ـ محمدعلی رجائی
۷۵ـ دکتر محمد جواد باهنر
۷۶ـ حجت‌الاسلام محمدرضا مهدوی کنی
۷۷ـ مهندس میرحسین موسوی

مقدمه‌ای بر کتاب

وزارت و وزیری سابقه طولانی در سیاست، زبان، ادبیات و فرهنگ ما دارند و وزیران باقدرت و شوکتی در صحنه سیاست ظاهر شده‌اند که شاید بتوان گفت کلیه آنها (بجز عده معدودی) خادم بی‌اراده حکام و پادشاهان دوران خود بودند، گرچه تعدادی نیز دارای فضل و معرفتی بودند و منشاء اثری از خود می‌نمود ولی منشاء خیری برای مردم زمان خود نبودند. با تمام این احوال وزرا در نهایت همیشه مورد سوءظن حکام بودند و بیشتر آنان از تیغ قهر و غضب حکام جان سالم بدر نبردند. با همین حال سعی و کوشش زیادی بخرج می‌دادند تا خدمتگزاری را به‌مخدوم خود ثابت نمایند و از حقوق مردم می‌گذشتند تا حکام را از خود راضی نگهدارند اما با کوچکترین غفلتی یا لغزشی مورد غضب قرار می‌گرفتند.

در کتاب حاضر شرح احوال و آثار نخست‌وزیران از ابتدای شروع تشکیل کابینه‌های قانونی و یا بهتر گفته شود از اولین وزیر قانونی در صدر مشروطیت، که مشروعیت ادامه فعالیت آنان با تایید نمایندگان مجلس آغاز گردید تا آخرین نخست‌وزیر در نظام جمهوری اسلامی ایران آورده شده است و چنانچه می‌دانید پس از اصلاح قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۶۸ و تمرکز قدرت اجرائی بدست ریاست جمهوری پست نخست‌وزیری حذف و بجای آن کابینه با ریاست جمهوری به‌فعالیت خود ادامه می‌دهند. در واقع افراد در پست نخست وزیری در دوران صدساله اخیر شامل فراز و نشیب‌های

بسیاری بوده است و در سایه هدایت‌های گوناگون در هر برهه از زمان ملت را به‌سوئی هماهنگ با افکار خود سوق داده‌اند.

باید اذعان کرد بطور کلی ترقی و تعالی و یا تنزل و سقوط مملکتی بدست نخست‌وزیران بود چرا که اندیشه و تفکر نخست وزیران در اجرای برنامه‌های مترقی یا افول همه‌جانبه برای یک مملکت یک مساله حیاتی است و اگر مملکتی بسوی ترقی گام نهاد و یا بسوی قهقرا سوق داده شد در این میانه نقش نخست‌وزیر و اعضای کابینه او حیاتی‌تر و حائز اهمیت بوده است. در تعریف وزیر آمده که، وزیر بعنوان معاون و مشاور در اداره امور عنوان گردیده در قرآن مجید نیز آمده است:

بسم‌ا . . . الرحمن الرحیم

و اجعل لی وزیرا" من اهل هرون اخی اشدویه ازری و اشرکه فی امری[1].

خداوندا مرا وزیری عطا فرما از اهلم که این کار که فرمودی نه کار آنست که به تنهائی بتوان کرد، مرا وزیری باید که مددکار من باشد و مرا مساعدت نماید.

وزیر در اصطلاح حقوقی مقامی است غیرمسئول که مجری وظایف مقام سلطنت است[2].

پس از استقرار حکومت‌های دمکراسی وزیر مقام مسئولی شناخته شد که اداره امور عمومی مملکت را اعم از سیاسی و اجرایی در برابر مقام سلطنت بر عهده داشت در قانون اساسی مشروطیت نیز وزارت یا قوه مجریه یکی از ارکان سه‌گانه قوه‌های مشروطیت شناخته شده بود و پس از استقرار نظام جمهوری اسلامی ایران نیز هیات دولت یا قوه مجریه دارای مسئولیت‌های اجرایی در مملکت بودند.

در فرهنگ معین وزارت یا وزاره شغل و مقام وزیر عنوان گردیده و وزارتخانه محلی است که وزیر با اعضاء کابینه خود در آن بکار پردازد.

در لغت‌نامه دهخدا وزیر چنین عنوان گردیده:

معاون ــ هم پشت مددکار ــ همنشین خاص پادشاه که شیر تدبیر و ظهیر سریر باشد و تحمل بار گران مملکت نماید.

وزیر ــ آنکه در برداشتن بار کسی شریک باشد ــ ظاهرا" چون وزیر در مقدمه برداشتن بار سلطنت و ریاست با سلطان متفق می‌باشد لهذا باین معنی ملقب شد وجیر در پهلوی

۱ــ سوره طه آیه ۲۸

۲ــ وزارت و وزیران در ایران تالیف دکتر زهرا شجیعی

اوستایی وی‌چیرا بمعنی فتوی‌دهنده.

وی‌چیر در ارمنی ــ کسی که در اداره کار مملکت شاه را یاری دهد.

وزیر یا دستور در برابر شاه مسئول است. همچنین آمده است ریش سفید ده این‌خلکان وزیر را چنین معنی کرده است. گویند ازوزر بمعنی حمل بار است چه سنگینی بار ملک بدوش وزیر است.

ابواسحاق زجاج گوید از کلمه وزر بمعنی حبل و رسن که چنگ در آن زنند رهائی از هلاک را[1].

بهرحال آنچه که از مفهوم وزارت مستفاد می‌شود معنی مشاورت و معاونت در حل مسائل و مشکلات سیاسی و اجتماعی کشور است و بعد از مقام اول مملکت (پادشاه در حکومت‌های پادشاهی و ریاست جمهوری در حکومتهای جمهوری) قرار دارد.

در حکومت‌های مطلقه به‌تبع استبداد حاکم بر کشور معمولا" وزرا نیز روش مشابهی را پیروی می‌نماید و نظرات و مشاورات آنان براساس خواست و نظر حاکم صادر می‌گردد زیرا در این‌گونه حکومت‌ها وزیر و وزرا با نظر مستقیم حاکم انتصاب می‌گردند و می‌بایست پیرو و مجری نظریات حاکم باشند و از این جهت مردم همیشه وزیر را یک عامل اجرائی نظرات و خواسته‌های حکام می‌دانستند و همانگونه که از استبداد حاکم بر کشور در رنج می‌بودند انتصاب و انتخاب وزیر را نیز یکی از مهره‌های مهم اجرای آن استبداد تلقی می‌نمودند.

این‌گونه مسائل مختص یک کشور یا یک منطقه نمی‌باشد و در کلیه حکومت‌های استبدادی و مطلقه در جهان متجلی می‌باشد، وزیران معمولا" در اختیار سلطان و سرسپرده احکام او می‌باشند. با پیدایش حکومت‌های دمکراسی و از طرفی شروع انقلابات مردمی در قرن بیستم حکومت‌های مطلقه جای خود را به‌حکومت‌های جمهوری و مردمی دادند و از این بابت نه تنها انتخاب رئیس جمهور با رای و نظر مردم صورت می‌پذیرد بلکه از طریق مجلس که نمایندگان منتخب مردم می‌باشند رای اعتماد می‌گیرند.

این نوع دخالت‌های مردم در کارهای دولت کم و بیش در کشورهای با رژیم و نظامهائی چون حکومتهای جمهوری، و یا پادشاهی نیز در بعضی نظامها اجرا می‌گردید ولی تجارب ثابت کرده است که حکومت‌های مطلقه پادشاهی همواره در صدد اعمال قدرت

۱ــ فرهنگ دهخدا

و اجرای نظرات و روش‌های استبدادی خود بوده‌اند، حتی در رژیم‌های جمهوری که از طرف مردم یا براساس یک کودتا و یا شورشی قدرت را در دست می‌گیرند و می‌بایستی روش دمکراسی را پابرجا و استوار نمایند متاسفانه به‌روش استبدادی و دیکتاتوری متوسل می‌گردند. گرچه تحولات سیاسی و اجتماعی زیادی در حکومت‌های مختلف ایران پدید آمده و حتی انقلاب مشروطیت در اوایل قرن حاضر بوقوع پیوست و جانهای بسیاری بر سر آن رفت، ماهیت و مفهوم اعمال قدرت و دیکتاتوری همچنان پابرجا و استوار ماند. قبل از ظهو اسلام و رسوخ آن در ایران و حتی پس از آن، قرنها حکومت‌های مطلقه و جابر بر مردم ایران مسلط بودند و از اعمال هرگونه قدرت و زورگوئی ابائی نداشتند. با توجه بتاریخ ایران و جهان بر ما معلوم می‌دارد که حکومت‌های غیرمبتنی بر قوانین و مقررات بعلت عدم وجود قواعد و مقررات پارلمانی به‌دلیل عدم دخالت مردم در حقوق و اختیارات سرنوشت خود همیشه رژیمی مطلق و مستبد و خودکامه بوده‌اند.

با تمام این احوال بررسیهای زیادی که در تاریخ ایران و جهان بعمل آمده، روشن می‌سازد که در تمام ادوار تاریخی شاه یا حاکم مطلق خود را بی‌نیاز از مشاور و یا وزیر صرفا" به‌منظور اجرای قدرت نبوده است و برحسب معمول فردی بعنوان وزیر یا صدراعظم یا مشاور در دربارهای شاهان و حکام انتصاب که به‌فعالیت‌های محدودی می‌پرداختند در حکومت‌های مبتنی بر روش پارلمانی که نمایندگان حقیقی مردم به‌انتصاب وزیر و وزرا رای اعتماد می‌دهند وزرا دارای اختیارات قانونی و اجرائی وسیعی خواهند بود و شخص پادشاه یا ریاست جمهوری یک شخصیت تشریفاتی خواهد بود. بر آنچه گذشت می‌توان گفت که وزیر یا وزرا در کلیه مراحل و سیر تحول حکومت‌ها نقش بارزی داشتند و عوامل اجرائی حکومت‌ها بوده‌اند و یکی از مهمترین ارکان سازمانهای حکومتی به‌شمار می‌رفتند. در ادوار مختلف تاریخ نقش وزرا کیفیتی مخصوص بخود داشت. گرچه در عهد باستان ایران اسناد و مدارک دقیق موجود نمی‌باشد تا براساس آن چگونگی نقش وزیر یا وزرا را مشخص نمود در عین حال وزارتی وجود داشتند که در کارها به‌حکام یاری و مدد می‌رساندند. نمونه بارز آنها بزرگمهر یا بوذرجمهر که یکی از وزرا دوران ساسانیان بود در دوره‌های هخامنشی و اشکانیان سیاست مملکت تحت نظر مستقیم شاه اداره می‌شد و وزیران مجری دستورات و اوامر شاه بودند، حتی در آن عهد تعدادی بعنوان مشاور در امور مملکت‌داری وجود داشتند که تحت نظر یک نفر (وزیر اعظم) (وزیر بزرگ) به‌کارها

رسیدگی می‌کردند که آنرا (هزاریذ) یا (هزاربتی)[1] می‌گفتند.

در دوره ساسانیان شخصی بنام (وزرگ فرمازار) پس‌از پادشاه در راس کارهای مملکت عنوان شده و تشکیلات اداری و سازمان سیاسی کشور را بعهده داشت که تعدادی از افراد نیز زیر نظر او بکارهای مختلف مملکت رسیدگی می‌کردند و همانند هیات دولت امروزی مملکت را اداره می‌نمودند که عبارت بودند از:

وزیر بزرگ ــ رئیس روحانیون (موبد موبدان) ــ وزیر جنگ و رئیس دیوان که این افراد ریاست طبقات چهارگانه ایران را بعهده داشتند.

در دوره‌های پس از اسلام خلفا الگوی وزرای ایران را پابرجا نمودند و منصب وزیر اعظم و وزرای دیگر را تقلید کردند. در این دوره اختیارات وسیعی بوزیر اعظم داده شد و وزیر اعظم در کارهای مملکت مختار بوده ولی از اقداماتی که انجام می‌داد بایست خلیفه را مطلع نماید.

بهرحال در زمان استقرار حکومت اسلامی در ایران نیز وزارت عنوان بزرگی بشمار می‌رفت و پس از سلطان عالیترین مقام را در کشور داشت و این عنوان بصورت استبدادی در قرون متمادی وجود داشت.

وزیران دوره خلفای عباسی دارای اختیاراتی وسیع بودند و در کلیه امور مملکت می‌توانستند دخالت نمایند، درمورد انتخاب آنان بوزارت شرایطی وجود داشت که عبارت بود از:

۱ــ متدین بدین اسلام

۲ــ دارای عدالت باشد

۳ــ دارای عقل سلیم

۴ــ آزادی در عمل

۵ــ آشنا بودن بفنون جنگی

۶ــ آشنا بودن بفنون امور مالی

۷ــ آگاهی کامل باحکام شریعت اسلام

پس از استقرار دولت‌های ایرانی، وزرا دارای مقام و عنوان دیگر شدند و وزیر دارای وظایف معاونت و مشاورت و معاضدت در کلیه امور مملکت را داشت، در این زمان وزرا

۱ــ *وزارت و وزیران در ایران* ــ دکتر زهرا شجیعی

به‌عنوان خواجه بزرگ ــ وزیر اعظم و صدراعظم عهده‌دار امور مملکت بودند و در کلیه امور مداخله می‌نمودند. اقدامات و احکام آنان مبتنی بر رضایت کامل حکام و پادشاهان بوده و طبعاً " با استبداد و خودرایی کامل انجام می‌گرفت.

در انتصاب وزیر اعظم در این دوره نیز شرایطی خاص وجود داشت که می‌بایست دارای صفات دانائی و خردمندی و پیری بودند.

گرچه منصب وزرائی مقامی شامخ و بزرگ بود لیکن از جنبهٔ قدرت مقام ثانی در حکومت‌های استبدادی بحساب می‌آمدند ولی در عوض وزرا در این دوره همیشه مورد خشم و غضب پادشاهان و حکام قرار می‌گرفتند و وزارت از این جهت دارای مخاطراتی بود، چرا که کوچکترین لغزش آنان در کار سیاست و مملکت‌داری آنان را به‌مرگ و نیستی هدایت می‌کرد و تعداد معدودی از آنان مصون از خشم و غضب پادشاه دوران خود را سپری می‌کردند. تحولات سیاسی و اجتماعی و اقتصادی قرن اخیر در ممالک اروپائی و شروع نهضت بزرگ صنعتی و نفوذ آن در ایران منشاء تحولات جدید در دیدگاههای حکام گردید و این نفوذ سبب تحولات عظیمی در طرز تفکر اداره‌کنندگان امور مملکت و سیاست دولت‌ها شد. مسافرتها و تماسهای مستقیم پادشاهان و سران کشور در اواخر این قرن از اروپا سبب گردید تا روشهای بکار گرفته شده در شئون مختلف دیگر ممالک را در این کشور بکار گیرند و تشکیلات و سازمانهای جدیدی را طالب شوند، گرچه این بکارگیری شیوه‌ها بصورت ناقص و حتی نامشخص انجام گرفت با همین حال خود نقطه عطفی در روند تکاملی سازماندهی تشکیلات اداری ایران بوده است.

بدلیل برقراری کامل روابط ایران با کشورهای خارجی در زمان فتحعلی‌شاه سازمانی بنام (سازمان دول خارجه) تاسیس‌گردید. در پی این اقدام تشکیلاتی بعنوان وزارتخانه داخله، وزارتخانه مالیه و فوائد عامه تشکیل شد که در راس‌آنان صدراعظم قرار داشت و صدارت عظمی رابطی میان شاه و وزرا بود، این تشکیلات الگویی براساس حکومت‌های اروپائی بشمار می‌رفت.

در زمان پادشاهی ناصرالدین‌شاه وزارت جنگ تاسیس‌و استقلال کامل یافت. از طرفی صدراعظم در کارها مستقل و به‌تفکیک وظیفه میان وزرا دستور داد، پس از آن وزارت علوم را در سال ۱۲۷۲ هجری قمری به‌سرپرستی علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه تاسیس نمود. در سال ۱۲۷۵ هجری قمری سازمان اداری و حکومتی ایران میان ۶ وزارتخانه تقسیم گردید که در راس‌آنها صدراعظم قرار داشت، این شش وزارتخانه عبارت

بودند از :

۱ــ وزارت داخله

۲ــ وزارت خارجه

۳ــ وزارت جنگ

۴ــ وزارت مالیه

۵ــ وزارت عدلیه

۶ــ وزارت وظایف

ناصرالدین شاه در سال ۱۲۸۹ بار دیگر مشیرالدوله را به‌ایجاد نسق و تنظیم طرح تاسیس وزارتخانه‌های دیگر دستور داد و وزارتخانه‌ها از ۶ وزارتخانه به ۹ وزارتخانه افزایش یافت .

۱ــ وزارت داخله

۲ــ وزارت خارجه

۳ــ وزارت جنگ

۴ــ وزارت مالیه

۵ــ وزارت عدلیه

۶ــ وزارت علوم

۷ــ وزارت فوائد عامه

۸ــ وزارت تجارت و زراعت

۹ــ وزارت دربار

بهرحال این ۹ وزارت‌خانه زیر نظر صدراعظم مجری اوامر شاه بوده و اداره کل امور کشور را عهده‌دار بودند .

"عزل و نصب صدراعظم منحصر و موقوف به‌اراده اقدس همایون شاهنشاهی است ، عزل و نصب سایر وزرا بحکم اقدس همایون شاهنشاه موقوف به‌تعیین صدراعظم است"[۱]

در سال ۱۲۹۹ هجری قمری وزارتخانه‌ها توسعه یافت و از نه وزارتخانه به ۱۴ وزارتخانه افزایش یافت و براساس نیازهای جامعه و گسترش کار و فعالیتهای اجتماعی و سیاسی ، وزارتخانه‌ها هرچند مدت یکبار افزایش و یا تفکیک و یا با نامهای جدید تاسیس

۱ــ وزارت و وزیران در ایران ــ دکتر زهرا شجیعی

می‌گردید چنانچه در حال حاضر حدود ۲۷ وزارتخانه در فعالیت می‌باشند.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی و استقرار جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۲۲ بهمن ماه سال ۱۳۵۷ نظام جمهوری اسلامی ایران نیز دارای نخست‌وزیر و هیئت دولت بود که بوسیله رئیس جمهور، نخست‌وزیر انتصاب و نخست‌وزیر هیئت دولت خود را به‌مجلس شورای اسلامی جهت اخذ رای اعتماد معرفی می‌نمود. این شیوه تا سال ۱۳۶۸ ادامه داشت تا اینکه قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران اصلاح گردید و رئیس جمهور از صورت یک فرد تشریفاتی به‌صورت رئیس قوه مجریه درآمد. رئیس جمهور بعنوان منتخب مردم مسئولیت اجرای قوانین و هیئت دولت را بدون نخست‌وزیر تحت نظر مستقیم خود عهده‌دار است.

میرزا نصرالله خان مشیرالدوله

میرزا نصراله‌خان مشیرالدوله نائینی

یکی از بستگان امیرکبیر که پس از قتل امیر در زمان ناصرالدین شاه جهت احقاق حق خود و اخذ میراث امیر عریضه‌ای به‌شاه نوشت و از او به‌سختی انتقاد کرد که مدعی را گرفته و بزندان انداختند و پس از چندی از زندان آزادش کردند ، میرزا محمدحسین می‌گوید چون از زندان شبانه آزاد شدم جایی در تهران نداشتم و پس از طی مسافتی به قهوه‌خانه‌ای که سر راه و بسته بود رسیدم که پس از مدتی جوان کچلی که گویا در آنجا شاگردی می‌کرد در را باز و از او تقاضای جا و خوراک کردم که پولی در اختیارش گذاردم که برود و نانی بخرد و پس از ساعتی سفره‌ای پهن کردند و خوراک مختصری که تهیه شده بود با هم خوردند سر سفره از او نامش را می‌پرسد می‌گوید نصراله .

نصراله میرزا خواهر خوش‌خطی داشت که هر سال از نائین به‌تهران می‌آمد و دعاهائی که خواهرش با خط خوش می‌نوشت به‌اعیان و اشراف می‌فروخت .

در این آمد و شدها و فروش ادعیه که با خط خوش نوشته می‌شد ، یکی از نوشته‌ها را به‌خانه میرزا ابراهیم خان که نایب‌الوزرا بوده می‌برد در همان ایام میرزا ابراهیم والی آذربایجان می‌شود و میرزا نصراله را بسمت نوکری با خود به‌تبریز می‌برد و او را بعنوان لله پسرش می‌گمارد .

نصراله پس از مدتی که موردتوجه میرزا قرار می‌گیرد دختر یکی از نزدیکان او را به‌زنی اختیار می‌کند . میرزا ابراهیم در سال ۱۲۹۳ قمری در تبریز می‌میرد و میرزا نصراله

نیز عیال و اولاد میرزا ابراهیم را کفالتا" از تبریز به‌تهران می‌آورد و در محله پامنار کوچه بهاءالدوله خانه‌ای می‌گیرد و ساکن آنجا می‌شود. میرزا سعید خان وزیر امور خارجه خانه‌ای می‌گیرد و ساکن آنجا می‌شود. میرزا سعید خان وزیر امور خارجه از دوستان خیلی نزدیک میرزا ابراهیم بود و خانواده میرزا ابراهیم را پس از مرگ او در حمایت خود داشت. میرزا نصراله نیز نسبت به میرزا سعید خان خوش خدمتی فراوان می‌نمود. میرزا سعید خان دارای منشی بود که روزی بر اثر کمی حقوق سرخدمت حاضر نشد. فورا" نصراله را بجای او گماشت و از آن تاریخ نصراله نائینی منشی میرزا سعیدخان وزیر امور خارجه شد.

در سال ۱۲۹۸ میرزا سعید خان او را بدبیری اداره روس منصوب کرد و در سال ۱۳۰۳ هجری قمری لقب مصباح‌الملکی را از یحیی خان مشیرالدوله وزیر امور خارجه دریافت نمود.

مدیریت اداره روس نیز تا سال ۱۳۰۸ هجری قمری که میرزا عباس قوام‌الدوله وزیر امور خارجه شده بود برای خود حفظ کرد.

در زمان صدارت میرزا علی‌اصغر خان امین‌السلطان که سیاست او از انگلستان به‌روس متمایل شده بود میرزا نصراله‌خان را همچنان در اداره روس قرار داد و برای او لقب مشیرالملکی گرفت و پس از فوت قوام‌الدوله وزیر امور خارجه وقت وزارت امور خارجه را بکفالت او واگذار نمود.

میرزا نصراله خان مشیرالدوله که مال و مکنتی بهم زده بود پسران خود حسن، حسین و علی را جهت ادامه تحصیل و کسب معلومات به‌اروپا فرستاد.

حسن راهی مسکو شد و در مدرسه نظام به‌تحصیل مشغول گردید، حسین به‌پاریس رفت و درس سیاست خواند و علی بمدرسه مهندسی پاریس وارد شد.

پس از قتل ناصرالدین‌شاه و برافتادن صدارت امین‌السلطان میرزا علی‌خان امین‌الدوله سینکی صدراعظم شد و او میرزا نصراله خان مشیرالملک را وزیر لشکر نمود. پس از چندی امین السلطان از قم به‌تهران آمد و صدراعظم شد. در این کابینه وزارت امور خارجه بدست مشیرالدوله سپرده شد و میرزا نصراله‌خان مشیرالدوله در سال ۱۳۱۷ هجری قمری به‌سمت وزیر امور خارجه منصوب شد. مشیرالدوله در این زمان پسران خود را از فرنگستان فرا خواند. میرزا حسن خان را ریاست بایگانی وزارت امور خارجه و حسین خان نیز به‌ریاست کابینه گماشته شد.

در سال ۱۳۱۷ قمری مظفرالدین‌شاه قصد سفر به‌فرنگستان نمود و امین‌السلطان با همدستی مشیرالدوله یکصد میلیون منات از روسها قرض گرفتند و در این معامله امین‌السلطان و مشیرالدوله بعنوان دلال پولهای کلانی دریافت نمودند. در این مسافرت بود که با مترجمی میرزا حسنخان مشیرالملک فرزند نصراله‌خان و دلالی کتابچی‌خان ارمنی امتیاز استخراج نفت ایران را به‌دارسی کانادائی فروختند.

در موضوع سرحدات ایران با افغانستان که انگلیسها در آن نیز دست داشتند در زمان وزارت خارجه نصراله خان بار دیگر بمیان کشیده می‌شود و چون اسناد قابل ملاحظه‌ای ارائه نمی‌گردد و سهوا" در اینکار تعلل روا می‌دارد همچنان عامض و لاینحل می‌ماند.

درمورد قرارداد دارسی نیز میرزا نصراله خان مشیرالدوله سهم بسیار زیادی نصیبش می‌شود و از این نیرنگ مشیرالدوله و پسرانش جزو شرکاء نفت انگلیس و ایران شده و دارای ثروت فراوانی شدند و تا آخر عمر نیز هرگز بر علیه منابع انگلیس و بر له ایران و احقاق حقوق ملت ایران کاری نکردند.

در کتاب (سیاستگران دوره قاجار) خان ملکم خان ساسانی می‌نویسد:

"شاهکار اساسی میرزا نصراله خان نائینی این بود که خود را به‌تخرخر بزند و طوری رفتار کند که همه او را ابله پندارند که اگر روزی عملیات سری او بروز کرد حمل بر خریت کنند نه خیانت و برای شهرت این خصیصه سعی بسیار داشت"

در زمان تاجگذاری محمدعلی شاه مشیرالدوله صدراعظم بود. مشیرالدوله در جمع کردن اموال و ثروت ید طولائی داشت که پس‌از فوت او جمع ثروت او در آن زمان به‌بیست و پنج میلیون تومان تخمین زده بودند که بین دو پسر و یک دخترش تقسیم گردید.

صدارت میرزا نصراله خان مشیرالدوله ده ماه بیشتر طول نکشید. قانون اساسی در تاریخ ۱۴ مرداد ماه سال ۱۲۵۸ شمسی به‌امضاء مظفرالدین شاه رسید. عمر مظفرالدین شاه دیری نپائید و وفات یافت و در ۲۱ دیماه سال ۱۲۸۵ شمسی برابر با ۶ ذیحجه ۱۳۲۴ هجری قمری محمدعلیشاه به‌سلطنت رسید و تاجگذاری کرد در این زمان مجلس شورای ملی برپا شده بود و اولین کار مجلس نوشتن نامه به میرزا نصراله مشیرالدوله بود که وزرای خود را به‌مجلس معرفی کند. مشیرالدوله نیز در جلسه روز ۱۹ ذیحجه سال ۱۳۲۴ هجری قمری برابر با ۱۲ بهمن ماه سال ۱۲۸۵ شمسی و فوریه سال ۱۹۰۷ میلادی توسط محتشم‌السلطنه وزرای کابینه را به‌مجلس معرفی کرد که عبارت بودند از:

دوره اول قانون‌گذاری

میرزا نصراله مشیرالدوله	صدر اعظم
میرزا احمدخان مشیرالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی	وزیر مالیه
میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه	وزیر امور خارجه
سلطانعلی خان وزیر افخم	وزیر امور داخله
میرزا محمود خان علاءالملک	وزیر علوم
میرزا ابوالحسن خان فخرالملک	وزیر تجارت
میرزا دبیرالدوله	وزیر لشکر
میرزا نظام‌الدین خان کاشی مهندس‌الممالک	وزیر معادن طرق و شوارع

با اینکه این کابینه در دوران مشروطه تشکیل و به‌مجلس معرفی گردید و باید اولین کابینه دوران مشروطیت به‌حساب آید ولی چون این کابینه زیر بار تصمیمات مجلس نمی‌رفت و وزیران کابینه خود را مسئول مجلس و ملت قلمداد نمی‌کردند بعضی آنرا به حساب مشروطیت نیاوردند. زیرا در موقعی که کابینه را محتشم‌السلطنه که از طرف مشیرالدوله مامور معرفی کابینه بود به‌مجلس معرفی کرد نمایندگان درمورد مسئولیت آنان توضیحاتی خواستند ولی او نتوانست جوابگوی نمایندگان باشد.

این کابینه پس‌از معرفی عمر کوتاهی بیش نداشت و نصراله میرزا مشیرالدوله استعفا و وزیر داخله کابینه مشیرالدوله میرزا سلطانعلی خان وزیر افخم تشکیل کابینه داد.

مشیرالدوله مدتی بعد وفات یافت. روایت است که گویا محمدعلیشاه او را مسموم نمود.

میرزا سلطانعلی وزیر افخم

پس از استعفای میرزا نصراله خان مشیرالدوله صدراعظم پس از آنهمه کشمکش که در مجلس روی داد نمایندگان درخواست نمودند باید کابینه‌ای تشکیل گردد که بتواند جوابگوی سئوالات نمایندگان باشد و مسئولیت‌های آنها کاملا" مشخص باشد. بهرحال نخستین کابینه قانونی مطابق آنچه که خواست نمایندگان بود در روز پنجشنبه مورخ ششم صفر ۱۳۲۵ هجری قمری مطابق با ۲۹ اسفند ماه سال ۱۲۸۵ شمسی و مارس ۱۹۰۷ میلادی توسط میرزا سلطانعلی خان وزیر افخم که خود قبلا" در کابینه مشیرالدوله وزیر داخله بود تشکیل شد.

از این تاریخ نیز عنوان صدراعظمی برچیده شد و ریاست وزرائی به‌نخست‌وزیر داده شد.

میرزا سلطانعلی خان وزیر افخم علاوه بر پست ریاست وزرائی وزارت داخله را نیز بعهده گرفت. البته خود پست ریاست وزرائی را بر خود گذاشت.

این کابینه توسط محمدعلیشاه تعیین و معرفی گردید که در واقع اولین کابینه قانونی می‌باشد.

عمر این کابینه بسیار کوتاه بود و در حدود یکماه و چهارده روز بیشتر طول نکشید.

مشیرالدوله که خود را اولین نخست‌وزیر مشروطه می‌دانست در مجلس حاضر شد و در پاسخ سئوال سعدالدوله نماینده مجلس که پرسیده بود: در دولت مشروطه باید وزرا

مسئول باشند و غیر از وزرای معین هیچ وزیری خواه افتخاری یارسمی نباید باشد ، مگر ما دولت مشروطه نیستیم ؟ مگر دولت به‌ما مشروطیت نداده ؟ که در جواب مشیرالدوله گفته بود : خیر ما دولت مشروطه نیستیم و دولت به‌شما مشروطیت نداده . مجلسی که دارید جهت وضع قوانین است . حاج امین‌الضرب در آن جلسه در پاسخ مشیرالدوله گفته بود : ما خودمانرا رسما " مشروطه می‌دانیم و حقوقی که داریم هیچ‌کس نمی‌تواند از ما پس بگیرد مگر با خون ملت . بهر صورت پس از بروز اختلاف در مجلس و در اداره امور میرزا نصراله خان مشیرالدوله استعفا داد و سلطانعلی خان وزیر افخم رئیس‌الوزراء گردید . پس از استعفای میرزا نصراله خان در حقیقت می‌توان گفت نخستین کابینه قانونی مطابق آنچه که مجلس خواسته بود که نخست‌وزیر و وزیران جوابگو و مسئول در برابر دولت باشند پس از یک سلسله اختلافات و کشمکش‌ها در روز پنجشنبه ششم صفر ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با ۲۹ اسفند ماه ۱۲۸۵ شمسی و مارس ۱۹۰۷ میلادی به‌اولین مجلس معرفی گردیدند . این کابینه توسط محمدعلیشاه تعیین و به‌مجلس معرفی گردید . از این زمان عنوان صدارت از بین رفت و عنوان رئیس‌الوزراء جای آنرا گرفت . در زمان معرفی این کابینه چون وزیر جنگ بعلت کسالت در مجلس حاضر نبود دبیرالدوله بسمت معاونت وزارت جنگ معرفی گردید .

اعضاء کابینه عبارت بودند از :

میرزا سلطانعلی خان وزیر افخم	رئیس‌الوزراء
عبدالحسین میرزا فرمانفرما	وزیر عدلیه
میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه	وزیر خارجه
میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی	وزیر مالیه
میرزا سلطان علی‌خان وزیر افخم	وزیر داخله
کامران میرزا نایب‌السلطنه	وزیر جنگ
میرزا مهدیقلی خان مخبرالسلطنه	وزیر علوم
میرزا نظام‌الدین کاشی مهندس‌الممالک	وزیر فوائد عامه
میرزا مهدی‌خان کاشی وزیر همایون	وزیر تجارت

میرزا علی اصغرخان اتابک

میرزا علی‌اصغرخان امین‌السطان

میرزا علی‌اصغر خان امین‌السلطان فرزند ابراهیم و جدش از ارامنه سلماس و نام او زال بود که در یکی از دهات سلماس زندگی می‌نمودند و در کیش عیسوی بودند.

جد میرزا اصغر خان در خانه میرزا گرگین‌خان گرجی از منسوبان معتمدالدوله منوچهر خان خواجه باشی فتحعلی شاه شاگردی می‌کرد. امیر سلیمان خان اعتضادالدوله که در ارک سلطنتی خانه داشت او را در کوچه دید و از خانه گرگین خان فرا خواند و به‌ارک وارد ساخت و پس‌از ختنه کردن او را مسلمان نمودند و او جزو غلامان خاص سلیمان‌خان شد. پدرش ابراهیم نیز در خانه سلیمان خان شاگرد بود و او معروف به‌ابراهیم کچل بود که در نزد برادرش اسکندر آبدارباشی ولیعهد (ناصرالدین شاه) مشغول شد و در تبریز به‌محنت و تنگدستی امرار معاش می‌نمودند و چون ناصرالدین‌شاه به‌تهران آمد در ارک جا گرفت و ابراهیم پدر میرزا علی‌اصغر خان به‌کفشدوزی در ارک مشغول شد و کار بالا گرفت تا مواجب او را از طرف دیوان ناصرالدین شاه پرداخت نمودند.

میرزا علی‌اصغر خان مدعی بود که از اولاد لاجین خان است که در جنگهای عباس میرزا با روسیه خدمات شایان به‌دولت ایران نموده است و زمانی که به‌وزارت رسید نامه‌ای از عباس میرزا به‌گلچین خانم عروسش که زن محمدمیرزا بود انتشار داد که در آن نامه عباس میررا ضمن قدردانی از زحمات لاچین‌خان سفارش بسیار کرده بود که خانواده

سلطنت از فرزندان لاجین بخوبی نگهداری نمایند که صحت این نامه نیز مکشوف نیست.

پدر میرزا اصغر خان در زمان امیرکبیر سمت سقاباشی دربار را داشت و پس از مرگ امیرکبیر زنی باو دادند و از طرف شاه مواجبی برای او در نظر گرفتند و باصطلاح روبراه شد و زندگی او سر و سامان گرفت و با آنکه بی‌سواد و عامی بود ولی زرنگ و موقعیت‌شناس بود و پس از مدتی، قدرتی در آبدارخانه بهم زد و خود را داخل هر کاری می‌کرد و بدین صورت راه ترقی می‌پیمود و مال می‌اندوخت و اعتبار خاصی در دربار کسب نمود.

ابراهیم کچل در بی‌اعتبار نمودن افراد نزد شاه ید طولائی داشت و بر اینکار چنان اصرار می‌ورزید که فرد را از چشم شاه می‌انداخت و ضمنا" با امین دارالقرب نیز همدست شد و پول کلانی عایدش گشت و در سفری که به‌خراسان می‌رفت در راه فوت می‌کند و فرزندش میرزا علی‌اصغر خان بجای او می‌نشیند و بزودی کارهای پدر را در دست گرفت و چنان با مردم برخلاف پدر رفتار کرد که بقول خودش مردم پدرش را رحمت و درود می‌فرستادند.

در زمان میرزا یوسف مستوفی‌الممالک فقط به‌تقلید از او پرداخت ولی مشاغل و دوایر دولتی و درباری را زیر نظر داشت و چون مستوفی‌الممالک بمرد دست به‌ستیزجوئی با مردم و حکام زد و از طرفی به‌تغییراتی در وزارت خارجه نمود.

اول یحیی خان دیوانسالار عدلیه را عزل نمود، با روسها و انگلیسها بر علیه صاحب‌منصبان متحد شد. وزارت خارجه و وزارت عدلیه را زیر نظر خود قرار داد و میرزا عباسخان قوام‌الدوله را بوزارت خارجه برگزید و وزارت داخله را بخود اختصاص داد که بقول خودش وزارت داخله کلید صدارت او شد.

واسطه ارتباط سفارت‌خانه‌ها با شاه خود گردید. این جریانات همزمان با ورود مسیو اماندولف سفیر انگلیس به‌ایران بود و با او به‌دوستی و مشاورت پرداخت. در زمان صدارت میرزا حسینخان امتیاز راه‌آهن به‌رویتر انگلیسی داده شده بود که با مخالفت مردم روبرو شد امین‌السلطان با سفیر روس (دالکورکی) (دالقورکی) نیز دو فقره قرارداد منعقد کرد یکی راه شوسه انزلی به‌تهران و دیگری استفاده از رودخانه سفیدرود که خود می‌گوید (فی‌الحقیقه ملتفت نشدم چه غلط بزرگ و سهو عظیمی کردم)

امین‌السلطان چنان مملکت فروشی و خیانت نسبت به‌کشور و مردم انجام داده که خود معترف این اوضاع بوده که خود در امتیاز دادن به دلکورکی می‌گوید "افسوس که من این کار را بدون تدبیر و تامل و بی‌اطلاعی مردمان باخبر و سررشته نمودم فقط خیالم

میرزا علی‌اصغرخان امین‌السلطان

بی‌تجربه و نادان می‌بینم حالا که بخت یاری کرده صدرالعظم دولتی شده کاری نکنی که اسباب خصومت دولتین ایران و روس گردی" و در بیشتر سفرها به‌لهو و لعب و خوش‌گذرانی مشغول بود.

میرزا علی‌اصغر خان اتابک تا توانست در چپاول ایران همت نمود بخصوص در زمان مظفرالدین شاه که صدرالعظم شده بود منابع مهمی از ثروت کشور را بدست خارجیان سپرد.

جنبش مشروطه به‌اوج خود رسیده بود و بر اثر فعالیت و انقلاب مردم و کوشش آزادیخواهان و عاقبت با پیروزی آنان میرزا نصراله‌خان نائینی مشیرالدوله که در آن زمان صدراعظم بود در روز ۱۴ مرداد ماه سال ۱۲۸۵ برابر با ۱۴ جمادی‌الثانی ۱۳۲۴ هجری قمری و ۵ اوت ۱۹۰۶ میلادی و در روز تولد مظفرالدین‌شاه فرمان مشروطیت را به امضاء شاه رسانید و اولین مجلس شورای ملی (دارالشورای ملی) یا مجلس مقننه در مدرسه عالی نظام تشکیل گردید.

مظفرالدین شاه در شب ۱۸ دیماه ۱۲۸۵ ساعت ۶ صبح بدرود زندگی گفت و محمد علیمیرزا بجای او بپادشاهی نشست. در این زمان میرزا نصراله‌خان مشیرالدوله صدراعظم بود که کابینه در روز ۱۳ بهمن ماه ۱۲۸۵ شمسی توسط حاجی محتشم‌السلطنه به‌نیابت از صدراعظم به‌مجلس معرفی گردید که پس از چندی مشیرالدوله مستعفی شد و در روز ۲۹ اسفند ماه ۱۲۸۵ دومین کابینه توسط میرزا سلطانعلی‌خان وزیر افخم تشکیل شد و کار مشروطه‌خواهان با مخالفت محمدعلی شاه همچنان ادامه داشت. در این هنگام میرزا علی اصغرخان اتابک در اروپا بود و محمد علیمیرزا او را جهت انتصاب به‌پست صدراعظمی از اروپا فراخواند. نمایندگان از آمدن او ناخشنودی می‌کردند. مجاهدین باکو با اطلاع از اینکه اتابک می‌بایست از آنجا بگذرد تا بایران وارد شود قصد جان او کردند که جان سالم بدر برد. در انزلی نیز مجاهدان از ورود او جلوگیری نمودند ولی روسها با زره‌پوش به‌استقبال او رفتند و از کشتی پیاده و تحت‌الحفظ او را به‌تهران رساندند. در نهم اردیبهشت ماه ۱۲۸۶ مجلس رای به‌انحلال و سقوط کابینه افخم داد و راه برای نخست‌وزیری اتابک گشوده شد.

در نهایت میرزا علی‌اصغر خان امین‌السلطان اتابک در روز شنبه ۱۳ اردیبهشت‌ماه سال ۱۲۸۶ شمسی برابر با ۲۰ ربیع‌الاول ۱۳۲۵ قمری برابر با مه ۱۹۰۷ میلادی با هفت وزیر به‌مجلس آمد و آنها را با زبان نرم و فریبکار خود به‌مجلسیان معرفی نمود.

کابینه میرزا علی‌اصغر خان اتابک امین‌السلطان عبارت بودند از:

سید محمود خان علاءالملک	وزیر عدلیه
میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه	وزیر خارجه
میرزا علی‌اصغر اتابک امین‌السلطان	وزیر داخله
میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی	وزیر مالیه
میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک	وزیر جنگ
میرزا مهدیقلی خان مخبرالسلطنه	وزیر علوم
میرزا نظام‌الدین کاشی مهندس‌الممالک	وزیر فوائد عامه
میرزا مهدی خان کاشی وزیر همایون	وزیر تجارت

اتابک در جهت برآورد آرزوهای محمدعلیشاه و براندازی مشروطه و تعطیل مجلس کوشش‌ها به‌عمل آورد. عده‌ای از نمایندگان را با نیرنگ و خدعه وادار به استعفاء نمود و عده دیگر را نیز با خود همدست نمود، علمای دینی را به‌دودستگی انداخت و از دشمنان و بدخواهان مشروطه جانب‌داری می‌نمود و حتی در شهرها نیز دودستگی و نفاق افکند و به‌اوباشان مجال فعالیت داد و بگفته کسروی "او را از اروپا برای برانداختن مشروطه خواسته بودند".

حتی به‌مردم و نمایندگان مجلس چنان وانمود می‌کرد که تقصیرکار از محمد علیمیرزا است نه او که در کار مشروطه کارشکنی می‌کند.

تا آن زمان قانون اساسی تکمیل و به‌مجلس عرضه نشده بود و بهر حیله و تزویر جلو اینکار را گرفته بود و چنان وانمود می‌کرد که خود آرزوی نوشتن و اتمام قانون اساسی را دارد و در این باره نیز به‌شاه نامه نوشته و پاسخی دریافت داشته که شاه در نهایت نامه می‌نویسد "مخصوصا" می‌نویسیم که وزراء قانون اساسی را از طرف ما از مجلس بخواهند که زودتر نوشته و تمام شود"

روز یکشنبه هشتم شهریور ماه ۱۲۸۶ شمسی و برابر با ۲۱ شعبان ۱۳۲۵ قمری و سپتامبر ۱۹۰۷ میلادی اتابک به‌مجلس آمد و به‌معرفی وزراء جدیدی که وارد کابینه خود کرده بود پرداخت و پس‌از سخنرانی و فریبکاری در مجلس عده‌ای را جهت پذیرائی به عمارت بالایی مجلس دعوت نمود و می‌گفت و می‌خندید و سرمست از دروغگوئی‌ها و زودباوری مجلسیان بود و پس از آن به‌بیرون بهارستان رهسپار گردید. آقای بهبهانی

همراه ایشان بود. گدایی از آقای بهبهانی صدقه خواست و بر اثر همین پیش‌آمد اتابک دو سه قدمی از آقای بهبهانی جلو افتاد. در همین اثنا جوانی جلو آمد و با اسلحه‌ای که در دست داشت و بسوی او شلیک کرد اتابک بر زمین افتاد و پس از چند دقیقه درگذشت و در قم بخاک سپرده شد.

مشیرالسلطنه

میرزا احمدخان مشیرالسلطنه

میرزا احمد خان مشیرالسلطنه از رجال دوره ناصری بود و در دوره مظفرالدین‌شاه و محمدعلیشاه نیز دارای ارج و منزلتی بود. میرزا احمد خان مشیرالسلطنه بارها به وزارت و صدارت رسید و پس از استقرار مشروطیت بعلت طرفداری از استبداد خانه‌نشین شد و در نهم ذیحجه سال ۱۳۲۹ هدف گلوله قرار گرفت و پس از چندی درگذشت.

پس از اقداماتی که از طرف مجاهدین در جلوگیری از به‌وزارت رسیدن اتابک اعظم امین‌السلطان بعمل آمد و نمایندگان تلگرافی تقاضای آزادی امین‌السلطان و بالاخره رسیدن امین‌السلطان به‌وزارت رسید و شروع به‌استقراض از دولت روسیه نمود و بهمین علت مردم و نمایندگان عزل او را خواستار شدند و عاقبت در روز ۲۱ رجب ۱۳۲۵ هجری قمری موقعی که از مجلس خارج می‌شد بدست عباس‌آقای تبریزی به‌قتل رسید و بجای او میرزا احمدخان مشیرالدوله به‌ریاست وزرائی رسید. میرزا احمد خان مشیرالسلطنه در تاریخ ۷ شعبان ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با ۲۴ شهریور ماه ۱۲۸۶ شمسی‌و سپتامبر ۱۹۰۷ میلادی مصادف با دوره اول سلطنت محمد علیشاه کابینه را به‌مجلس شورای ملی معرفی نمود.

در موقع معرفی کابینه میرزا احمد خان مشیرالسلطنه به‌مجلس نیامده بود و کابینه را علاءالملک معرفی کرد. عاقبت میرزا احمد خان مشیرالسلطنه در ۵ رمضان سال ۱۳۲۵ هجری قمری خود در مجلس شورای محلی حاضر و کابینه خود را معرفی نمود.

اعضاء کابینه عبارت بودند از:

میرزا احمدخان مشیرالسلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیر عدلیه
میرزا جواد خان سعدالدوله	وزیر خارجه
میرزا احمدخان مشیرالدوله	وزیر داخله
میرزا محمدعلی خان قوام‌الدوله	وزیر مالیه
میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک	وزیر جنگ
میرزا جعفر قلی‌خان مشیرالملک	وزیر علوم
میرزا نظام‌الدین کاشی مهتدی الملک	وزیر فوائد علوم
میرزا تقی‌خان مجدالملک	وزیر تجارت

عمر این کابینه بیش از دو ماه نپائید و پس از آن ناصرالملک زمام امور را در دست گرفت.

ناصرالملک

میرزا ابولقاسم‌خان ناصرالملک همدانی (قراگوزلوی)

میرزا ابوالقاسم خان قرگوزلوی همدانی ملقب به‌نایب‌السلطنه از رجال اواخر دوره قاجاریه که در سال ۱۳۸۲ هجری قمری برابر با ۱۲۴۲ شمسی در تهران متولد گردید. ناصرالملک در صفر سال ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با ۲۹ اسفند ماه سال ۱۳۸۵ شمسی در کابینه وزیر افخم به‌وزارت مالیه منصوب گردید و در ربیع‌الاول سال ۱۳۲۵ بهنگام تشکیل کابینه میرزا علی‌اصغر اتابک اعظم بار دیگر به‌وزارت مالیه برگزیده شد. در ۱۹ رمضان سال ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با سوم آبان ماه ۱۲۸۶ شمسی و اکتبر سال ۱۹۰۷ به‌مقام رئیس‌الوزرائی منصوب گردید. این کابینه درگیر و دار فکر انحلال مجلس اول شورای ملی قرار گرفت. ناصرالملک پس از معرفی و تشکیل کابینه از افرادی که با مشروطیت همراهی می‌کردند به‌مخالفت برخاست و چندتن از درباریان را که تمایلات مشروطه‌خواهانه داشتند و با سیاست او مخالف بودند، دستگیر و به‌زندان انداخت. این امر باعث گردید که آزادیخواهان و طرفداران مشروطیت با او از در مخالفت درآیند و جراید نوشته‌ها و مقالات نقدی بر علیه او و طرفداران او نوشتند، محمدعلیشاه برای از بین بردن مخالفت‌ها و تسکین افکار عمومی و نمایندگان مجلس خود شخصاً" در مجلس حاضر شد و برای چهارمین بار به‌قانون اساسی سوگند وفاداری خورد. دامنه شورش و اغتشاش در این موقع بار دیگر به‌اوج رسید و کشور حالت تشنج بخود گرفت. ناصرالملک نتوانست تاب بیاورد و با شاه نیز از در مخالفت درآمد و شاه نیز دستور دستگیری او را صادر کرد

و او را به‌زندان انداختند ولی با وساطت دولت انگلیس از زندان آزاد و از مرگ نجات یافت و به‌اروپا تبعید گردید و بجای او حسینقلی‌خان مافی نظام‌السلطنه بریاست وزرائی رسید . این کابینه بیش از دو ماه دوام نیاورد .

اعضاء کابینه که بیشتر آنان از آزادیخواهان و مشروطه‌طلبان بودند قرار بود از کابینه بکلی خارج شوند ولی با استخاره‌ای که محمد علیشاه گرفت ، کابینه پس از ناصرالملک پابرجا ماند .

ناصرالملک همدانی در زمان احمد شاه در اروپا بود و پس از فوت عضدالملک با همکاری و مساعدت اعتدالیون (نمایندگان مجلس) به‌نیابت سلطنت ایران در زمان احمد شاه برگزیده شد این گزینش مصادف با سال ۱۳۲۸ هجری قمری و برابر با سال ۱۲۸۷ شمسی می‌باشد . در ۲۷ شعبان سال ۱۳۳۲ هجری قمری که احمد شاه بسن قانونی رسید باروپا رفت و در زمان رضاخان پهلوی بار دیگر به‌ایران مراجعت نمود .

اعضاء کابینه ناصرالملک عبارت بودند از :

میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی	رئیس‌الوزراء
میرزا مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا حسن‌خان مشیرالدوله	وزیر خارجه
میرزا غلامرضاخان آصف‌الدوله	وزیر داخله
میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی	وزیر مالیه
میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	وزیر جنگ
میرزا مرتضی‌قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیرعلوم‌وفوائدعامه
میرزا حسین‌خان موتمن‌الملک	وزیر تجارت

میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی قراگوزلو در سن ۷۸ سالگی در تهران وفات یافت .

نظام السلطنه مافی

نظام‌السلطنه مافی

میرزا حسین‌قلی خان نظام‌السلطنه مافی در سال ۱۴۲۸ هجری قمری در تهران متولد گردید. میرزا حسین‌قلی خان مافی منسوب به‌ایل مافی[1] می‌باشد که در دوران قاجاریه دارای منصب و مقامی بود و در ایالات و ولایات ایران به‌حکومت منصوب گردید، نظام‌السلطنه در ابتدا منشی سلطان مراد میرزا حسام‌السلطنه بود و در سال ۱۲۸۷ هجری قمری برابر با ۱۲۴۷ شمسی به‌حکومت اصفهان برگزیده شد سپس در سال ۱۲۹۱ به‌حکومت یزد منصوب و ملقب به‌سعدالملک گردید. در سال ۱۲۹۱ پس از حکومت یزد به‌حکومت بوشهر و دشتی و دشتستان رسید و تا سال ۱۲۹۳ در آن دیار حاکم و به‌اجرای دستورات مرکز مشغول بود. نظام‌السلطنه مافی مدت ۳ سال پس از آن به‌ریاست اداره غله دولتی برگزیده شد و این ماموریت از سال ۱۲۹۶ هجری قمری تا سال ۱۲۹۹ هجری قمری ادامه داشت. سپس مامور گمرکات و بنادر گردید که این ماموریت را نیز از سال ۱۲۹۹ تا سال ۱۳۰۰ عهده‌دار بود. از سال ۱۳۰۳ تا ۱۳۳۳ حاکم خمسه شد و در سال ۱۳۰۳ حاکم عربستان ایران (خوزستان) و ملقب به‌نظام‌السلطنه گردید. در سال ۱۳۱۰ والی ایالت

۱ـ ایل مافی از ایل‌های اطراف قزوین و مرکب از ۵۰۰ خانوار است. این ایل از ایلهای کرد است که به‌فرمان شاه‌عباس از کوهستان راوندوز ساوجبلاغ مکری کوچانیده و در ری و شهریار و قزوین سکنی داده شدند ـ لغت‌نامه دهخدا م صفحه ۷۴

فارس شد و از سال ۱۳۱۲ تا ۱۳۱۴ برای بار دیگر والی خوزستان گردید.

از سال ۱۳۱۴ تا ۱۳۱۶ وزارت عدلیه و تجارت و مالیه را بعهده گرفت. در سال ۱۳۱۷ پیشکار ایالت آذربایجان شد و در سال ۱۳۲۵ حکومت فارس و اصفهان بار دیگر باو تفویض شد.

کابینه‌های دوران محمدعلیشاه بعلت مخالفت مردم با رژیم سلطنت او و اطرافیانش مرتبا" دستخوش تغییر و تحویل و ترمیم بودند. ناصرالملک کابینه خود را در میان اعتراضات مردم نسبت به‌پادشاهی محمدعلیشاه تشکیل داد. دامنه اغتشاشات و تشنج بالا گرفت و چون ناصرالملک نتوانست با شاه کنار بیاید مغضوب شاه شد و بدستورشاه قاجار زندانی ولی پس از مدتی به‌اروپا تبعید گردید و محمدعلیشاه حسینقلی‌خان مافی نظام‌السلطنه را بریاست وزرائی انتخاب و در مجلس نیز مورد تایید قرار گرفت.

حسینعلی‌خان نظام‌السلطنه مافی سه کابینه تشکیل داد. کابینه اول در روز ۱۶ ذیقعده ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با ۲۹ آذرماه ۱۲۸۶ شمسی و دسامبر ۱۹۰۷ میلادی به مجلس معرفی گردید و در موقع ورود به‌مجلس که به‌اتفاق اعضاء کابینه بود قرآنی را که محمدعلیشاه مهر کرده بود در دست خود گرفته و همراه آورده بود. محمدعلیشاه در پشت قرآن سوگند وفاداری به‌قانون اساسی و مشروطیت را نوشته و مهر کرده بود. در آن موقع نیز نمایندگان مجلس سوگند خوردند تا زمانی که محمدعلیشاه حقوق ملت و قانون اساسی را محترم شمارد به‌سلطنت او خیانت نکنند. در این کابینه آصف‌الدوله وزارت داخله را بعهده داشت که با مخالفت شدید مجلس روبرو شد زیرا آصف‌الدوله در خراسان اقدامات زیادی بر علیه مشروطه و مشروطه‌طلبان انجام داده بود. نظام‌السلطنه ناچار به‌تغییر وزیر داخله شد. این کابینه که افراد آن بقرار زیر می‌باشند فقط ۶۸ روز پابرجا بود.

اولین کابینه نظام‌السلطنه:

حسینقلی‌خان نظام‌السلطنه مافی	رئیس‌الوزراء
میرزا مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا حسن‌خان مشیرالدوله	وزیر خارجه
میرزا غلامرضا خان آصف‌الدوله	وزیر داخله
حسینقلی‌خان نظام‌السلطنه مافی	وزیر مالیه

کتابخانه مخصوصی تاریخ اسلام و ایران
۱۳۷۴

عزیزاله میرزا ظفرالسلطنه	وزیر جنگ
میرزا مرتضی‌قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیرعلوم‌وفواید عامه
میرزا مهدی‌خان کاشی وزیر همایون (قائم‌مقام)	وزیر تجارت

کابینه ترمیمی نظام‌السلطنه مافی در روز شنبه ۲۶ محرم‌الاحرام سال ۱۳۲۶ هجری قمری برابر با ۹ اسفند ماه ۱۲۸۶ شمسی و مارس ۱۹۰۸ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید که عبارت بودند از:

حسینقلی‌خان نظام‌السلطنه مافی	رئیس‌الوزراء
میرزا رضاخان‌مویدالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا حسن‌خان مشیرالدوله	وزیر خارجه
حسینقلی‌خان نظام‌السلطنه مافی	وزیر داخله
میرزا مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیر مالیه
عزیزاله میرزا ظفرالسلطنه	وزیر جنگ
میرزا مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه	وزیر علوم
میرزا مرتضی‌قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیرفوائدعامه
میرزا حسین‌خان موتمن‌الملک	وزیر تجارت

سومین کابینه نظام‌السلطنه مافی در ۴ ربیع‌الثانی ۱۳۲۶ هجری قمری برابر با ۵ اردیبهشت ۱۲۸۷ شمسی و مه ۱۹۰۸ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید. این کابینه بعلت عدم هماهنگی با کارهای محمدعلیشاه استعفا داد و جای خود را به‌مشیرالسلطنه سپرد. سومین کابینه عبارتند از:

حسینقلی‌خان نظام‌السلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا رضاخان مویدالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا حسن‌خان مشیرالدوله	وزیر خارجه
حسینقلی‌خان نظام‌السلطنه مافی	وزیر داخله
میرزا مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیر مالیه
میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	وزیر جنگ

میرزا مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه	وزیر علوم
میرزا مرتضی‌قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیر فوائد عامه
میرزا حسن‌خان موتمن‌الملک	تجارت

سعدالدوله

میرزا جوادخان سعدالدوله

از رجال دوره قاجاریه بشمار میآمد. سعدالدوله در آغاز جنبش مشروطیت به‌هواداری مشروطه‌خواهان پیوست از پست وزارت خارجه که در زمان مشیرالسلطنه عهده‌دار بود ساقط گردید و به‌کیفر هواخواهی از مشروطه‌طلبان با ذلت و خواری بسیار از تهران به‌یزد تبعید شد و پس‌از پیروزی مشروطه‌طلبان با عزت و احترام به‌تهران بازگشت و مورد تقدیر و احترام مردم قرار گرفت و بر اثر همین هواخواهی از طرف مردم تهران به‌نمایندگی مجلس شورای ملی برگزیده شد و او را لقب ابوالمله دادند.

سعدالدوله پس از این واقعه با دسایس امین‌السلطان اتابک به‌دربار روی آورد و در زمره دوستان دربار محمد علیشاه گردید و بر پایه همین دوستی از نمایندگی مجلس استعفا داد این واقعه در سال ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با سال ۱۲۸۵ شمسی اتفاق افتاد. در کابینه مشیرالدوله که بنا به‌دستور محمد علیشاه تشکیل گردیده بود وزارت خارجه را بعهده او گذاردند. اما بعلت ضدیت با مشروطه سرانجام نمایندگان مجلس شورای ملی عزل او را خواستار شدند. در نتیجه محمدعلیشاه مجبور شد او را عزل نماید و علاءالسلطنه را بجای او به‌وزارت خارجه منصوب کرد. سعدالدوله پس از آن علنا" در زمره یکی از بدخواهان و دشمنان مشروطه و مشروطه‌طلبان قرار گرفت. از این رو در موقع پیروزی مشروطه‌طلبان وی به‌سفارت هلند پناهنده شد و تهران در حالیکه بدست مشروطه‌طلبان سقوط می‌کرد و زمینه براندازی محمد علیشاه کاملا" آشکار می‌شد، میرزا

ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی مامور تشکیل کابینه گردید. او در روز ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با ۱۲ اردیبهشت ۱۲۸۸ شمسی و مه ۱۹۰۹ میلادی کابینه خود را تشکیل، اما از قبول رئیس‌الوزرائی سرباز زد و سعدالدوله که کفالت رئیس‌الوزراء را بعهده داشت و وزیر خارجه نیز بود رئیس‌الوزرائی را در روز ۱۷ ربیع‌الاول ۱۳۲۷ هجری قمری رسما" شروع نمود. اما کابینه سعدالدوله دیری نپائید و همزمان با فتح تهران بدست مجاهدین سعدالدوله و کابینه‌اش ساقط شدند. کابینه سعدالدوله عبارت بودند از:

رئیس‌الوزراء	میرزا جوادخان سعدالدوله
وزیر عدلیه	میرزا حسن‌خان محتشم‌السلطنه
وزیر خارجه	میرزا جوادخان سعدالدوله
وزیر جنگ	میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک
وزیر علوم	میرزا حسین‌خان موتمن‌الملک
وزیرفوائدعامه‌وتجارت	میرزا نظام‌الدین‌خان کاشی مهندس‌الممالک
وزیر پست و تلگراف	حسینقلی‌خان مخبرالدوله

پس از سقوط دولت و فتح تهران بدست مجاهدین محمدعلیشاه نیز استعفا داد و سران مشروطه در بهارستان جهت اداره امور مملکت شورائی تشکیل دادند و احمد شاه پسر ۱۳ ساله محمدعلیشاه را بسلطنت و عضدالملک را بنیابت سلطنت برگزیدند.

محمدولیخان خلعت بری سپهسالار اعظم

محمد ولی‌خان تنکابنی ــ سپهدار ــ سپهسالار اعظم

محمدولی خان سپهسالار پسر حبیب‌اله خان سردار ساعدالدوله تنکابنی بود که پدرش ساعدالدوله نزد ناصرالدین‌شاه منزلت و مقامی والا داشت. ساعدالدوله پدر ولی‌خان در تیراندازی چیره‌دست و مهارت عجیبی داشت ولی‌خان سپهسالار در جوانی بخدمت در نظام تن در داد و سلسله مراتب نظامی‌گری را پیمود و از سربازی به‌درجه سرتیپی ارتقاء یافت و لشکر مازندران و تنکابن را تحت نظر قرار داد و در این زمان ملقب به‌نصرالسلطنه گردید و مدارج نظام را بر اثر لیاقت و کاردانی به‌سرعت پیمود و به‌درجه سپهسالاری رسید.

در سال ۱۳۱۵ قمری مهماندار نصرت پاشا که از طرف دربار عثمانی به‌ایران آمده بود گردید.

ولی‌خان مردی با جرات و پردل بود و از درافتادن با مردان بزرگ ابائی نداشت چنانچه برای از میان بردن صدراعظم با حاج محمدحسن معروف به‌کمپانی که ضرابخانه را در دست داشت کوشش کرد و سرانجام در این کار پیروز شد و حاج محمدحسن کمپانی از ضرابخانه اخراج گردید.

محمدولی‌خان علاوه بر طی نمودن مدارج عالی به‌جمع‌آوری مال و منال نیز دست زد و به‌درجه‌ای رسید که حساب ثروت از دست او خارج شد و به‌تمول بزرگی رسیده‌بود.

سپهسالار مردی رشید و دارای اقتدار بود ولی با همین حال انسانی متواضع و

خوش‌خلق نیز می‌نمود و همچنین خوش محضر و شیرین سخن بود.

ولی خان تنکابنی در دوران مظفرالدین شاه چند بار به‌حکومت رسید و در سال سوم سلطنت محمدعلی شاه هنگامیکه فرمان به‌توپ بستن مجلس شورای ملی را صادر کرد.

سرانجام پایتخت توسط سردار اسعد بختیاری که از اصفهان آمده بود و سپهسالار فتح شد و اسعد بختیاری به‌وزارت داخله و سپهسالار به‌وزارت جنگ برگزیده شدند و مدتی حکمفرمائی مطلق نمودند.

معیرالممالک در کتاب (رجال عصر ناصری) می‌نویسد[1]:

در کشاکش کودتای ۱۲۹۹ یکروز صبح بدیدن سپهسالار رفتم چون وارد منزلش می‌شدم دیدم برادرزاده‌اش اقتدارالسلطان در آستانهٔ در ایستاده است. پرسیدم کار از چه قرار می‌باشد؟ گفت: همین امروز و فردا ریاست وزرا به‌ایشان محول خواهد شد و فعلا" هم در نارنجستان هستند"

پس از کودتای ۱۲۹۹ سپهسالار در اواخر اسفند ماه همان سال نیز همراه با دیگر افراد دستگیر و به‌زندان روانه گردید. سپهسالار پس از مدتی همراه با دیگر دستگیرشدگان آزاد گردید ولی بعللی در خانه تحت نظر بود و در این مدت روزگار به‌او فشار آورد زیرا کلیه اموال و ثروت او توقیف شده بود و عاقبت بر اثر فشار زندگی در سال ۱۳۰۸ در باغ زرگنده که ملک شخصی او بود زندگی را بدرود گفت.

ولی‌خان تنکابنی در زمان ناصرالدین‌شاه مدتی نیز ریاست ضرابخانه را بعهده گرفته بود.

محمدولیخان در زمان غائله نوز با همدستی عین‌الدوله صدراعظم آذوقه را روی افرادیکه در مسجد بر ضد نوز تحصن اختیار کرده بودند بستند و کار به‌زد و خورد کشید.

پس از فتح تهران بدست مجاهدین و سقوط دولت و استعفای محمدعلیشاه از سلطنت، سران مشروطه در بهارستان اجتماعی تشکیل دادند و برای اداره امور مملکت شورائی ۲۲ نفری بعنوان هیئت مدیره انتخاب تشکیل گردید و احمدشاه پسر سیزده‌ساله محمدعلی میرزا بسلطنت برگزیده شد. چون به‌سن بلوغ نرسیده بود عضدالملک از ایل قاجار به‌نیابت سلطنت برگزیده شد. حکیم‌الملک نیز مامور اصلاح دربار گردید، ریاست

۱ــ رجال عصر ناصری ــ معیرالممالک

نظمیه تهران. به‌یپرم‌خان ارمنی سپرده شد و مخبرالسلطنه هدایت به‌حکومت آذربایجان و صمصام‌السلطنه بختیاری به‌حکومت اصفهان منصوب شدند. مفاخرالملک ـ شیخ فضل‌اله نوری، سید هاشم تبریزی، صنیع حضرت و آجودانباشی بعلت همکاری با استبداد محمد علیمیرزا اعدام گردیدند.

حاج علیقلی‌خان سردار اسعد بختیاری و سپهدار تنکابنی بیانیه‌ای بشرح زیر صادر نمودند.

"چون اوضاع مملکت ایران نشان می‌دهد که استقرار نظم و امنیت مملکت و برقراری حقوق و اطمینان قلوب ملت بدون تغییر سلطنت ممکن نبود و چون شاه سابق از تنفر ملت بخود کاملا" آگاهی داشت باین جهت در سفارت روس و تحت حمایت انگلیس و روس متحصن گردیده و به‌میل خود از تاج و تخت ایران استعفا نموده است. لهذا در نبودن سنا و مجلس شورای ملی نظر بلزوم موقع، مجلس فوق‌العاده عالی در جمعه ۷ جمادی‌الاخر ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با ۵ تیرماه ۱۲۸۸ شمسی و ژوئن ۱۹۰۹ میلادی در عمارت بهارستان طهران تشکیل یافت. اعلیحضرت همایون (سلطان احمدمیرزا) ولیعهد ایران به‌شاهنشاهی ایران انتخاب گردیده است.

امضاء سپهدار اعظم وزیر جنگ، علیقلی وزیر داخله"

مفاد این بیانیه نیز به‌کلیه حکام و ولایات به‌صورت تلگراف مخابره نمودند.

در فترت بین مجلس دوره ۱ و ۲ قانونگذاری محمدولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم وزارت جنگ را بعهده گرفت و در روز ۲۸ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با ۲۶ تیرماه ۱۲۸۸ شمسی و ژوئیه ۱۹۰۹ میلادی اولین کابینه رسمی با رای شورای عالی رجال و روحانیون بدون رئیس‌الوزراء تشکیل گردید و این کابینه تا روزیکه محمدولی خان تنکابنی اولین کابینه خود را در زمان احمدشاه قاجار تشکیل داد ادامه داشت.

در این کابینه وزارت داخله را علیقلی‌خان بختیاری سردار اسعد وزارت خارجه را میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی، وزارت مالیه را میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک وزارت عدلیه را عبدالحسین میرزا فرمانفرما، وزارت پست و تلگراف را فتح‌اله خان اکبر سردار منصور و وزارت علوم را میرزا مرتضی قلیخان صنیع‌الدوله بعهده داشتند.

چهار ماه پس از سلطنت احمد شاه دومین دوره مجلس‌شورای ملی که فرمان انتخابات آن در روز ۱۳ شوال ۱۳۲۷ برابر با آبان ماه ۱۲۸۸ شمسی گشایش یافت و در دوم ذیقعده ۱۳۲۷ مجلس رسما" افتتاح شد و ۶۴ نماینده در جلسه حضور داشتند.

عقیده بر این است که این کابینه (کابینه محمد ولی‌خان تنکابنی) را میرزا حسن خان مشیرالدوله رهبری و هدایت می‌کرد.

محمدولی خان تنکابنی بین دوره ۱ و ۲ فترت قانونگذاری نیز ریاست کابینه را بعهده گرفت که کابینه در ۱۵ رمضان سال ۱۳۲۷ قمری برابر با ۸ مهر ماه ۱۲۸۸ شمسی و اکتبر سال ۱۹۰۹ میلادی به‌شرح زیر تشکیل گردید.

محمدولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم	رئیس‌الوزراء
عبدالحسین میرزا فرمانفرما	وزیر عدلیه
میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی	وزیر خارجه
علیقلی‌خان بختیاری سردار اسعد	وزیر داخله
میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک	وزیر مالیه
محمد ولی‌خان تنکابنی سپهداراعظم	وزیر جنگ
میرزا مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیرعلوم‌وفوائدعامه
فتح‌الله‌خان اکبر سردار منصور.	وزیر پست و تلگراف

چند روز پس از تشکیل کابینه سپهدار اعظم، فرمانفرما از وزارت عدلیه استعفا داد و میرزا حسن خان وثوق‌الدوله بجای او به‌وزارت رسید، همچنین در غیاب ناصرالملک، میرزا اسدالله‌خان مشارالسلطنه که کفیل وزارت خارجه بود بمناسبت تاخیر در ورود علاءالسلطنه بوزارت خارجه منصوب گردید و در ۲۴ محرم سال ۱۳۲۷ قمری چون علاءالسلطنه در مجلس استیضاح شد از منصب خود معزول و میرزا اسماعیل خان ثقه‌الممالک معاون وزارت خارجه به‌سمت کفیل وزارت منصوب گردید و پس از چندی میرزا ابراهیم خان معاون‌الدوله غفاری به‌وزارت امور خارجه رسید.

سپهدار اعظم کابینه دوم خود را در حقیقت ترمیم نمود نه تشکیل داد. بهمین جهت اقدامات کابینه دوم دنباله اقدامات کابینه اول به‌شمار می‌آید. کابینه دوم تنکابنی با وضع آشفته که بر اثر تعبیر رژیم و برچیدن بساط خودکامگی و استبداد به مشروطه بود مصادف گردید. در این زمان روسیه تزاری قشون خود را بعناوین مختلف و بی‌معنی از قبیل "حمایت اتباع خارجه و حفظ نظم" در شهرستانهای شمال مستقر کرده بود و موجب گردید که نمایندگان مجلس دولت را درمورد سیاست خارجی استیضاح

و به‌باد انتقاد بگیرند و اولین استیضاح که بر اثر نطق تقی‌زاده صورت گرفت علاءالسلطنه وزیر امور خارجه با اکثریت آراء مجبور به‌استعفا گردید. درمورد وامهای خارجی نیز دولت مورد سئوال قرار گرفت و مجلس تصمیم گرفت که با فرض داخلی کشور را از چنگال قروض خارجی نجات دهد و برای این منظور خالصجات کشور را وثیقه قرار داده و با تشکیل اداره دیون عمومی و استقراض داخلی پیشنهاد قرض خارجی را رد کرد.

محمدولی خان تنکابنی در دوره دوم قانونگذاری نیز کابینه خود را به‌صورت مشروح زیر تشکیل داد.

محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم	رئیس‌الوزراء
میرزاحسن خان مشیرالدوله	وزیر عدلیه
میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه	وزیر خارجه
علیقلی‌خان بختیاری سردار اسعد	وزیر داخله
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر مالیه
محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم	وزیر جنگ
مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیر علوم‌وفوائدعامه
معرفی نشد	وزیر تجارت
فتح‌اله خان اکبر سردار منصور	وزیر پست و تلگراف

این کابینه در روز ۱۷ ذی‌القعده سال ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با ۹ آذر ماه سال ۱۲۸۸ شمسی و دسامبر سال ۱۹۰۹ میلادی به‌مجلس معرفی شد.

در دوره دوم قانونگذاری سپهدار اعظم نیز کابینه زیر را تشکیل داد.

محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم	رئیس‌الوزراء
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیر عدلیه
میرزا ابراهیم خان معاون‌الدوله	وزیر خارجه
محمد ولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم	وزیر داخله
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر مالیه
علیقلی خان بختیاری سردار اسعد	وزیر جنگ

میرزا مرتضی قلیخان صنیع الدوله	وزیر علوم و فوائد عامه
میرزا شکرالله خان معتمد خاقان	وزیر پست و تلگراف و تجارت

کابینه فوق در روز ۱۸ ربیع الثانی سال ۱۳۲۸ هجری قمری برابر با ۸ اردیبهشت ماه سال ۱۲۸۹ شمسی و آوریل ۱۹۱۰ میلادی به‌مجلس معرفی گردید و سپهدار اعظم رئیس دولت در مجلس اظهار نمود :

بواسطه خستگی و کسالت سه نفر از وزرای ما استعفا کردند بهمین جهت‌بنده و آقای سردار اسعد هم استعفای خودمانرا خدمت والاحضرت نایب‌السلطنه تقدیم کردیم چند روز کارها تعطیل بود و چون اتفاق آراء و امر مجلس مقدس و فرمایشات آقای نایب‌السلطنه بر این شد که ما مجددا" قبول این مشاغل را بکنیم استعفای خود را پس گرفتیم و چون بنده و آقای سردار اسعد عهد و سوگند خورده بودیم که این دو وزارتخانه را یعنی بنده وزارت جنگ و ایشان وزارت داخله را قبول بکنیم و واقعا" بعد از فرمایش مجلس و آقای نایب‌السلطنه این شغل را در عهده گرفته‌ایم با این جهت تبدیل کردیم که بنده وزارت داخله را و ایشان وزارت جنگ را قبول کردند و انشاءاله تعالی امیدواریم در چاکری و نوکری دولت و ملت کوتاهی نکرده و کارها پیشرفت نمایند کابینه همان کابینه سابق است و پروگرام همان پروگرام است و پاره‌ٔ پیشنهادها که لازم است می‌شود در کمیسیون مخصوص مذاکره شده و از تصویب نمایندگان محترم بگذرد . "

معاونت وزارت داخله در این کابینه بعهده دبیرالملک و معاونت وزارت جنگ بعهده قوام‌السلطنه و معاونت وزارت خارجه نیز بعهده نصرالملک واگذار گردیده بود این کابینه بعلت وضع بدی که داشت نتوانست بیش از ۲۰ روز دوام بیاورد و سپهدار اعظم مجبور شد در روز شنبه ۱۱ جمادی‌الاولی ۱۳۲۸ در مجلس حاضر شود و کابینه دیگری را به‌مجلس (دوره دوم قانونگذاری) معرفی نماید .

اعضاء کابینه عبارت بودند از :

محمد ولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم	رئیس‌الوزراء
فتح‌اله خان اکبر سردار منصور	وزیر عدلیه
میرزا محمد ابراهیم خان معاون‌الدوله	وزیر خارجه

محمد ولی خان تنکابنی سپهدار اعظم	وزیر داخله
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر مالیه
علیقلی خان بختیاری سردار اسعد	وزیر جنگ
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیر علوم و فوائد عامه
میرزا شکراله خان معتمد خاقان	وزیر پست و تلگراف

همانگونه که قبلا" گفته شد این کابینه در روز شنبه ۱۱ جمادی‌الاولی ۱۳۲۸ هجری قمری برابر با ۳۱ اردیبهشت ماه سال ۱۲۸۹ شمسی و مه ۱۹۱۰ میلادی به‌مجلس معرفی گردید. این کابینه نیز بیش از ۵۰ روز دوام نیاورد و در سوم رجب ۱۳۲۸ هجری قمری برابر با ۱۴ تیرماه ۱۲۸۹ سپهدار اعظم و کابینه او استعفا دادند و دوران اول زمامداری سپهدار اعظم که از فتح تهران بدست آزادیخواهان و مشروطه‌طلبان شروع شده بود و متجاوز از یکسال دوام داشت به‌پایان رسید.

پس‌از استعفای محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک که طرف توجه دموکراتها بود روی کار آمد و میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک ریاست وزرائی خود را از روز دوشنبه ۱۷ رجب ۱۳۲۸ هجری قمری برابر با دوم مرداد ماه ۱۲۸۹ شمسی و ژوئیه ۱۹۱۰ میلادی شروع و تا دوم محرم ۱۳۲۹ هجری قمری برابر ۱۵ بهمن ماه سال ۱۳۸۹ ادامه داشت. صنیع‌الدوله که وزارت مالیه را بعهده داشت در این زمان کشته شد و تزلزلی در ارکان‌کابینه پیدا شد. مستوفی‌الممالک استعفای خود را تقدیم مجلس نمود. ناصرالملک ماموریت یافت تا کابینه موقت خود را تشکیل دهد تا کابینه آینده به‌مجلس معرفی گردد. کابینه ناصرالملک تا تعیین کابینه جدید با ۴ وزیر به‌کار مشغول گردید.

ناصرالملک با نطق خود در مجلس توجه نمایندگان را به‌فترت در کابینه یادآور شد و مجلس دوم با اکثریت بار دیگر سپهدار اعظم را مامور تشکیل کابینه نمود و سپهدار اعظم نیز بار دیگر ریاست وزرائی را قبول کردند و کابینه خود را در روز ۹ ربیع‌الاول ۱۳۲۹ هجری قمری برابر با ۲۰ اسفندماه ۱۲۸۹ شمسی و برابر مارس ۱۹۱۱ میلادی به مجلس معرفی کرد که کابینه او عبارت بودند از:

محمد ولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم	رئیس وزراء

میرزا حسن‌خان مشیرالدوله	وزیر عدلیه
میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیر خارجه
میرزا صادق‌خان مستشارالدوله	وزیر داخله
میرزا اسمعیل خان ممتازالدوله	وزیر مالیه
محمد ولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم	وزیر جنگ
میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه	وزیر علوم
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه
میرزا احمد ابراهیم خان معاون‌الدوله	وزیرپست‌وتلگراف‌وتجارت

از تاریخ تشکیل این کابینه تا مرداد ماه سال ۱۲۹۰ شمسی برابر با شعبان ۱۳۳۰ هجری قمری سپهدار اعظم سه دولت با کابینه تشکیل داد. سپهدار در ابتدای کار جهت جلوگیری از اغتشاشات داخلی و نابسامانی‌های مملکت از مجلس تقاضای اختیارات وسیعی کرد و این موضوع سبب گردید تا در مجلس بحث و گفتگوی شدید در گیرد و در نهایت امر با مخالفت شدید دمکراتها، اکثریت نمایندگان با تقاضای سپهدار موافقت و رای به‌تصویب رسید.

دوره این حکومت بسیار کوتاه بود و با هرج و مرج ایالات مصادف گشت و غیر از این مسائل با چند قضایای زیر نیز روبرو گردید که از رویدادهای مهم دوران این کابینه به‌شمار می‌رود.

۱ـ ورود و استقرار مستشاران آمریکائی در ایران

۲ـ نظام‌السلطنه در فارس به‌مخالفت با دولت دست زد

۳ـ مذاکره جهت گرفتن وام از بانک شاهنشاهی

۴ـ محمدعلیشاه مخلوع نیز که به‌روسیه تبعید شده بود برای برگشت به‌ایران شروع به‌تحریکاتی نمود.

در خرداد ماه ۱۲۹۰ برابر با جمادی‌الثانی سال ۱۳۳۹ بودجه کشور که توسط کابینه سپهدار در مجلس مطرح شد، جرح و تعدیلاتی در آن بعمل آمد و بر سر این موضوع گفتگوها و بحث‌های زیادی در مجلس درگرفت که با نیات و مقاصد سپهدار که می‌خواست اعتبارات وزارت جنگ را افزایش دهد موافق نبود. سپهدار با حالت اعتراض و ناراحتی از مجلس شورای ملی خارج و بلافاصله بطرف رشت حرکت کرد. خبر ورود محمدعلیشاه

مخلوع همراه با شعاع‌السلطنه و همکاری سالارالدوله در رشت انتشار یافت و سبب نگرانی و وحشت مردم را فراهم ساخت. نمایندگان مجلس از ناصرالملک نایب‌السلطنه خواستند تا دوباره سپهدار اعظم را از رشت احضار و او را به‌تشکیل کابینه مامور سازد. سپهدار بلافاصله به‌تهران آمد و این بار در تشکیل و تجدید نظر در برگزیدن وزرا آزادی عمل بیشتری کسب کرد. کابینه قبلی سپهدار استعفا داد و کابینه جدیدی به‌شرح زیر تشکیل داد.

محمد ولی خان تنکابنی سپهدار اعظم	رئیس‌الوزراء
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیر عدلیه
میرزا حسن‌خان محتشم‌السلطنه	وزیر خارجه
میرزا محمد ابراهیم خان معاون‌الدوله	وزیر مالیه
میرزا صادق خان مستشارالدوله	وزیر داخله
محمد ولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم	وزیر جنگ
میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه	وزیرعلوم و فوائد عامه
میرزا اسماعیل خان ممتازالدوله	وزیرتجارت‌وپست‌وتلگراف

روز ۲۱ رجب ۱۳۲۹ قمری برابر با ۲۶ تیر ماه ۱۲۹۰ شمسی خبر رسید که محمدعلی شاه از طریق دریای خزر از کشتی روسی در گمش‌تپه استرآباد[1] پیاده شده است و قصد تجاوز را دارد. خبر ورود شاه مخلوع در مردم ایران اضطراب و هیجان بوجود آورد بلافاصله کابینه قبلی سپهدار اعظم نیز دستخوش هیجان گردید و سقوط‌کرد سپهدار اعظم مجبور به‌تشکیل کابینه جدید شد. این کابینه موتلف از اکثریت و اقلیت نمایندگان مجلس بریاست سپهدار تشکیل و در روز ۲۲ رجب ۱۳۲۹ قمری برابر با ۲۷ تیر ماه ۱۲۹۰ شمسی به‌شرح زیر به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید.

محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم	رئیس‌الوزراء
میرزا احمد خان قوام‌السلطنه	وزیر عدلیه

۱ـ استرآباد = گرگان

میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیر خارجه
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر داخله
میرزا محمد ابراهیم خان معاون‌الدوله	وزیر مالیه
نخفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه	وزیر جنگ
میرزا ابراهیم خان حکیم‌الملک	وزیرعلوم‌وفوائدعامه
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیرتجارت‌وپست‌وتلگراف

به‌مناسبت وخامت اوضاع که ناشی از پیاده شدن محمدعلیشاه مخلوع بود سبب شد تا حکومت نظامی برقرار و اختیارات تام به‌دولت داده شد تا در جلوگیری از عمال و سرسپردگان محمدعلیشاه هرگونه که بخواهد عمل نماید. حکومت نظامی تحت نظر وزیر جنگ صمصام‌السلطنه اداره می‌شد و یپرم خان ارمنی که ریاست نظمیه را به‌عهده داشت نظریات او را اجرا می‌کرد. از همان روز شروع به‌قلع و قمع دشمنان مشروطه نمودند. کابینه ائتلافی سپهدار بعلت بروز اغتشاشات فراوان و عدم اعتماد مردم چند روزی بیشتر دوام نیاورد سقوط کرد و صمصام‌السلطنه از طرف نایب‌السلطنه مامور تشکیل کابینه شد. محمد ولی‌خان تنکابنی پس از مدتها باز توانست بار دیگر ریاست وزرائی را بدست آورد. اوضاع آشفته ایران و دخالت‌های دول خارجی ثبات و امنیت را در کشور دستخوش هرج و مرج کرده بود و همانگونه که گفته شد پس از سقوط کابینه سپهدار اعظم کابینه‌های دیگری سر کار آمد. عاقبت در تاریخ ۱۷ صفر سال ۱۳۳۴ هجری قمری برابر با دوم دیماه سال ۱۲۹۴ شمسی و دسامبر ۱۹۱۵ میلادی عبدالحسین فرمانفرما کابینه خود را بحضور احمد شاه معرفی کرد ولی این کابینه بیش از دو ماه عمر نکرد و سقوط کرد و در این موقع سپهدار اعظم ملقب به سپهسالار اعظم گردید[1] و لقب سپهدار اعظم به‌فتح‌الله‌خان سردار منصور داده شد. کابینه سپهسالار اعظم در روز ۳۰ ربیع‌الاول ۱۳۳۴ هجری قمری برابر با ۱۴ اسفند ماه ۱۲۹۴ شمسی و مارس ۱۹۱۶ تشکیل شد که عبارت بودند از:

محمد ولی‌خان تنکابنی سپهسالار اعظم	رئیس‌الوزراء
میرزا محمود خان علاءالملک	وزیر عدلیه

۱ـ محمد ولی‌خان تنکابنی در ابتدا نصرالسلطنه و سپس سپهدار اعظم و بعدا " سپهسالار اعظم لقب گرفت.

اکبر میرزا صارم‌الدوله	وزیر خارجه
محمدولی خان سپهسالار اعظم	وزیر داخله
میرزا سیدعلی خان یمین‌الملک	وزیر مالیه
جمشید خان سردار اکبر	وزیر جنگ
میرزا مرتضی خان ممتازالملک	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا احمد خان مشیر اعظم	وزیر فوائد عامه و تجارت
فتح‌الله‌خان سردار منصور (سپهدار اعظم)	وزیر پست و تلگراف

محمدولی خان سپهسالار اعظم در این دوره با مشکلات و مسائل بسیاری روبرو شد. عمده این مشکلات ناشی از بی‌کفایتی احمدشاه و مداخلات خارجی و هرج و مرجی بود که بر کشور مستولی شده بود. روسها از یکطرف و انگلیسیها از طرف دیگر در امور مملکت دخالت می‌کردند. خروج شوستر امریکائی سبب شد تا روسها و انگلیسی‌ها بیش از پیش به‌دخالت در امور کشور دست بزنند و برای نفوذ بیشتر در ایران پیشنهاد نمودند تا قوای ایران را به‌اسلحه مجهز سازند و در این باره نیز مبالغی به‌ایران پیشنهاد نمودند که بالاخره سپهسالار به‌قبول آنها تن در داد این معامله که با فشار زیادی تحمیل گردید، کابینه را به‌مخاطره انداخت و کابینه دوامی نیاورد. محمد ولی خان تنکابنی سپهسالار اعظم تاب مقاومت نیاورد و استعفا داد و کابینه او سقوط کرد. بدین صورت محمدولی خان آخرین کابینه و ریاست وزرائی خود را برای همیشه از دست داد.

مستوفی الممالک

میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک

آقا میرزا یوسف آشتیانی ملقب به‌مستوفی‌الممالک مورد احترام و اعتماد طبقات مختلف مردم بود زیرا او از خانواده قدیمی و چندین نسل پیش از او در دوران قاجاریه دارای منصب و مقام مستوفی‌الممالکی بودند مانند آقا میرزا کاظم و آقا میرزا یوسف و آقا میرزا حسن، میرزا یوسف خان دارای اخلاقی نیکو و وارستگی و درستی و حسن اخلاق و سلوک با مردم داشت و در دربار ناصرالدین شاه نیز دارای ارج و مقامی بود و سه‌سال قبل از فوتش به‌صدارت رسید.

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک فرزند آقا میرزا یوسف آشتیانی که مادرش شکرخانم دختر رئیس یکی از قبایل کرد بود میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک در رمضان سال ۱۲۹۱ هجری قمری برابر با ۱۲۵۱ شمسی در تهران متولد گردید. میرزا حسن خان زمانی که پدرش صدراعظم ناصرالدین شاه بود دوازده سال بیش نداشت اما ناصرالدین شاه به‌پاس زحماتی که پدرش در زمان صدارت کشیده بود پسرش را گرامی داشت و او را آقا خطاب می‌کرد و فرمانها و اوامر را همچنان به‌مهر مستوفی‌الممالک ممهور می‌کردند. دفتر کار مستوفی‌الممالک در محوطهٔ ارک و روبروی تخت مرمر قرار داشت و زمانی که بحد رشد رسید برای رسیدگی به‌امور به‌دفتر کار خود می‌رفت و در کمال جدیت انجام وظیفه می‌نمود و از این جهت مورد توجه ناصرالدین شاه قرار گرفت پدر دکتر محمد مصدق زمانی در دفتر مستوفی‌الممالک کار می‌کرد. پس از مرگ ناصرالدین شاه و به‌هنگام پادشاهی مظفرالدین‌شاه مستوفی‌الممالک کار و مقام خود را همچنان حفظ کرده بود.

در زمان ناصرالدین شاه مستوفی‌الممالک صدراعظم (یوسف) پدر حسن خان مستوفی‌الممالک عصمه‌الملوک خواهر معیرالممالک را از ناصرالدین‌شاه برای فرزندش خواستگاری کرد و بوسیله حاج میرزا حسن آشتیانی و آقا سید زین‌العابدین امام جمعه عقد بسته شد و در نارنجستان مجلس جشنی برپا شد و ناصرالدین‌شاه از این وصلت خوشحال بود.

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک وضع مالی بسیار خوبی داشت و گاه‌گاهی برحسب موقعیت به‌ناصرالدین شاه هدایائی می‌داد. در سال ۱۳۱۸ هجری قمری برابر با ۱۲۷۹ شمسی همراه با معیرالممالک راهی اروپا شد و در آن روزها نمایشگاه بین‌المللی سال ۱۹۰۰ میلادی در اروپا برگزار شده بود. دوستعلی خان معیرالممالک پس از چهار ماه به‌ایران برگشت ولی میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک هفت سال در اروپا بود و به‌سیاحت و تجارت مشغول شد و در بازگشت نیز اجناس زیادی جهت تجارت با خود آورده بود. این برگشت در سال ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با ۱۲۸۶ شمسی بنا به‌اصرار اتابک اعظم میرزا علی‌اصغر خان امین‌السلطان که کابینه خود را تشکیل داده بود صورت گرفت ودر همانسان در کابینه امین‌السلطان به‌وزارت جنگ منصوب گردید. از همین زمان زندگی سیاسی او شروع شد. میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک نه‌تنها در کابینه اول امین‌السلطان وزیر جنگ بود بلکه در کابینه دوم و سوم نیز که در سالهای ۱۳۲۶ هجری قمری برابر با ۱۲۸۶ و رمضان ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با سوم آبانماه ۱۲۸۶ شمسی نیز وزارت جنگ را بعهده داشت. در کابینه حسینقلی‌خان نظام‌السلطنه مافی (دوره اول قانونگذاری) نیز وزیر جنگ شد ولی این کابینه بعلت عدم هماهنگی با محمدعلیشاه چندان دوام نیاورد و ساقط شد. پس از نظام‌السلطنه مافی میرزا احمدخان مشیرالسلطنه مامور تشکیل کابینه شد. این کابینه در روز یکشنبه ۷ جمادی‌الاول ۱۳۲۶ هجری قمری برابر با ۱۷ خرداد ماه ۱۲۸۷ شمسی و ژوئن ۱۹۰۸ میلادی تشکیل گردید و وزارت جنگ بعهده میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک بود.

میرزا احمد خان مشیرالسلطنه سه‌بار کابینه خود را تشکیل و ترمیم کرد و هریک به‌مدت خیلی کم بر سر کار بود و ساقط می‌شدند و بحران شدید مشروطه‌خواهان و اغتشاشات وضعیت دولت محمدعلیشاه را وادار کرد تا برای جلب رضایت مردم و دو سفارت روس و انگلیس ناصرالملک همدانی را مامور تشکیل کابینه نماید ولی میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی که در خارج بود از قبول ریاست وزرائی سرباز زد

و به‌ایران نیامد. محمدعلیشاه مجبور شد همان کابینه را به‌میرزا جواد خان سعدالدوله سپارد، دراین کابینه نیز میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک عهده‌دار وزارت جنگ شد. این کابینه نیز چندان دوام نیاورد و در زمان او تهران بدست مشروطه‌طلبان و آزادیخواهان فتح گردید و کابینه به‌کلی متلاشی و استعفا داد. به‌دنبال فتح تهران بدست مجاهدین و مشروطه‌طلبان و سقوط کابینه سعدالدوله محمدعلیشاه از سلطنت استعفا داد و پسر سیزده‌ساله او احمد شاه به‌سلطنت برگزیده شد و عضدالملک رئیس ایل قاجاریه بنیابت سلطنت انتخاب گردید. روز ۲۸ جمادی‌الثانی ۱۳۲۷ قمری برابر با ۲۶ تیر ماه ۱۲۸۸ شمسی و ژوئیه ۱۹۰۹ میلادی اولین کابینه توسط محمد ولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم تشکیل شد و در این کابینه میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک وزیر مالیه بود در دومین کابینه سپهدار اعظم نیز میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک وزیر مالیه بود همچنین در سومین کابینه نیز وزارت مالیه را بعهده داشت. اوضاع رو به‌وخامت گرائیده بود. مجلس دوم تشکیل شده بود و مستشارالدوله صادق رئیس مجلس استعفا داد و میرزا محمدعلی خان ذکاءالملک بریاست مجلس انتخاب گردید. محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم از ریاست وزرائی استعفا داد و پس از یکدوره بحرانی میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک در روز دوشنبه ۱۷ رجب ۱۳۲۸ هجری قمری برابر با دوم مرداد ماه ۱۲۸۹ شمسی و ژوئیه ۱۹۱۰ میلادی کابینه خود را به‌مجلس دوم معرفی کرد.

مستوفی‌الممالک در آن دوران بحران و در کشاکش جنگ جهانی اول و لشکریان روس و انگلیس و آلمان و ترک‌ها بخاک ایران تجاوز کرده بودند و در حالیکه معیشت را بر مردم ایران سخت ساخته بودند بریاست وزرائی رسید. مستوفی‌الممالک از تاریخ دوم مرداد ۱۲۸۹ الی اسفند ۱۲۸۹ دو دولت تشکیل داد. کابینه اول عبارت بودند از

میرزاحسن خان مستوفی الممالک	رئیس‌الوزراء
میرزا حسن خان دبیرالملک	معاون عدلیه
میرزا حسن‌قلی‌خان نواب	وزیر خارجه
میرزا عبدالحسین میرزا فرمانفرما	وزیر داخله
میرزا ابراهیم خان حکیم‌الملک	وزیر مالیه
میرزا احمد خان حکیم‌الملک	وزیر جنگ
معرفی نشد	وزیر علوم
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه

معرفی نشد	وزیر تجارت
اسداله میرزا شهاب‌الدوله	وزیر پست و تلگراف

در این کابینه عبدالحسین میرزا فرمانفرما وزارت داخله را تقریبا" بیش از یک ماه اداره نکرده و استعفا داد.

در زمان این دولت عضدالملک نایب‌السلطنه وفات یافت و نیابت سلطنت احمدشاه به‌میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی تفویض شد این نیابت از طرف مجلس در روز جمعه ۱۸ رمضان ۱۳۲۸ برابر با سوم شهریور ماه ۱۲۸۹ شمسی با ۴۰ رای به‌نیابت از طرف مجلس برگزیده گردید.

کابینه دوم مستوفی‌الممالک در روز ۲۵ شوال ۱۳۲۸ هجری قمری برابر با ۶ آبان ۱۲۸۹ شمسی و اکتبر ۱۹۱۰ میلادی به‌شرح زیر به‌مجلس معرفی گردید.

میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	رئیس‌الوزراء
میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیر عدلیه
میرزا حسینقلی‌خان نواب	وزیر خارجه
عبدالمجید میرزا عین‌الدوله	وزیر داخله
میرزا مرتضی‌قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیر مالیه
عبدالحسین میرزا فرمانفرما	وزیر جنگ
معرفی نشد	وزیر علوم
معرفی نشد	وزیر تجارت
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه
اسداله میرزا شهاب‌الدوله	وزیر پست و تلگراف

در زمان این کابینه اغتشاشاتی در جنوب ایران رخ داد که بر اثر مداخلات دولت انگلیس و تحریکات آن دولت بوقوع پیوست این تحریکات بر اثر اظهارقدرت در برابر روس بود. در این زمان میرزا حسینقلی خان نواب از وزارت خارجه استعفا داد. در دوره وزارت نواب دستور داد مستر مورگان آمریکائی را جهت امور مالی ایران و سر و سامان دادن به‌آن استخدام نمایند و مجلس نیز موافقت خود را اعلام کرد. در این زمان میرزا مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله بدست دو نفر قفقازی به‌قتل می‌رسد. قتل صنیع‌الدوله بر اثر دسایسی بود که دولت روس انجام داد. صنیع‌الدوله درمورد پرداخت قروض روس اقداماتی انجام داد.

دولت مستوفی‌الممالک در کشاکش قدرتهای در حال جنگ بودند و هریک می‌خواست که ایران بنفع آنان وارد جنگ شود ولی سیاست مستوفی‌الممالک بگونه‌ای عمل کرد که ایران را بصورت یک کشور بیطرف درآورد.

مستوفی‌الممالک کابینه سوم یا در واقع ترمیم کابینه خود را در روز دوم محرم ۱۳۲۹ هجری قمری برابر دیماه سال ۱۲۸۹ به‌مجلس معرفی کرد که عبارت بودند از:

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک	رئیس‌الوزراء
میرزا مصطفی‌خان عدل منصورالملک	معاون عدلیه
میرزا حسن‌خان محتشم‌السلطنه	وزیر خارجه
عبدالمجید میرزا عین‌الدوله	وزیر داخله
میرزا مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله	وزیر مالیه
عبدالحسین میرزا فرمانفرما	وزیر جنگ
معرفی نشد	وزیر علوم
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه
معرفی نشد	وزیر تجارت
اسداله میرزا شهاب‌الدوله	وزیر پست و تلگراف

میرزا مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله عضو مهم‌کابینه در این زمان کشته می‌شود و تزلزلی در ارکان کابینه پیدا می‌شود. ناصرالملک همدانی که بجای عضدالملک نایب‌السلطنه متوفی به‌ایران آمده بود از مستوفی‌الممالک که مستعفی شده بود خواست تا همچنان کابینه خود را موقتا" بر سر کار نگه دارد. روزهای بحرانی و حساسی در کشور می‌گذشت. چند تن دیگر از کابینه استعفا دادند و کابینه میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک فقط چهار وزیر داشت در نهایت ناصرالملک در مجلس نطقی ایراد کرد و اکثریت و اقلیتی را بصورت فراکسیونها بوجود آورد و سبب شد تا تمایل اکثریت بهر یک از افراد باشد آن فرد ریاست وزراء را بعهده بگیرد. بالاخره کابینه مستوفی‌الممالک بکلی ساقط شد و محمد ولی‌خان تنکابنی به‌تشکیل کابینه مامور گردید.

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک در سال ۱۳۳۱ هجری قمری برابر با ۱۲۹۱ شمسی پس از سقوط کابینه محمدعلی علاءالسلطنه بار دیگر مامور تشکیل کابینه گردید این کابینه در روز ۲۵ رمضان ۱۳۳۲ هجری قمری برابر با ۲۶ مرداد ماه ۱۲۹۳ شمسی و اوت ۱۹۱۴ میلادی بکار مشغول شد. افراد این کابینه عبارت بودند از:

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک	رئیس‌الوزراء
میرزا محمدعلی‌خان ذکاءالملک	وزیر عدلیه
میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه	وزیر خارجه
میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	وزیر داخله
میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیر مالیه
غلامحسین خان صاحب اختیار	وزیر جنگ
میرزا نظام‌الدین خان‌مهندس‌الممالک	وزیر علوم و فوائد عامه‌وتجارت
اسداله میرزا شهاب‌الدوله	وزیر پست و تلگراف

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک در کابینه قبلی که میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه بعهده داشت وزیر جنگ بود و پس از سقوط کابینه به‌تشکیل کابینه فوق اقدام نمود.

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک از ۲۶ مرداد ماه تا ۱۲۹۲ شمسی الی اسفند ماه ۱۲۹۳ دو کابینه تشکیل داد در این دوره مجلس شورای ملی تعطیل بود و فترت میان دوره دوم و سوم خود را طی می‌کرد. مستوفی‌الممالک کابینه خود را به‌احمدشاه معرفی کرد و با شروع فعالیت این کابینه جنگ جهانی اول نیز شروع شده بود. مستوفی‌الممالک ایران را از نظر جنگ بی‌طرف اعلام کرد. در این زمان نیز مجلس سوم انتخابات را انجام و نمایندگان مردم به‌مجلس راه یافتند. کابینه دوم مستوفی‌الممالک با ترکیب ذیل در تاریخ پنجم ربیع‌الثانی ۱۳۳۳ هجری قمری برابر با اول اسفندماه ۱۲۹۳ شمسی و فوریه ۱۹۱۵ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید.

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک	رئیس وزراء
میرزا مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا محمدابراهیم‌خان معاون‌الدوله	وزیر خارجه
عبدالمجید میرزا عین‌الدوله	وزیر داخله
میرزا حسین‌خان محتشم‌السلطنه	وزیر مالیه
غلامحسین‌خان‌صاحب‌اختیار	وزیر جنگ
میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
اسداله میرزا شهاب‌الدوله	وزیر پست و تلگراف
میرزا نظام‌الدین مهندس‌الممالک	وزیر فوائد عامه و تجارت

عمر این کابینه بر اثر بحث‌های طولانی و مشاجرات نمایندگان بسیار کوتاه بود و

سرانجام به‌کناره‌گیری مستوفی‌الممالک خاتمه یافت و مشیرالدوله مامور تشکیل کابینه شد. پس از مشیرالدوله میرزا جواد خان سعدالدوله به‌ریاست وزرائی منصوب گردید ولی با مخالفت شدید مردم و دموکراتها در مجلس روبرو گردید و مجبور به‌استعفا شد. پس از سقوط کابینه عین‌الدوله بار دیگر مستوفی‌الممالک با کمک دمکراتها مامور تشکیل کابینه شد و در روز ششم شوال ۱۳۳۳ هجری قمری برابر با ۲۶ مرداد ماه ۱۲۹۲ شمسی و اوت ۱۹۱۵ میلادی کابینه خود را به‌مجلس معرفی کرد. در این دوران بود که احمد شاه قصد خروج از تهران را می‌نماید و مستوفی‌الممالک علاوه بر خروج شاه تقاضای خروج کابینه از تهران را نیز می‌نماید ولی اینکار عملی نمی‌شود و برای بار دیگر کابینه سقوط می‌کند.

مستوفی‌الممالک در دوره سوم قانون‌گذاری و در کابینه‌های محمدعلی‌خان علاءالسلطنه و عبدالمجید میرزا عین‌الدوله سمت وزیر مشاوری را داشت، پس از سقوط کابینه عین‌الدوله، مستوفی‌الممالک در روز سوم ربیع‌الثانی ۱۳۳۶ هجری قمری برابر با ۲۶ دیماه ۱۲۹۶ شمسی و ژانویه ۱۹۱۸ میلادی کابینه خود را تشکیل داد که عبارت بودند از:

میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	رئیس‌الوزراء
میرزا مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه	وزیر عدلیه
علیقلی خان مشاورالممالک	وزیر خارجه
میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک	وزیر داخله
محمدقلی خان مخبرالسلطنه	وزیر مالیه
میرزا حسن‌خان مشیرالدوله	وزیر جنگ
میرزا حسین‌خان موتمن‌الملک	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا حسین‌خان معین‌الوزراء	وزیر فواید عامه و تجارت
جعفرقلیخان بختیاری سردار اسعد	وزیر پست و تلگراف

این کابینه نیز پس از مدتی به‌صورت زیر ترمیم گردید.

میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	رئیس‌الوزراء و وزیر داخله
حسینعلی خان نصرالملک	وزیر عدلیه
علیقلی‌خان مشاورالممالک	وزیر خارجه
میرزا اسداله‌خان مشارالسلطنه	وزیر مالیه

میرزا حسن‌خان مشیرالدوله	وزیر جنگ
میرزا مرتضی‌خان ممتازالملک	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا حسین‌خان معین‌الوزراء	وزیر فوائد عامه و تجارت
جعفر قلیخان بختیاری سردار اسعد	وزیر پست و تلگراف

این کابینه بر اثر قحطی و ناآرامی‌هائی که در ایران بروز کرد ساقط شد و نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه کابینه خود را برخلاف میل احمد شاه تشکیل داد. میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک پس از مدتی بار دیگر بعنوان رئیس‌الوزراء کابینه تشکیل داد. کابینه قوام‌السلطنه در هفتم جمادی‌الثانی ۱۳۴۱ هجری قمری برابر با ۶ بهمن ماه ۱۳۰۱ شمسی استعفا داد و مستوفی‌الممالک پس از کشمکشهای زیاد در مجلس مامور تشکیل کابینه شد و در روز ۲۷ جمادی‌الثانی ۱۳۳۱ برابر با ۲۶ بهمن ماه ۱۳۰۱ شمسی و فوریه ۱۹۲۳ میلادی کابینه خود را به‌مجلس معرفی کرد که عبارت بودند از:

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک	رئیس‌الوزراء
میرزا مرتضی‌خان ممتازالملک	وزیر عدلیه
میرزا محمدعلی خان ذکاءالملک	وزیر خارجه
میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	وزیر داخله
میرزا حسنعلی‌خان نصرالملک	وزیر مالیه
رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع ومستظرفه
مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه	وزیر فوائد عامه و تجارت
حسنعلی‌خان نصرالملک	وزیر پست و تلگراف

پس از مدتی تغییرات زیر در کابینه مستوفی‌الممالک ایجاد شد.

مخبرالسلطنه	وزیر فوائد عامه
علیرضا بهاءالملک	وزیر مالیه
ادیب‌السلطنه سمیعی	کفیل وزارت داخله

در این دوره از کابینه انجام انتخابات دوره پنجم مجلس شورای ملی صورت گرفت. این کابینه نیز بر اثر تشحات زیاد در مجلس مجبور به‌استعفا شد. مستوفی‌الممالک با روی کار آمدن رضاخان پهلوی و برچیدن پادشاهی قاجارها بار دیگر فعالیت سیاسی

خود را آغاز نمود. مستوفی‌الممالک در روز ۱۱ تیر ماه ۱۳۰۵ شمسی برابر با ۱۲ ذیحجه ۱۳۴۴ هجری قمری و ژوئیه ۱۹۲۶ میلادی که روز افتتاح مجلس ششم قانونگذاری در دوران پهلوی بود کابینه تشکیل داد و هیات دولت خود را بشرح زیر تشکیل داد حسن مستوفی از تیرماه ۱۳۰۵ تا خرداد ۱۳۰۶ سه‌کابینه تشکیل داد که عبارت بودند از:

حسن مستوفی	رئیس‌الوزراء
مصطفی عدل	وزیر عدلیه
علیقلی انصاری	وزیر خارجه
حسن مستوفی	وزیر داخله
حسن وثوق	وزیر مالیه
محمدعلی فروغی	وزیر جنگ
احمد بدر	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
مهدیقلی هدایت	وزیر فوائد عامه و تجارت
احمد اتابکی	وزیر پست و تلگراف
محمود جم	معاون ریاست وزراء

کابینه دوم ۲۴ شهریور ماه ۱۳۰۵ شمسی برابر با ۹ ربیع‌الاول ۱۳۴۵ هجری قمری و سپتامبر ۱۹۲۶ میلادی

حسن مستوفی	رئیس‌الوزراء
حسن‌وثوق	وزیر عدلیه
علیقلی انصاری	وزیر خارجه
محمود علامیر	وزیر داخله
حسن اسفندیاری	وزیر مالیه
محمدعلی فروغی	وزیر جنگ
احمد بدر	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
مهدیقلی هدایت	وزیر فوائد عامه و تجارت
احمد اتابکی	وزیر پست و تلگراف

حسن مستوفی کابینه سوم خود را که در واقع ترمیم کابینه دوم بود در روز ۱۹ بهمن ماه ۱۳۰۵ شمسی برابر با ۷ شعبان ۱۳۴۵ هجری قمری و فوریه ۱۹۲۷ میلادی به مجلس معرفی کرد که عبارت بودند از:

حسن مستوفی	رئیس‌الوزراء
علی‌اکبر داور	وزیر عدلیه
علیقلی انصاری	وزیر خارجه
مهدی مشیر فاطمی	وزیر داخله
فیروز فیروز	وزیر مالیه
محمدعلی فروغی	وزیر جنگ
سیدمحمد تدین	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
مهدیقلی هدایت	وزیر فوائد عامه وتجارت
معرفی نشد	وزیر پست و تلگراف

این کابینه آخرین کابینه حسن مستوفی و شاید گفت آخرین فعالیت مهم سیاسی او بشمار می‌رود.

در دوران این کابینه مسائل مهم در مجلس مطرح گردید که عبارت بودند:

۱ـ الغاء کاپیتولاسیون

۲ـ گشایش راه هوائی

۳ـ در وزارت عدلیه تحت نظر داور اصلاحاتی از نظر قوانین قضائی بعمل آمد.

۴ـ تاسیس اداره ثبت اسناد و املاک و وضع قوانین آن

۵ـ اخذ مالیات جهت تاسیس راه‌آهن ایران

میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک پس از شصت‌سال زندگی با احترام د رساعت ۱۱/۵ روز یکشنبه ۲۵ ربیع‌الثانی ۱۳۵۱ مطابق با ۶ شهریور ماه ۱۳۱۱ در خانه ییلاقی سردار فاخر حکمت واقع در امامزاده قاسم در حالیکه با جمعی از دوستان و آشنایان به گفتگو مشغول بود به‌سکته قلبی درگذشت و در مقبره خانوادگی در ونک تهران به‌خاک سپرده شد. مستوفی‌الممالک دارای نوزده فرزند بود که شش نفر از آنها پسر و بقیه دختر بودند.

کتابخانه تخصصی
تاریخ اسلام و ایران
۱۳۷۴

صمصام السلطنه بختیاری

نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه

نجفقلی خان بختیاری فرزند حسینعلی خان بختیاری و از نوادگان ابدال‌خان از سران بزرگ ایل بختیاری می‌باشد که در سال ۱۲۶۹ هجری قمری برابر با سال ۱۲۲۸ شمسی در میان ایل بختیاری نزدیک اصفهان متولد گردید و در میان ایل خود بزرگ شد. نجفقلی‌خان از رجال بزرگ اواخر دوره قاجار و از طرفداران مشروطه بود. او در برقراری و استقرار مشروطیت در ایران سعی و کوشش بسیار نمود. در زمان محمدعلیشاه که اوج ستمگری و مخالفت با مشروطه‌خواهان اعمال می‌شد مردم اصفهان از صمصام‌السلطنه بختیاری یاری خواستند. محمدعلیشاه نجفقلی بختیاری را بعلت مشروطه‌خواهی از حکومت ایل بختیاری عزل نمود و سردار ظفر را بجای او برگزید ولی صمصام‌السلطنه همراه با خوانین و مردم ایل بختیاری بر ضد استبداد و علیه دولت قیام‌کرد.

صمصام‌السلطنه در نهم ذی‌الحجه سال ۱۳۲۶ هجری قمری برابر با ۲۲ آذرماه سال ۱۲۸۵ وارد اصفهان شد. ایادی محمد علیشاه سعی کردند که از حرکت صمصام‌السلطنه و ضرغام روسای ایل بختیاری جلوگیری کنند ولی آنان پس از ورود به‌اصفهان به‌تهران حرکت کردند. بختیاریها از اصفهان و سپهدار اعظم تنکابنی از رشت جهت برانداختن حکومت استبداد محمدعلیشاه همراه مجاهدان بسوی تهران حرکت کردند. محمدعلی شاه جهت جلوگیری از ورود بختیاریها به‌تهران سردار ظفر و امیر مفخم را مامور کرد ولی آنان در میان راه با بختیاریها همدست شدند ونمایندگان روس وانگلیس به‌مذاکره

با صمصام‌السلطنه و ضرغام پرداخت و می‌خواستند از آمدن آنها به‌تهران ممانعت بعمل آورند ولی روسای ایل بختیاری پیشنهادات آنان را نپذیرفتند. این فوج عظیم در روز اول رجب ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با ۱۲ تیر ماه سال ۱۲۸۶ شمسی از طریق دروازه یوسف‌آباد به‌تهران وارد شدند و مستقیما" بسوی بهارستان رفتند. در میان راه در خیابان شاه‌آباد درگیری مختصری میان مجاهدین بختیاری و قوای محمدعلیشاه رخ داد. محمد علیشاه که کار را بر خود تنگ دید به‌سفارت روس پناهنده شد. پس از فتح تهران بدست مجاهدین و خلع محمدعلیشاه صمصام‌السلطنه به‌حکومت اصفهان برگزیده شد. سپهدار اعظم در روز پنجشنبه ۲۶ جمادی‌الاول ۱۳۲۹ هجری قمری برابر با ۴ خرداد ماه ۱۲۹۰ شمسی و مه ۱۹۱۱ میلادی کابینه خود را ترمیم کرد و به‌مجلس معرفی نمود. در این کابینه نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه به‌وزارت جنگ منصوب گردید. پس از سه ماه خبر رسید که محمدعلی شاه مخلوع با همیاری روسها در گمش‌تپه گرگان از کشتی پیاده شده و قصد حمله به‌تهران را دارد. این خبر کابینه تبلی سپهدار را ساقط کرد و کابینه جدیدی را بسر کار آورد و قانون حکومت نظامی را به‌علت وخامت اوضاع ایران برقرار کرد و اختیارات تام از طرف مجلس به‌دولت داده شد تا آنرا سرکوب نماید.

صمصام‌السلطنه که وزارت جنگ را بعهده داشت ریاست حکومت نظامی را نیز بعهده گرفت و یپرم خان ارمنی نیز رئیس نظمیه گردید و نظرات صمصام‌السلطنه را بمورد اجرا گذاشت و هرگونه حرکتی را که بر ضد مشروطه می‌دید سرکوب و افراد آنرا قلع و قمع می‌کرد. کابینه سپهدار پس‌از چند روز سقوط کرد و صمصام‌السلطنه از جانب نایب‌السلطنه ماموریت یافت تا کابینه را تشکیل دهد.

نجفقلی خان صمصام‌السلطنه از روز ۲۱ رجب سال ۱۳۲۹ هجری قمری برابر با ۲۶ تیرماه ۱۲۹۰ شمسی و ژوئیه سال ۱۹۱۱ میلادی تا ماه صفر ۱۳۳۱ برابر با دی ماه سال ۱۲۹۱ شمسی پنج کابینه تشکیل داد که بشرح زیر می‌باشند.

در تاریخ روز ۲۱ رجب سال ۱۳۲۹ هجری قمری مطابق با ۲۶ تیر ماه ۱۲۹۰ شمسی صمصام‌السلطنه وزیر جنگ کابینه سپهدار کابینه خود را تشکیل و به‌مجلس معرفی کرد. در این دوره محمدعلیشاه وارد ایران شده بود و با دستیاری میرزا سالارالدوله و ملک منصور میرزا شعاع‌السلطنه میخواستند در ایران فتنه و آشوب برپا کنند. مجلس شورای ملی در جلسه دوم شعبان برای ایجاد قدرت در مردم جایزه‌ای برای قتل محمدعلیشاه تعیین کرد و از طرفی قوائی از ایل بختیاری و ارامنه مجاهد فراهم کرد و تحت فرمان

جعفرقلی‌خان سردار بهادر جنگ و یپرم‌خان ارمنی قرار داد و بقوای محمدعلیشاه حمله کردند و آنها را تار و مار و محمدعلیشاه به‌سختی شکست خورد و متواری گردید و ازایران بیرون رانده شد. ارشدالدوله دستگیر و اعدام گردید و سالارالدوله هم به‌نواحی غرب ایران رانده شد.

در این دوره مجلس ودولت نه تنها گرفتار شرارت‌های محمد علیشاه بودند بلکه به فتنه باب هم گرفتار بودند و به‌دفع آن همت گماشتند، در کاشان نیز نایب حسین کاشی به‌فتنه‌گری و شرارت مشغول و میان ایل قشقائی و ایلات طرفدار قوام‌الملک دراطراف شیراز نیز زد و خوردهائی بروز کرده بود.

کابینه اول صمصام‌السلطنه در دوره دوم قانونگذاری

نجفقلی‌خان صمصام‌السلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیر عدلیه
میرزا حسن‌خان وثوق‌الدوله	وزیر خارجه
میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	وزیر داخله
میرزا ابراهیم خان حکیم‌الملک	وزیر مالیه
نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه	وزیر جنگ
میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه	وزیر علوم
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه
معرفی نشد	وزیر تجارت
میرزا حسین‌خان دبیرالملک	وزیر پست و تلگراف

کابینه دوم صمصام‌السلطنه در ۶ شعبان ۱۳۲۹ هجری قمری برابر با ۹ مرداد ماه ۱۲۹۰ شمسی و اوت ۱۹۱۱ میلادی تشکیل شد ولی چون کسالت داشتند نتوانستند در مجلس شورای ملی حاضر شوند و طی نامه‌ای مشیرالدوله را جهت معرفی کابینه به‌مجلس اعزام داشت و مشیرالدوله نیز کابینه را به‌شرح زیر معرفی کرد.

نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا حسن‌خان محتشم‌السلطنه	وزیر عدلیه

میرزا حسن‌خان وثوق‌الدوله	وزیر خارجه
نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه	وزیر داخله
میرزا محمدعلی‌خان فروغی ذکاءالملک	وزیر مالیه
غلامحسین‌خان ایلخانی بختیاری سردار محتشم	وزیر جنگ
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیر علوم
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه
معرفی نشد	وزیر تجارت
میرزا ابوالحسن خان معاضدالسلطنه	وزیر پست و تلگراف

در روز چهارشنبه ۷ ذیحجه ۱۳۲۹ هجری قمری برابر با ۶ آذر ماه ۱۲۹۰ شمسی و نوامبر ۱۹۱۱ یعنی پس از ۴ ماه صمصام‌السلطنه سومین کابینه خود را در حالی معرفی کرد که او را کسالت شدیدی عارض شده بود و خود نیز در مجلس شورای ملی در حضور نمایندگان اظهار داشت ولی بعلت وخامت اوضاع کشور و اصرار نایب‌السلطنه و نمایندگان مجلس سومین کابینه خود را به‌مجلس معرفی کرد. روسها در این زمان دخالت‌هائی در امور ایران نمودند و در این مورد کار را به‌التیماتوم رساندند ولی مجلس و مردم جلو آنان ایستادند تا اینکه ناصرالملک نایب‌السلطنه بر اثر این التیماتوم با مجلس به‌مخالفت برخاست و مجلس را منحل کرد و خود مدت سه سال زمامدار مطلق ایران شد که عاقبت براثر وخامت اوضاع و مخالفت‌های بختیاریها با وی راه اروپا را در پیش گرفت و از ایران خارج گردید.

کابینه سوم صمصام‌السلطنه عبارت بودند از:

نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیر عدلیه
میرزا حسن‌خان وثوق‌الدوله	وزیر خارجه
میرزا محمدعلی خان فروغی ذکاءالملک	وزیر مالیه
نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه	وزیر داخله
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیر علوم
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه

معرفی نشد	وزیر تجارت
میرزا ابوالحسن خان معاضدالسلطنه	وزیر پست و تلگراف

صمصام‌السلطنه چهارمین کابینه خود را نیز تشکیل یا بهتر گفته شود ترمیم کرد و بر اثر عدم همکاری بعضی از وزراء کابینه‌های صمصام‌السلطنه دیری نمی‌پائید و ساقط می‌شد. البته اوضاع کشور و اغتشاشات داخلی و دخالت‌های خارجی مسبب عمده این تغییرات بود.

صمصام‌السلطنه چهارمین کابینه خود را در تاریخ ۲۰ ذیحجه ۱۳۲۹ هجری قمری برابر با ۱۹ آذر ماه ۱۲۹۰ شمسی و دسامبر ۱۹۱۱ میلادی تشکیل داد که عبارت بودند از:

نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا محمدعلی خان ذکاءالملک	وزیر عدلیه
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر خارجه
میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	وزیر داخله
میرزا ابراهیم خان حکیم‌الملک	وزیر مالیه
غلامحسین خان ایلخانی‌بختیاری سردارمحتشم	وزیرجنگ
معرفی نشد	وزیر علوم
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه
ابوالحسن خان معاضدالسلطنه	وزیر پست و تلگراف

صمصام‌السلطنه در نهایت پنجمین کابینه خود را تشکیل داد. عمر این کابینه نیز همانند کابینه‌های دیگر طولی نکشید. این‌کابینه در تاریخ ۱۷ جمادی‌الثانی سال ۱۳۳۰ هجری قمری برابر با ۱۵ خرداد ۱۲۹۱ شمسی و ژوئن ۱۹۱۱ میلادی بر سر کار آمد و بیش از ۱۸ ماه طول نکشید و در صفر ۱۳۳۱ برابر با دیماه ۱۳۹۲ شمسی ساقط و علاءالسلطنه بر سر کار آمد.

اعضاء این کابینه یعنی کابینه پنجم صمصام‌السلطنه عبارت بودند از.

نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا محمدابراهیم خان معاون‌الدوله	وزیر عدلیه
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر خارجه
میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیر داخله
میرزا اسماعیل خان ممتازالدوله	وزیر مالیه
غلامحسین خان ایلخان‌بختیاری سردار محتشم	وزیر جنگ
میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه	وزیر علوم
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه
معرفی نشد	وزیر تجارت
میرزا صادق خان مستشار الدوله	وزیر پست و تلگراف

میان دوره دوم و سوم مجلس شورای ملی دو سال و ۱۱ ماه و ده روز فترت ایجاد گردید ود ر خلال این زمان احمدشاه بزرگ شد و به‌سن بلوغ رسید و نیابت سلطنت نیز به‌پایان رسید در این میان در سال ۱۳۳۲ هجری قمری برابر با ۱۲۹۳ شمسی تاجگذاری کرد. در این زمان‌شعله آتش جنگ جهانی دوم زباله کشید و اروپا را در کام خود فرو برد.

محمد علی خان علاء السلطنه

میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه

میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه فرزند میرزا ابراهیم خان در سال ۱۲۵۳ هجری قمری برابر با ۱۲۱۲ شمسی در بندر انزلی متولد گردید. تحصیلات مقدماتی را در بندر انزلی بپایان رسانید و سپس عازم تهران شد و در جوانی در وزارت امور خارجه به‌خدمت مشغول گردید. علاءالسلطنه در سال ۱۲۹۴ هجری قمری برابر با ۱۲۵۳ شمسی کاردار سفارت ایران در بغداد شد. پس از انقضای خدمت وی در بغداد به‌ایران بازگشت و از آنجا ماموریت تفلیس را گرفت و کنسول ایران در آنجا گردید.

در زمان پادشاهی ناصرالدین‌شاه ملکم‌خان سفارت ایران در لندن را اداره می‌کرد. ناصرالدین شاه ملکم خان را از سفارت معزول نمود و علاءالسلطنه را به‌جای او بسفارت ایران در لندن برگزید و علاءالسلطنه نیز بلافاصله عازم لندن شد و بجای ملکم مشغول گردید. این ماموریت مدت شانزده سال بطول انجامید و علاءالسلطنه در این مدت وزیر مختار ایران در لندن بود.

در روز ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۴ هجری قمری برابر با ۱۲ بهمن ماه ۱۲۸۵ شمسی و فوریه ۱۹۰۷ میلادی میرزا نصراله‌خان مشیرالدوله بوسیله میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه اولین کابینه زمان مشروطیت را به‌مجلس معرفی کرد در این کابینه پست وزارت خارجه به‌علاءالسلطنه سپرده شد و علاءالسلطنه که در این زمان در لندن بود به‌ایران آمد. این کابینه دیری نپائید و سقوط کرد و میرزا سلطانعلی خان وزیر افخم مامور تشکیل

کابینه شد که در این کابینه علاءالسلطنه بازهم وزارت امورخارجه را بعهده داشت این کابینه نیز که توسط محمدعلیشاه برگزیده شده بود دو ماه بیشتر دوام نیاورد و میرزا علی‌اصغر خان اتابک مامور تشکیل کابینه شد در این کابینه نیز علاءالسلطنه وزیر امور خارجه بود و چون میرزا اتابک امین‌السلطان زمانی که از مجلس خارج می‌شد بدست عباس آقا تبریزی به‌ضرب گلوله کشته شد کابینه او ساقط و میرزا احمدخان مشیرالدوله ریاست وزرائی را بعهده گرفت. علاءالسلطنه در دومین کابینه میرزا احمد خان مشیرالدوله که در روز یکشنبه ۷ جمادی‌الاول ۱۳۲۶ هجری قمری برابر با ۱۷ خرداد ماه ۱۲۸۷ شمسی و ژوئن ۱۹۰۸ میلادی تشکیل شد بار دیگر وزیر امور خارجه گردید که این سمت را در سومین کابینه مشیرالدوله نیز حفظ نمود.

پس از پیروزی مشروطه‌طلبان وتشکیل کابینه توسط محمدولی خان تنکابنی سپهدار اعظم در ۱۷ ذی‌القعده ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با ۹ آذر ماه ۱۲۸۸ شمسی و دسامبر ۱۹۰۹ میلادی میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه وزارت خارجه را تصاحب نمود این کابینه ۵ ماه بر سر کار بود.

محمد ولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم در تاریخ ۹ ربیع‌الاول ۱۳۲۹ هجری قمری برابر با ۲۰ اسفند ماه ۱۲۸۹ شمسی و مارس ۱۹۱۱ بار دیگر مامور تشکیل کابینه شد که علاءالسلطنه در این کابینه به‌سمت وزیر علوم منصوب گردید و در کابینه دیگر سپهدار اعظم وزیر علوم و فوائد عامه شد. در کابینه نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه او بار دیگر به‌وزارت علوم منصوب گردید و این سمت را در دو کابینه دیگرصمصام‌السلطنه محفوظ نمود. کابینه صمصام‌السلطنه بیش از ۱۸ ماه دوام نداشت و در این زمان نیز احمدشاه قاجار دوران جوانی خود را طی نموده و به‌سن پادشاهی رسید و در سال ۱۳۳۲ هجری قمری برابر با ۱۲۹۱ شمسی تاجگذاری کرد.

احمدشاه پس از سقوط کابینه صمصام‌السلطنه میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه مامور تشکیل کابینه نمود. این کابینه در روز ۱۰ صفر ۱۳۳۱ هجری قمری برابر با ۲۸ دیماه ۱۲۹۱ شمسی و ژانویه ۱۹۱۳ میلادی تشکیل شد ولی بعلت بروز جنگ جهانی و وضع بحرانی کشور چندان دوام نیاورد. در این مدت امتیاز راه‌آهن جلفا به‌روسها داده شد و امتیاز راه محمره به‌انگلیس و ژاندارمری نیز کاملا " تحت نفوذ انگلیسها قرار گرفت اعضاء کابینه عبارت بودند از:

میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا اسماعیل خان ممتازالدوله	وزیر عدلیه
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر خارجه
میرزا عبدالمجید عین‌الدوله	وزیر داخله
میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	وزیر مالیه
میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک	وزیر جنگ
میرزا حسنخان مشیرالدوله	وزیر علوم
میرزا حسن‌خان موتمن‌الملک	وزیر فوائد عامه و تجارت
میرزا صادق‌خان مستشارالدوله	وزیر پست و تلگراف

کابینه میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه پس از چندی جای خود را به‌کابینه میرزا محمدعلی‌خان سپهسالار داد اما این کابینه نیز مطابق دیگر اسلاف خود دوامی نیاورد و ساقط شد و جای خود را به‌کابینه وثوق‌الدوله داد که در سال ۱۳۳۴ هجری قمری برابر با ۱۲۹۵ شمسی تشکیل و پس از ده ماه سقوط کرد و پس از وثوق‌الدوله، علاءالسلطنه بار دیگر مامور تشکیل کابینه گردید این کابینه در ۱۴ شعبان ۱۳۳۵ هجری قمری برابر با ۱۵ خرداد ماه ۱۲۹۵ شمسی برابر با ژوئن سال ۱۹۱۷ تشکیل شد این کابینه و کابینه پس از آن نیز به‌علت جنگ جهانی و عدم ثبات مملکت بیش از ۸ ماه دوام نیاوردند و کابینه عبدالمجید میرزا عین‌الدوله بر سر کار آمد. ترکیب کابینه علاءالسلطنه در این دوره بشرح زیر می‌باشد.

میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه	رئیس‌الوزراء
حسنعلی‌خان نصرالملک	وزیر عدلیه
میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه	وزیر خارجه
میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	وزیر داخله
میرزا اسماعیل خان ممتازالدوله	وزیر مالیه
میرزا حسن‌خان مشیرالدوله	وزیر جنگ
میرزا ابراهیم‌خان حکیم‌الملک	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا حسین‌خان موتمن‌الملک	وزیر فوائد عامه و تجارت

میرزا حسن‌خان مشیرالدوله وزیر پست و تلگراف

در موقع سقوط کابینه میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه وی حدود ۸۰ ساله بود. وی پس از یکسال که از کار سیاست کناره گرفت در روز سوم تیر ماه سال ۱۲۹۷ شمسی برابر با رجب سال ۱۳۳۸ هجری قمری و برابر با سال ۱۹۱۸ میلادی در سن هشتاد و یک سالگی در تهران درگذشت.

مشیرالدوله میرزا حسن خان پیرنیا

میرزا حسن‌خان مشیرالدوله پیرنیا

میرزا حسن خان مشیرالدوله دوم فرزند اول نصرالله‌خان مشیرالدوله نائینی که در سال ۱۲۹۲ هجری قمری برابر با سال ۱۲۵۱ هجری شمسی در تهران متولد گردید. میرزاحسن خان برادر بزرگ میرزا حسین خان پیرنیا موتمن‌الملک و یکی از رجال دوره آخر قاجاریه و اوایل پهلوی می‌باشد. میرزا حسن خان پس از طی دوره مقدماتی علوم به‌مسکو رفت و تحصیلات نظامی و حقوقی خود را در دانشگاه مسکو به‌پایان رسانید و به ایران برگشت. او یکی از رجال دوران مشروطیت نیز بوده و مراحل ترقی را پایه به‌پایه طی نمود. در سیاست خود از روش مقاومت منفی استفاده می‌کرد و با همه روابط حسنه و خوب برقرار می‌کرد تا بتواند از این طریق به‌مقاصد سیاسی و اجتماعی خودنائل شود مشیرالدوله پیرنیا علاوه بر فعالیت‌های سیاسی مؤلف کتاب (ایران باستان) و (تاریخ ایران باستان) و (داستانهای قدیم ایران) می‌باشد که در ۳ جلد به‌رشته تحریر درآورده است. مشیرالدوله همچنین در کارهای فرهنگی اقداماتی انجام داد که از مهمترین آنها تاسیس دانشکده حقوق و دانشکده علوم سیاسی بود.

در سال ۱۹۱۹ برابر با ۱۲۹۷ شمسی و ۱۳۳۷ هجری قمری کنگره صلح تشکیل شد احمد شاه ناصرالملک را بعنوان نماینده ایران جهت عزیمت به‌اروپا در نظر گرفت ولی ناصرالملک از رفتن امتناع ورزید و شاه از مشیرالدوله خواست که برای شرکت در کنگره به‌اروپا عزیمت نماید مشیرالدوله نیز امتناع ورزید و شاه ناچار وزیر امور خارجه وقت

مشاورالملک را به‌رفتن دعوت کرد و او نیز راهی اروپا شد.

مشیرالدوله در زمان مظفرالدین شاه مدرسه علوم سیاسی را تاسیس کرد و خود ریاست آنرا نیز بعهده گرفت.

در تاریخ ۷ شعبان ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با ۲۴ شهریور ماه ۱۲۸۶ شمسی میرزا احمدخان مشیرالسلطنه کابینه خود را تشکیل داد در این کابینه میرزا حسن خان مشیرالدوله وزارت عدلیه را بعهده داشت در کابینه میرزا ابوالقاسم خان‌ناصرالملک همدانی که در ۱۹ رمضان سال ۱۳۲۵ هجری قمری برابر با ۳ آبان ۱۲۸۶ شمسی تشکیل شد وزارت امور خارجه را بعهده داشت همچنین در کابینه حسینقلی خان نظام‌السلطنه مافی وی وزیر خارجه بود در کابینه دوم نظام‌السلطنه مافی که در تاریخ ۲۶ محرم ۱۳۲۶ هجری قمری برابر با ۹ اسفند ماه ۱۲۸۶ شمسی ترمیم گردید ایشان وزارت خارجه را عهده‌دار بود. در سومین کابینه نظام‌السلطنه مافی میرزا حسن خان مشیرالدوله مجددا" مسئولیت وزارت خارجه را قبول کرد.

در تاریخ ۷ جمادی‌الاول سال ۱۳۲۶ هجری قمری برابر با ۱۷ خرداد ماه ۱۲۸۷ شمسی میرزا احمد خان مشیرالسلطنه بار دیگر کابینه خود را تشکیل و در این کابینه پست وزارت داخله بعهده مشیرالدوله بود و در کابینه ترمیمی احمدخان مشیرالسلطنه این بار مشیرالدوله به‌وزارت علوم منصوب شد.

در تاریخ ۱۱ ربیع‌الثانی ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با ۱۲ اردیبهشت ۱۲۸۸ شمسی میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی کابینه خود را تشکیل و مشیرالدوله را به‌وزارت عدلیه گماشت مشیرالدوله در کابینه محمدولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم وزیر عدلیه گردید که این سمت رادر دو کابینه سپهدار اعظم حفظ کرد و در سومین کابینه سپهدار اعظم وزیر تجارت شد و در چهارمین و پنجمین کابینه سپهدار اعظم وزارت عدلیه را بعهده گرفت و در ششمین کابینه سپهدار اعظم به‌وزارت تجارت و پست و تلگراف رسید.

مشیرالدوله در کابینه نجفقلی‌خان بختیاری صمصام‌السلطنه وزارت عدلیه را تصاحب کرد و در دومین کابینه نیز این سمت را داشت و در سومین کابینه صمصام‌السلطنه وزیر علوم شد و در کابینه میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه باز هم وزارت علوم را حفظ کرد.

مستوفی‌الممالک در پنجم ربیع‌الثانی ۱۳۳۳ هجری قمری برابر با اول اسفند ماه ۱۲۹۳ شمسی و فوریه ۱۹۱۵ میلادی کابینه خود را به‌مجلس معرفی کرد. در این زمان مجلس شورای ملی سومین دوره خود را پشت سر می‌گذاشت. این کابینه بعلت بحث‌های

طولانی در مجلس و تشتت آراء نمایندگان سرانجام مستوفی‌الممالک مجبور شد کابینه خود را منحل و خود از ریاست وزرائی استعفا دهد در این زمان بود که نمایندگان به بحث و بررسی درمورد تشکیل کابینه توسط مشیرالدوله پرداختند و قبل از اینکه حسن خان مشیرالدوله از طرف احمد شاه قاجار به‌ریاست وزرائی منصوب شود نمایندگان با ۷۵ رای تمایل خود را جهت تشکیل‌کابینه توسط مشیرالدوله ابراز نمودند و احمد شاه نیز مشیرالدوله را مامور تشکیل کابینه نمود و مشیرالدوله در ساعت ۴ بعدازظهر روز یکشنبه ۲۷ ربیع‌الثانی سال ۱۳۳۳ هجری قمری برابر با ۲۳ اسفند ماه ۱۲۹۳ شمسی و مارس ۱۹۱۵ اولین کابینه خود را تشکیل و به‌مجلس معرفی نمود ولی این کابینه بیش از دو ماه دوام نیاورد و ساقط شد و میرزا عبدالمجید عین‌الدوله بجای او ریاست وزرائی را بعهده گرفت! جنگ جهانی اول به‌اوج خود رسیده بود و ایران نیز به‌جبهه‌های جنگ تبدیل می‌شد و متفقین به‌موفقیت‌هائی دست یافته بودند. در این زمان چندین کابینه تشکیل و ساقط شد و عمر کابینه‌ها گاهی چنان کوتاه بود که چند روزی بیشتر دوام نداشتند احمد شاه وثوق‌الدوله را مامور تشکیل کابینه کرد ولی وثوق‌الدوله نتوانست و احمد شاه مجبور شد میرزا محمدعلی‌خان علاءالسلطنه را به‌تشکیل کابینه دعوت نماید. میرزا حسن خان مشیرالدوله در دو کابینه علاءالسلطنه وزارت جنگ را بعهده داشت، پس از علاءالسلطنه میرزا عین‌الدوله کابینه تشکیل داد و باز هم وزارت جنگ بعهده میرزا حسن خان مشیرالدوله بود. در دو کابینه مستوفی‌الممالک که پس از عین‌الدوله تشکیل یافت مشیرالدوله در پست قبلی خود یعنی وزارت جنگ باقی ماند.

میان دوره فترت سوم و چهارم مجلس شورای ملی و پس از سقوط کابینه میرزا حسن خان وثوق‌الدوله در روز ۱۶ شوال ۱۳۳۸ هجری قمری مطابق با ۱۲ تیر ماه ۱۲۹۹ شمسی و ژوئیه ۱۹۲۰ میلادی میرزا حسن خان مشیرالدوله کابینه خود را به‌شرح زیر تشکیل داد.

میرزا حسن‌خان مشیرالدوله	رئیس‌الوزراء
میرزا محمدخان مصدق‌السلطنه	وزیر عدلیه
میرزا اسدالله‌خان مشارالسلطنه	وزیر خارجه
میرزا ابوالفتح‌خان والاتبار حشمت‌الدوله	وزیر داخله
میرزا مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه	وزیر مالیه
میرزا مهدی‌خان وثوق‌السلطنه	وزیر جنگ

میرزا ابراهیم خان حکیم‌الملک	وزیر علوم و اوقاف و صنایع مستظرفه
میرزا احمد خان اعتلاءالسلطنه	وزیر فوائد عامه و تجارت
میرزا رضاقلی‌خان مشیرالملک	وزیر پست و تلگراف
میرزا حسن‌خان مستوفی‌الممالک	وزرای مشاور
میرزا حسن‌خان موتمن‌الملک	

در این زمان نمایندگان و مردم ایران بر اثر عقد قرارداد ننگین وثوق‌الدوله معروف به‌قرارداد ۱۹۱۹ با انگلستان بسیار خشمگین و آشفته بودند و برای التیام این خشم و غضب مردم مشیرالدوله اعلام نمود که قرارداد دولت وثوق‌الدوله با انگلستان یعنی قرارداد ۱۹۱۹ کان لم یکن و ملغی شد.

در این زمان شیخ محمد خیابانی نیز در آذربایجان آشوب برپا کرده بود که با اعزام مخبرالسلطنه به‌آن دیار کار شیخ محمد خیابانی‌نیز پایان پذیرفت. همچنین ایران برای بیرون راندن قوای شوروی از ایران به‌سازمان ملل شکایتی ارسال داشته بود. در همین زمان نیز میرزا کوچک خان جنگلی در گیلان شروع به‌فعالیت انقلابی نمود و با قوای دولت در ستیز شد که بر اثر حمله قوای دولت کار جنگلی نیز بپایان رسید. در جنوب نیز شیخ حسین چاکوتاهی با پلیس جنوب در جنگ و جدال شد و پس از چندی بر اثر حملات پلیس جنوب شیخ حسین بقتل رسید و قوای او نیز متلاشی گردید.

میرزا حسن خان مشیرالدوله سرانجام در ۱۲ صفر سال ۱۳۳۹ هجری قمری برابر با سوم آبان ۱۲۹۹ شمسی از ریاست وزرائی استعفاء داد.

مشیرالدوله در تاریخ ۲۳ جمادی‌الاول سال ۱۳۴۰ هجری قمری برابر با اول بهمن ماه ۱۳۰۰ شمسی پس از یکسال کناره‌گیری بار دیگر مامور تشکیل کابینه شد که وزرای انتخابی عبارت بودند از:

میرزا حسن خان مشیرالدوله	رئیس‌الوزراء
عبدالحسین خان سردار معظم خراسانی	وزیر عدلیه
میرزا ابراهیم خان حکیم‌الملک	وزیر خارجه
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیر داخله
میرزا محمود خان مدیرالملک	وزیر مالیه

رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
رضاقلی‌خان مشیرالملک	وزیر معارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا حسین‌خان ادیب‌السلطنه	وزیر فوائد عامه و تجارت
میرزا احمد خان اعتلاءالسلطنه	وزیر پست و تلگراف

بحران سیاسی و آشفتگی اقتصادی روزافزون مردم را به‌تظاهرات و اغتشاشاتی در مملکت وادار نمود و این تظاهرات بر علیه مشیرالدوله صورت گرفت. در این زمان احمد شاه به‌اروپا رفته بود. مشیرالدوله چون اوضاع را چنان دید از ریاست وزرائی استعفا و تلگرافی به‌احمد شاه اطلاع داد ولی نمایندگان با تشکیل کمیسیونهای مختلف و مذاکرات فراوان و بعلت آشفتگی‌اوضاع نمایندگان بار دیگر مشیرالدوله را به‌تشکیل کابینه دعوت نمودند و کابینه مشیرالدوله از مجلس رای اعتماد گرفت ولی این کابینه بعلت درگیری مشیرالدوله و رضا خان پهلوی بزودی ساقط شد و جای مشیرالدوله را میرزا احمد خان قوام‌السلطنه گرفت. مشیرالدوله آخرین کابینه خود را در تاریخ اول ذیقعده سال ۱۳۴۱ هجری قمری برابر با ۲۴ خرداد ماه سال ۱۳۰۲ شمسی و ژوئیه سال ۱۹۲۳ پس‌از سقوط کابینه مستوفی‌الممالک به‌مجلس معرفی کرد. دولت مشیرالدوله در چهارمین دوره قانونگذاری تشکیل شد که اعضاء کابینه او عبارت بودند از:

میرزا حسن خان مشیرالدوله	رئیس‌الوزراء
میرزا ابراهیم خان حکیم‌الملک	وزیر عدلیه
دکتر محمد مصدق‌السلطنه	وزیر خارجه
میرزا حسن خان مشیرالدوله	وزیر داخله
میرزا محمدعلی خان ذکاءالملک	وزیر مالیه
رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
میرزا حسن خان حکیم‌الدوله	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا حسین خان عدل‌الملک	کفیل‌وزارت‌فوائدعامه‌وتجارت
مصطفی قلی‌خان فهیم‌الدوله	وزیر پست و تلگراف

این کابینه عمری نپائید و نتوانست بر مسائل حاد و مشکلات مملکت فائق آید و در

تاریخ ۱۱ ربیع‌الاول ۱۳۴۲ هجری قمری برابر با اول مهر ماه ۱۳۰۳ شمسی در قصر صاحبقرانیه استعفای خود را به‌احمد شاه تسلیم کرد.

مشیرالدوله با این فعالیت‌های سیاسی دیگر در صحنه سیاست وارد نشد و عاقبت در سال ۱۳۵۴ هجری قمری برابر با ۱۳۱۴ شمسی وفات یافت.

مهمترین لوایحی که به‌مجلس دوره چهارم شورای ملی تقدیم شد عبارت بودند از:

۱ـ لایحه الحاق ایران بعهدنامه جامعه‌ملل

۲ـ تشکیل شورایعالی معارف

۳ـ لایحه استخدام

۴ـ لایحه بودجه

۵ـ اجازه اجرای لوایح عدلیه بطور آزمایشی

۶ـ لایحه تشکیل وزارت داخله

۷ـ لایحه هیئت منصفه

۸ـ لایحه اعزام ۶۰ نفر محصل نظامی به‌فرانسه

۹ـ لایحه امتیاز نفت شمال

۱۰ـ لایحه راجع به‌عدم قبول شغل از طرف آقایان نمایندگان

۱۱ـ لایحه محاکمه وزراء

۱۲ـ لایحه شورای دولتی

عین الدوله

میرزا عبدالمجید عین‌الدوله

میرزا عبدالمجید فرزند سلطان عبدالمجید میرزا نوه فتحعلی شاه قاجار در سال ۱۲۶۱ هجری قمری برابر با سال ۱۲۳۱ شمسی در تهران متولد شد. پس از کسب علوم ابتدائیه در مدرسه دارالفنون جهت تحصیل وارد شد ولی بعلت عدم کارائی و کوشش در درس و کاهلی از مدرسه دارالفنون بدستور ناصرالدین‌شاه اخراج گردید و پس از آن او را به‌نزد مظفرالدین میرزا به‌تبریز اعزام نمودند وی در آنجا به‌کسب علم و فنون مشغول گردید و به‌هنرهائی دست یازید چنانچه در فن کتابت و نامه‌نگاری معروف گردید و مرجع کارهائی در دربار مظفرالدین میرزا که در آن زمان ولیعهد بود گردید. این حسن شهرت بگوش ناصرالدین شاه رسید و او را به‌لقب عین‌الدوله مفتخر گردانید. مظفرالدین‌میرزا نیز دختر خود انیس‌الدوله را بعقد او درآورد. چون مظفرالدین شاه به سلطنت رسید او را از تبریز با خود به‌تهران آورد و در کارهای دولتی به‌او اختیاراتی داد در سال ۱۳۲۱ هجری قمری برابر با ۱۲۸۰ شمسی مظفرالدین شاه علی‌اصغر خان اتابک اعظم را بعلت ناراحتی‌های درون مملکت از صدارت معزول و امور مملکت ر به‌پنج نفر از افراد سرشناس واگذار نمود که بعنوان پنج نفر وزیر انجام وظیفه می‌کردند. در دوره فترت که میرزا محمد علی‌خان علاءالسلطنه از طرف احمد شاه در تاریخ ۱۰ صفر سال ۱۳۳۱ هجری قمری برابر با ۲۸ دیماه ۱۲۹۱ شمسی مامور تشکیل کابینه گردید عبدالمجید میرزا عین‌الدوله داماد شاه بعنوان وزیر داخله انتخاب شد و زمام امور مملکت

را بعهده گرفت. عین‌الدوله در کابینه حسن خان مستوفی‌الممالک که در تاریخ پنجم ربیع‌الثانی ۱۳۳۳ هجری قمری برابر با اول اسفند ماه ۱۲۹۳ شمسی تشکیل شد بار دیگر عبدالمجید میرزا عین‌الدوله را به‌عنوان وزیر داخله انتخاب کرد.

میرزا جواد خان سعدالدوله پس از برکناری مشیرالدوله کاندیدای ریاست وزرائی شد و شاه این منصب را بوسیله دستخط به‌او ابلاغ کرد ولی با مخالفت مردم و نمایندگان روبرو شد و این مخالفت شاه را بر آن داشت تا عین‌الدوله را بجای ایشان به‌ریاست وزرائی منصوب نماید.

عین‌الدوله در ابتدا روز دوشنبه ۱۱ جمادی‌الثانی ۱۳۳۳ هجری قمری بدون اعضاء کابینه وارد مجلس شد و رئیس مجلس شورای ملی موتمن‌الملک او را به‌نمایندگان معرفی کرد. عین‌الدوله در روز سه‌شنبه ۱۶ جمادی‌الثانی سال ۱۳۳۳ هجری قمری برابر با ۱۰ اردیبهشت ماه ۱۲۹۴ شمسی و می سال ۱۹۱۵ میلادی در مجلس حاضر شد و کابینه خود را بشرح زیر به‌مجلس معرفی نمود.

کل اعضاء کابینه فرمانفرما

عبدالمجید میرزا عین‌الدوله	رئیس‌الوزراء
فتح‌اله‌خان سردار منصور	وزیر عدلیه
میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیر خارجه
عبدالحسین میرزا فرمانفرما	وزیر داخله
عبداله‌خان همدانی حاج امیر نظام	وزیر مالیه
عبدالمجید میرزا عین‌الدوله	وزیر جنگ
میرزا ابراهیم خان حکیم‌الملک	وزیر معارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
دکتر اسماعیل خان مودب‌السلطنه (امین‌الملک)	وزیرفوائدعامه‌وتجارت‌وپست‌وتلگراف

عین‌الدوله برای رسیدن به‌مقامات بالا و صدارت از هیچ کاری فروگذاری نمی‌کرد و حتی جهت از بین بردن حکیم‌الملک نیز توطئه کرد و او را پس از اینکه به‌حکومت رشت منصوب نمود، هنوز بیش از چهار ماه حکومت نکرده بود که یکروز صبح در پای تختخوابش او را بی‌جان یافتند و گویند که عین‌الدوله او را مسموم کرده و از بین برد. در زمان اتابک نیز مظفرالدین شاه خواهان استقراض از دول خارجه بود ولی اتابک به‌مخالفت برخاست که این مخالفت دستاویزی به‌عین‌الدوله داد تا او را نیز از صدارت معزول سازد

و خود او بجایش به‌صدارت برگزیده شود.

نهضت مشروطه‌طلبان پیشرفت خود را کرده بود و استبداد و خیره‌سریهای عین‌الدوله مردم را روزبروز به‌حکومت بدبین‌تر و موجب تحریک مردم می‌شد. جنبش مشروطه‌خواهان بر علیه اعمال و رفتار عین‌الدوله وسعت بیشتری می‌یافت. استقراض از خارجه مملکت را به‌ورشکستگی و فلاکت کشاند و مردم همه این بدبختیها را زیر سر عین‌الدوله می‌دانستند. مشروطه‌طلبان موقعی که از تهران به‌قم بعنوان اعتراض عزیمت نمودند مظفرالدین شاه عاقبت تسلیم شد و نامه‌ای به‌آنها نوشت و قول داد تا عین‌الدوله را از کار برکنار سازد. سران انقلاب که به‌قم رفته بودند دوباره به‌تهران بازگشتند و از شاه خواستند تا بوعده خود وفا کند. مظفرالدین شاه سکته ناقص کرده بود و از این جهت کلیه امور مملکت بدست عین‌الدوله افتاد و به‌اذیت و آزار مردم پرداخت و حتی در میدانها دستور داد تا تجار و علما را به‌چوب فلک بستند. سید جمال‌الدین واعظ را به‌قم تبعید کرد. سید محمد که از مخالفان عین‌الدوله بود توقیف و زندانی شد، مردم چون چنین دیدند دوباره به‌پا خاستند و بر ضد عین‌الدوله قیام نمودند. عده‌ای از مردم و علما به‌قم مهاجرت کردند و عده‌ای از تجار و کسبه به‌سفارت انگلیس رفتند و تحصن اختیار کردند، این عده در حدود ۱۲۰۰۰ نفر بودند که در باغ سفارت انگلیس چادر زدند و همانجا ماندند و عزل عین‌الدوله را خواستار شدند. عاقبت مظفرالدین شاه در برابر خواسته‌های مردم تسلیم شد و عین‌الدوله را از صدارت برکنار نمود. عین‌الدوله که اوضاع را دگرگون دید به‌ملک خود مبارک‌آباد رفت و در برابر مخالفان پایداری می‌کرد و راضی به‌استعفا نمی‌شد. شاه علیل که از عصیان و آشوب مردم سخت در هراس افتاده بود ناصرالملک قره‌گزلو را به‌مبارک آباد نزد عین‌الدوله اعزام داشت تا عین‌الدوله را مجبور به‌استعفا نماید. بالاخره ناصرالملک عین‌الدوله رئیس‌الوزراء را مجبور به‌استعفا نمود و میرزا نصراله خان مشیرالدوله که وزارت خارجه را بعهده داشت به‌رئیس‌الوزرائی منصوب شد عین‌الدوله پس از آن گرد سیاست و صدارت نگشت و در ملک خود همچنان بود او پس از پنجاه سال زندگی سیاسی خانه‌نشین شده بود. عین‌الدوله در سن هشتادوچهار سالگی در تاریخ هفت جمادی‌الاولی سال ۱۳۴۵ هجری قمری برابر با اردیبهشت ماه سال ۱۳۰۴ در تهران وفات یافت و در حضرت عبدالعظیم به‌خاک سپرده شد.

فرمانفرما

کتابخانه تخصصی تاریخ اسلام و ایران
۱۳۷۴

عبدالحسین میرزا فرمانفرما

عبدالحسین میرزا فرزند فیروز میرزا نصرت‌الدوله در سال ۱۲۷۰ هجری قمری برابر با ۱۲۳۱ شمسی درتهران متولد گردید و علوم ابتدائی را فرا گرفت و در جوانی در سال ۱۲۹۶ هجری قمری برابر با ۱۲۵۶ شمسی وارد نظام شد و پس از آنکه فنون نظامی را آموخت ملقب به‌سالار لشکر گردید. میرزا عبدالحسین فرمانفرما به‌حکمرانی ایالت فارس و گرگان مشغول شد. طایفه فرمانفرماها یکی از خانواده‌های وابسته به‌دربار دوران قاجار بودند که به‌عباس میرزا نایب‌السلطنه فرزند فتحعلیشاه می‌رسیدند.

در دوره اول قانونگذاری و به‌زمان ریاست وزرائی میرزا سلطانعلی خان وزیر افخم وی به‌وزارت عدلیه منصوب شد و در دوره فترت میان دوره اول و دوم قانونگذاری میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی کابینه خود را تشکیل داد و در این کابینه پست وزارت داخله با عبدالحسین میرزا فرمانفرما بود و چون ناصرالملک همدانی که در خارج از کشور بود قبول مسئولیت نکرد و بایران نیامد و جواد خان سعدالدوله ناچار کابینه‌ای تشکیل و خود را کفیل ریاست وزرائی قلمداد نمود در این کابینه باز وزارت داخله با عبدالحسین میرزا فرمانفرما بود. مشروطه‌طلبان کار فتح تهران را تمام کردند و تهران بدست مجاهدین افتاد و پس از فتح تهران و فرار محمد علیشاه، محمد ولی خان تنکابنی سپهدار اعظم کابینه خود را تشکیل داد. در این کابینه پست وزارت عدلیه بعهده فرمانفرما بود این کابینه در زمان احمد شاه تشکیل شد. احمدشاه فرمان انتخابات مجلس شورای ملی را

صادر کرد و در دوره فترت بین دوره اول و دوم قانونگذاری محمد ولی خان تنکابنی سپهدار اعظم دومین کابینه خود را تشکیل داد در این کابینه عبدالحسین میرزا فرمانفرما باز به‌وزارت عدلیه منصوب گردید. در دوره دوم قانونگذاری میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک مامور تشکیل کابینه شد و این کابینه در روز دوشنبه ۱۷ رجب ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با دوم مرداد ماه ۱۲۸۹ شمسی تشکیل و عبدالحسین میرزا فرمانفرما وزارت داخله را بعهده گرفت.

میرزا فرمانفرما نسبت به‌امین‌الدوله صدراعظم زیاده از حد دشمنی و ستیزه‌جویی می‌کرد. زمانی که وی وزیر جنگ بود، روزی شاه با وزرا و اعیان و نمایندگان خارجی را به‌میدان مشق نظامی دعوت کرد و در برابر آنها یک فوج را خود مشق داد، این امر سبب شد که صدراعظم که با او ضدیت داشت او را از وزارت جنگ معزول نماید.

در دوره دوم قانونگذاری میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک رئیس وزراء شد و پست وزارت جنگ را به‌میرزا فرمانفرما داد و این پست در کابینه دوم مستوفی‌الممالک باز نصیب فرمانفرما گردید.

در دوره سوم قانونگذاری که عبدالمجید میرزا عین‌الدوله داماد مظفرالدین‌شاه کابینه خود را تشکیل و به‌مجلس معرفی کرد در این کابینه پست وزارت داخله بعهده فرمانفرما قرار داشت.

بالاخره در زمان فترت میان دوره سوم و چهارم مجلس شورای ملی عبدالحسین میرزا فرمانفرما کابینه خود را تشکیل داد. این کابینه در تاریخ ۱۷ صفر ۱۳۳۴ هجری قمری برابر با دوم دیماه ۱۲۹۴ شمسی و دسامبر ۱۹۱۵ بحضور احمد شاه معرفی گردید این کابینه بیشتر از یکماه و نیم‌طول نکشید و ساقط شد. در این کابینه علاوه بر پست رئیس‌الوزرائی پست وزارت داخله نیز بعهده عبدالحسین میرزا فرمانفرما قرار داشت.

پس از سقوط کابینه عبدالحسین میرزا فرمانفرما، سپهدار اعظم به‌تشکیل کابینه ماموریت یافت و عبدالحسین میرزا از دوره سیاست خارج گردید.

عبدالحسین میرزا فرمانفرما عاقبت در سال ۱۳۵۱ هجری قمری برابر با سال ۱۳۱۸ شمسی در تهران وفات یافت.

اعضاء کابینه او عبارت بودند از:

عبدالحسین میرزافرمانفرما — رئیس الوزراء

میرزا محمدعلی خان علاءالسلطنه	وزیر عدلیه
علیقلی‌خان مشاورالملک	وزیر خارجه
عبدالحسین میرزا فرمانفرما	وزیر داخله
میرزا سیدعلی خان یمین الملک	وزیر مالیه
محمد ولی خان سپهدار اعظم	وزیر جنگ
اسداله‌میرزا شهاب‌الدوله	وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه
اکبرمیرزا صارم‌الدوله	وزیر فوائد عامه و تجارت
فتح‌اله‌خان سردار منصور	وزیر پست و تلگراف

وثوق الدوله

میرزا حسن‌خان وثوق‌الدوله

میرزا حسن خان وثوق‌الدوله فرزند ابراهیم معتمدالسلطنه و برادر بزرگ قوام‌السلطنه در ربیع‌الاول سال ۱۲۹۲ هجری قمری برابر با بهمن ۱۲۵۱ شمسی در تهران متولد گردید. در جوانی معلومات عربی و فارسی را بخوبی آموخت و پس از آن نیز بزبانهای فرانسه و انگلیسی آشنائی پیدا کرد. در سال ۱۳۱۰ هجری قمری برابر با ۱۲۵۹ شمسی بعنوان مستوفی به‌آذربایجان رفت و پس از دو سال در آن دیار ملقب به‌وثوق‌السلطنه و بعد از آن وثوق‌الدوله گردید. چون کار او بالا گرفت به‌کارهای او محاسبات خالصجات نیز اضافه‌کردند. پس‌از فتح تهران بدست مشروطه‌طلبان و انتخاب پنج نفر بعنوان هیات مدیره عهده‌دار امور مملکت بود وثوق‌الدوله ضمن اینکه یکی از اعضاء آن هیئت به‌شمار می‌رفت در همان زمان نیز نمایندگی مجلس شورای ملی را داشت. وثوق‌الدوله یکی از رجال معروف دوران قاجاریه بوده که چندین بار به‌ریاست وزرائی و وزیری و نمایندگی مجلس شورای ملی رسیده. میرزا حسن خان وثوق‌الدوله در کابینه محمد ولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم که پس از فتح تهران و در تاریخ ۱۷ ذی‌القعده ۱۳۲۷ هجری قمری برابر با ۹ آذر ماه ۱۲۸۸ شمسی و دسامبر ۱۹۰۹ میلادی تشکیل شد وزارت مالیه را بعهده داشت که این سمت در دو کابینه سپهدار اعظم برای وثوق‌الدوله محفوظ ماند. محمدولی‌خان تنکابنی سپهدار اعظم در روز ۲۲ رجب ۱۳۲۹ هجری قمری برابر با ۲۷ تیر ماه ۱۲۹۰ در زمان سلطنت احمد شاه و پیاده شدن محمدعلی شاه مخلوع در استرآباد کابینه خود

را تشکیل داد که در این کابینه وثوق‌الدوله وزارت داخله را بعهده داشت این کابینه چند روزی دوام نیاورد و ساقط شد و نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه کابینه خود را تشکیل داد و در این کابینه وی به‌سمت‌وزیر خارجه منصوب گردید. این سمت تا ششمین کابینه نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه بعهده وثوق‌الدوله قرار داشت. وثوق‌الدوله در کابینه مستوفی‌الممالک به‌سمت وزیر مالیه منصوب گردید. کابینه محمدولی خان سپهسالار اعظم که در تاریخ ۳۰ ربیع‌الثانی ۱۳۳۴ هجری قمری برابر با ۱۴ اسفند ماه ۱۲۹۴ شمسی و مارس ۱۹۱۶ میلادی تشکیل شده بود به‌واسطه هرج و مرج و آشفتگی کشور دوام چندانی نیاورد و پس از چند روز ساقط گردید و بجای او میرزا حسن خان وثوق‌الدوله مامور تشکیل کابینه‌ای جدید شد. وی پس از انتصاب به‌مقام ریاست وزرائی تا یکهفته نتوانست کابینه اعضاء دولت خود را تشکیل دهد و قصد داشت استعفای خود را به‌احمد شاه تسلیم نماید. احمد شاه موافقت نکرد. وثوق‌الدوله ناچار شد هیات دولت خود را در روز سه‌شنبه ۲۹ شوال ۱۳۳۴ هجری قمری برابر با ۷ شهریور ماه ۱۲۹۵ و اوت ۱۹۱۶ میلادی به‌شرح زیر به‌احمدشاه معرفی نماید:

میرزا حسن‌خان وثوق‌الدوله	رئیس‌الوزراء
فیروز میرزا نصرت‌الدوله	وزیر عدلیه
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر خارجه
فتح‌الله‌خان سردار منصور (سپهدار اعظم)	وزیر داخله
میرزا حسن‌خان مشارالملک	وزیر مالیه‌وسرپرست وزارت‌تجارت
میرزا مرتضی خان ممتازالملک	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا شکرالله‌خان معتمد خاقان (قوام‌الدوله)	وزیر فوائد عامه
دکتر اسماعیل‌خان مودب‌السلطنه (امین‌الملک)	وزیر پست و تلگراف

این کابینه پس از ده ماه حکومت در ماه رجب ۱۳۳۵ هجری قمری ساقط شد و دولت دیگری بریاست علاءالسلطنه تشکیل گردید.

کابینه علاءالسلطنه بیش از ۱۲ روز دوام نیاورد و ساقط شد و جای خود را به‌کابینه عین‌الدوله داد. کابینه عین‌الدوله در ششم صفر ۱۳۳۶ هجری قمری برابر با ۳۰ آبانماه ۱۲۹۶ شمسی و نوامبر ۱۹۱۷ تشکیل گردید، در این کابینه وثوق‌الدوله وزارت معارف و

اوقاف و صنایع مستظرفه را بعهده داشت. این کابینه نیز برحسب معمول دوامی نیاورد و پس از ۵۰ روز سقوط کرد.

کابینه نجفقلی خان بختیاری صمصام‌السلطنه که در روز ۸ رمضان ۱۳۳۶ هجری قمری برابر با ۲۸ خرداد ماه ۱۲۹۷ تشکیل شده بود با مخالفت جمعیت‌ها و بعضی علما مانند مدرس، حاج آقا جمال، امام جمعه تهران روبرو و از طرفی فشار قحطی و خشکسالی سبب سقوط دولت گردید و میرزا حسن خان وثوق‌الدوله را مامور تشکیل کابینه کردند. این کابینه در تاریخ ۲۹ شوال ۱۳۳۶ هجری قمری برابر با ۱۶ مرداد ماه سال ۱۲۹۷ شمسی برابر با اوت ۱۹۱۸ میلادی تشکیل و به‌احمد شاه معرفی شد. این دومین کابینه‌ای بود که وثوق‌الدوله تشکیل می‌داد و در حدود دو سال دوام داشت. در این دوره که میان دو دوره مجلس شورای ملی سوم و چهارم بود سبب گردید تا وثوق‌الدوله فترت این دوره را پشت سر بگذارد و انتخا ات مجلس دوره چهارم را شروع نماید و مجلس را از عناصر ملی و آزادیخواه و حتی بزرگان و سران حزب دمکرات پر نماید. در این دوره بود که کمیته مجازات که دست به‌ترور عده‌ای از رجال مملکت زده بود شناسائی و از هم متلاشی شد. ضمنا" در جهت گسترش نفوذ و موقعیت خود باب مذاکره را با انگلستان باز کرد و اما بدنبال این مذاکرات بود که با مخالفت مردم و مجلس و حتی احمدشاه قاجار روبرو گردید و سرانجام قرارداد ننگین سال ۱۹۱۹ میلادی را با انگلستان منعقد کرد. اعضاء کابینه وثوق‌الدوله در این زمان عبارت بودند از:

میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	رئیس‌الوزراء
میرزا فیروز نصرت‌الدوله	وزیر عدلیه
میرزا علیقلی خان مشاورالممالک	وزیر خارجه
میرزا حسن‌خان وثوق‌الدوله	وزیر داخله
میرزا حسن‌خان مشارالملک	وزیر مالیه
قاسم‌خان والی سردار همایون	کفیل وزارت جنگ
میرزا احمد خان نصیرالدوله	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا حسین‌خان دبیرالملک	وزیر فوائد عامه و تجارت
میرزا محمودخان کاشی نایب‌الممالک	کفیل وزارت پست و تلگراف

انتخابات برای دوره چهارم در زمان وثوق‌الدوله برای تهران انجام گرفته بود و نمایندگان بعضی از شهرستانها هنوز معلوم نبود از اینرو انتخابات ادامه داشت ولی انجام کامل انتخابات و گشایش مجلس مدت زمانی بطول انجامید. کابینه وثوق‌الدوله دوباره ترمیم شد که اعضاء آن بشرح زیرمعرفی شدند.

میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	رئیس‌الوزراء
سید مصطفی‌خان منصورالسلطنه	کفیل وزارت عدلیه
فیروزمیرزا نصرت‌الدوله	وزیر خارجه
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر داخله
اکبر میرزا صارم‌الدوله	وزیر مالیه
فتح‌اله خان سپهدار اعظم	وزیر جنگ
میرزا احمدخان نصیرالدوله	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا حسن خان دبیرالممالک	وزیر فوائد عامه و تجارت
میرزا حسن خان مشارالملک	وزیر مشاور

حسن وثوق‌الدوله بعلت سردرگمی و فشار روزافزون مردم و نمایندگان استعفای خود را تقدیم احمد شاه می‌نماید ولی از طرف شاه استعفای او رد می‌شود و وثوق‌الدوله بار دیگر دست به‌ترمیم کابینه خود می‌زند و افراد جدیدی را در کابینه معرفی می‌نماید که عبارت بودند از:

میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	رئیس‌الوزراء
حسنعلی‌خان نصرالملک	وزیر عدلیه
فیروز میرزا نصرت‌الدوله	وزیر خارجه
میرزا حسن خان وثوق‌الدوله	وزیر داخله
میرزا نصراله‌خان اعتلاءالملک	وزیر مالیه
ابوالفتح خان والاتبار حشمت‌الدوله	وزیر جنگ
میرزا احمدخان نصیرالدوله	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
دکتر امیرخان امیرعلم	وزیر فوائد عامه و تجارت

میرزا محمود خان کاشی محاسب‌الممالک وزیر پست و تلگراف

میرزا حسن وثوق‌الدوله چنانچه دیدیم در زمان تصدی وزارتی خود و بر اثر عقد قرارداد ۱۹۱۹ با مخالفت‌های شدید روبرو شد و از طرفی در اجرای مواد قرارداد نیز موانعی ایجاد گردید و در این مدت نیز احمد شاه در خارج کشور بسر می‌برد و از همانجا با این قرارداد به‌مخالفت برخاست و در موقعی که وارد تهران می‌شد، مردم تهران از دم دروازه قزوین اجتماع کردند و فریاد می‌زدند:

مرده باد قرارداد، مرده باد عاقدین قرارداد، مرده باد وثوق‌الدوله.

در نتیجه شاه نیز تسلیم مردم شد و وثوق‌الدوله را وادار به‌استعفا نمود و کابینه وثوق‌الدوله سقوط نمود و احمد شاه مشیرالدوله را مامور تشکیل کابینه نمود.

وثوق‌الدوله نیز پس از این ماجرا بکلی از سیاست‌کناره گرفت و بعدها فاش شد که دولت انگلیس در قبال عقد قرارداد ۱۹۱۹ یک کرور تومان بین اعضاء کابینه وثوق‌الدوله تقسیم کرده که از آن پولها دویست هزار تومان سهم وثوق‌الدوله گردید. وثوق‌الدوله عاقبت در بهمن ماه سال ۱۳۲۹ شمسی برابر با سال ۱۳۷۰ هجری قمری در تهران درگذشت.

۱ـ متن قرارداد میان ایران و انگلیس در سال ۱۹۱۹:

نظر به‌روابط محکمه دوستی و مودت که از سابق بین دولتین ایران و انگلیس موجود بوده است و نظر به‌اعتقاد کامل به‌اینکه مسلما" منافع مشترکه و اساسی هر دو دولت در آتیه تحکیم و تثبیت این روابط را برای طرفین الزام می‌نماید و نظر به‌لزوم تهیه وسایل ترقی و سعادت ایران به‌حداعلی بین دولت ایران از یکطرف و وزیر مختار اعلیحضرت پادشاه انگلستان به‌نمایندگی از دولت خود از طرف دیگر موارد ذیل مقرر می‌شود:

۱ـ دولت انگلستان با قطعیت هرچه تمامتر تعهداتی را که مکرر در سابق برای احترام مطلق استقلال و تمامیت ایران نموده است تکرار می‌نماید

۲ـ دولت انگلستان خدمات هر عده مستشار متخصص را که برای لزوم استخدام آنها در ادارات مختلفه بین دولتین توافق حاصل گردد به‌خرج دولت ایران تهیه خواهد کرد، این مستشارها با کنترات اجیر و به آنها اختیارات متناسبه داده خواهد شد، کیفیت این اختیارات بسته به‌توافق بین دولت ایران و مستشارها خواهد بود.

۳ـ دولت انگلیس به‌خرج دولت ایران صاحب‌منصبان و ذخایر و مهمات سیستم جدید را برای تشکیل قوه متحدالشکلی که دولت ایران ایجاد آنرا برای حفظ نظم در داخله و سرحدات در نظر دارد تهیه خواهد کرد، عده و مقدار و ضرورت صاحب‌منصبان و ذخایر و مهمات مزبور توسط کمیسیونی که از متخصصین انگلیسی

وایرانی تشکیل خواهد گردید واحتیاجات دولت را برای تشکیل قوه مزبور تشخیص خواهد داد معین خواهد شد.

۴ـ برای تهیه وسایل نقدی لازمه بجهت اصلاحات مذکوره در ماده (۲) و (۳) این قرارداد دولت انگلیس حاضر است که یک قرض کافی برای ایران تهیه و یا ترتیب انجام آنرا بدهد. تضمینات این قرض باتفاق نظر دولتین از عایدات گمرکات یا عایدات دیگری که در اختیار دولت ایران باشد تعیین می‌شود تا مدتی که مذاکرات استقراض مذکور خاتمه نیافته دولت انگلیس بطور مساعدی وجوهات لازم را که برای اصلاحات مذکور لازم است خواهد رسانید.

۵ـ دولت انگلستان با تصدیق کامل احتیاجات فوری دولت ایران به‌ترقی وسایل حمل و نقل که موجب تامین و توسعه تجارت و جلوگیری از قحطی در مملکت می‌باشد حاضر است که با دولت ایران موافقت نموده اقدامات مشترکه ایران و انگلیس را راجع به‌تاسیس خطوط‌آهن و یا اقسام دیگر وسایل نقلیه تشویق نماید، در این باب باید قبلاً مراجعه به‌متخصصین شده و توافق بین دولتین در طرحهائی که مهمتر و سهلتر و مفیدتر باشد حاصل شود.

۶ـ دولتین توافق می‌نمایند در باب تعیین متخصصین، طرفین برای تشکیل کمیته که تعرفه گمرکی مراجعه و تجدیدنظر نموده و با منافع حقه مملکتی و تمهید و توسعه وسایل برقی آن تطبیق نماید.

فتح الله اکبر ـ سپهدار اعظم

میرزا فتح‌اله‌خان سردار منصور سپهدار اعظم

پس از کناره‌گیری مشیرالدوله ، احمد شاه بار دیگر به‌مشیرالدوله تکلیف نمود تا کابینه را تشکیل دهد ولی مشیرالدوله زیربار نرفت و قبول نکرد. شاه به‌مستوفی‌الممالک و فرمانفرما دستور داد تا کابینه تشکیل دهند آن دو نیز از قبول تشکیل کابینه سرباز زدند. عاقبت احمد شاه از میرزا فتح‌اله خان سردار منصور اعظم خواست تا کابینه را تشکیل دهد. سپهدار اعظم نیز در روز ۱۴ صفر سال ۱۳۳۹ هجری قمری برابر با ۵ آبان ماه ۱۲۹۹ شمسی و اکتبر سال ۱۹۲۰ میلادی وزرای خود را به‌قصر فرح‌آباد برد و به‌احمد شاه معرفی نمود که افراد این کابینه عبارت بودند از :

فتح‌اله خان سردار منصور سپهدار اعظم	رئیس‌الوزراء
میرزا سلیمان خان میکده	وزیر عدلیه
میرزا جهانگیر خان ناظم‌الملک	کفیل وزارت خارجه
میرزا مصطفی قلی‌خان فهیم‌الدوله	وزیر داخله
دکتراسماعیل‌خان مودب‌السلطنه (امین‌الملک)	وزیر مالیه
حسنعلی‌خان همدانی حاج امیرنظام	وزیر جنگ
میرزا عبدالحسین خان وحیدالملک	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
عباس میرزا فرمانفرما سالار لشکر	وزیر فوائد عامه و تجارت

صادق‌خان گیلانی سردار معتمد	وزیر پست و تلگراف
حسنعلی‌خان نصرالملک	وزیر مشاور

این کابینه پس از حدود سه ماه ساقط شد. در این کابینه سید ضیاءالدین طباطبائی مدیر روزنامه رعد و سید محمد صادق طباطبائی با آنکه رسما" سمتی نداشتند ولی همیشه طرف مشورت سردار منصور سپهدار اعظم رئیس‌الوزراء قرار می‌گرفتند. سپهدار اعظم در روز ۲۵ آبان ماه سال ۱۳۹۹ طی بیانیه‌ای خط مشی و برنامه و سیاست خود را منتشر کرد در این بیانیه اوضاع خراب و نابسامان مملکت بطور ضمنی بیان گردیده بود و وخامت اوضاع و حوادث در شرف تکوین را در این بیانیه گوشزد نموده بود.

قسمتی از بیانیه در زیر آورده می‌شود:

"هموطنان، روزگار ایران بسی تیره و احوال عمومی مملکت گرفتار اندیشه است، لکن شعاع بهبودی از روزنه امید هنوز هویدا می‌باشد فقط نجات ملت و مملکت ما و شما از ورطه‌های بدبختی بسته به‌اتحاد و احساس درجه مسئولیت هر فردی و بالاخره اعتماد به‌خود و کوششی در رسیدن به‌اصل سعادت است، تا به‌یاری خدا ایران قدیم بتواند در دنیای آشفته برای زندگانی آتیه، خود را آراسته نماید.

فتح‌اله سپهدار اعظم ــ رئیس‌الوزرا[1]

در این زمان از دولت روسیه پیمان‌نامه‌ای مخابره گردید که سپهدار عده‌ای از سیاسیون و اکابر مملکت را جمع وجلسه‌ای تشکیل داد و در تاریخ ۲۶ ربیع‌الثانی ۱۳۳۹ موافقت آنرا به‌مسکو اطلاع داد.

در همان روزها نیز از طرف دولت انگلیس یادداشتی به‌دولت داده شد و با آنکه در نخستین روزهای زمامداری سپهدار اعظم (انفصال فرمانده روسی قزاقها) انجام پذیرفت ولی انگلیسی‌ها را راضی نکرد و تقاضا کردند تا قزاقخانه تحت نظر مستقیم فرماندهان انگلیسی قرار گیرد. مجلس شورای ملی در این زمان دوره فترت خود را

می‌گذرانید. احمد شاه نیز نمی‌خواست تعهدی بگردن بگیرد. شاه دستور داد تا جلسه عالی مشاوره ملی که چندین بار در تاریخ ایران تشکیل شده بود تشکیل گردد. روز

۱ــ تاریخ بیست ساله ایران جلد اول، حسین مکی

شنبه ۱۶ ربیع‌الاول سال ۱۳۳۹ برابر با خرداد ماه سال ۱۲۹۹ در حضور احمد شاه در قصر فرح‌آباد جلسه تشکیل شد. در این زمان دولت انگلیس نیز کلیه شعب بانک شاهی را در بعضی شهرها بست و آگهی داد که هرکس امانتی نزد بانک شاهی در تهران دارد مراجعه نماید و آنرا پس بگیرد. دولت سپهدار در یک حالت بحرانی به‌سر می‌برد و شاه نیز می‌خواست به‌اروپا سفر نماید. رئیس‌الوزراء استعفا داد ولی احمد شاه که حالت بحرانی کشور را دید با استعفای سپهدار اعظم مخالفت کرد. فتح‌اله خان سردار منصور سپهدار اعظم ناچار شد بار دیگر کابینه را تشکیل دهد بدین صورت کابینه دوم سپهدار اعظم نیز تشکیل شد.

دومین کابینه سپهدار در تاریخ ۸ جمادی‌الثانی ۱۳۳۹ هجری قمری برابر با ۲۸ بهمن ماه ۱۲۹۹ شمسی و فوریه ۱۹۲۱ میلادی در قصر فرح‌آباد به‌شاه معرفی گردید. این دولت ۵ روز پیش از اجرای کودتای رضاخان تشکیل گردید چرا که ۲۵ روز بطول انجامید تا این کابینه اعضاء خود را متشکل نمود.

در این‌مدت مقدمات کودتای سوم اسفند ماه سال ۱۲۹۹ فراهم شده بود.

"آنچه درمورد کابینه متزلزل سپهدار اعظم رشتی می‌توان گفت اینست که نه‌تنها این کابینه نتوانست دنباله اقدامات مشیرالدوله را بگیرد بلکه در میان اوضاع وخیم و تشنجات سیاسی کشور در حفظ موقعیت خود نیز درمانده بود و بالاخره ۵ روز بیشتر از عمر دولت نگذشته بود که واقعه کودتا پیش آمد و فرمان انتصاب میرزا سید ضیاءالدین طباطبائی به‌مقام رئیس‌الوزرائی از طرف احمد شاه صادر گردید[۱].

اعضاء دومین کابینه سپهدار اعظم عبارت بودند از:

فتح‌اله خان سردار منصور سپهدار اعظم	رئیس‌الوزراء
عباس‌میرزا فرمانفرما سالار لشکر	وزیر عدلیه
میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیر خارجه
فتح‌اله خان سردار منصور سپهدار اعظم	وزیر داخله
میرزا عیسی خان قبض	کفیل وزارت‌مالیه
عبداله‌خان همدانی حاج امیرنظام	وزیر جنگ

۱ــ دولت‌های عصر مشروطیت ــ جمشید ضرغام

دکتر اسماعیل مودب‌السلطنه امین‌الملک	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
حسنعلی خان نصرالملک	وزیر فوائد عامه و تجارت
صادق‌خان گیلانی سردار معتمد	وزیر پست و تلگراف
میرزا حسین‌خان ادیب‌السلطنه	معاون رئیس‌الوزراء

سید ضیاءالدین طباطبائی

سید ضیاءالدین طباطبائی

سید ضیاءالدین طباطبائی فرزند سید علی در سال ۱۳۱۱ هجری قمری برابر با ۱۲۷۱ شمسی در تهران متولد گردید و علوم عربی و فارسی را نزد پدر خود که ملا بود آموخت در سن ۲۲ سالگی که مصادف با سلطنت محمدعلی شاه بود تعدادی از جوانان را بدور خود جمع کرد و بسیاست رو آورد و با کمک آنان روزنامه (شرق) را منتشر کرد و پدر را که جیره‌خوار دربار بود وادار کرد تا بر علیه دربار به‌تبلیغ بپردازد و اینکار را کرد در روزنامه خود به‌مخالفت با سیاست‌های جاری روز پرداخت. از شخصیت‌های سیاسی، نمایندگان و هیئت وزراء را به‌باد انتقاد قرار می‌داد. سید ضیاءالدین جهت تحصیلات زبان یکسال به‌اروپا رفت و دوباره به‌ایران برگشت و روزنامه شرق خود را تغییر نام داد و آنرا تبدیل به‌برق نمود. سیدضیاءالدین برای ارعاب دشمنان خود کمیته مجازات[1] را تاسیس نمود که کار مخفیانه آن قتل و ترور افراد سرشناس تهران بود. خلاصه کار این کمیته نیز سبب گردید تا او هم از ترس مخالفین خود به‌زندگی مخفیانه‌ای ادامه داد.

۱ــ کمیته مجازات بوسیله ابوالفتح‌زاده و منشی‌زاده و عمادالکتاب و میرزا علی‌اکبرخان ارادتی و رشیدالسلطان و کریم دواتگر و سید مرتضی و اکبرخان کمال‌الوزراء محمودی و احسان‌الله‌خان و حسین‌اله تشکیل و شروع به‌فعالیت کرد. این کمیته در اواخر کابینه اول وثوق‌الدوله مشغول فعالیت شد. در نهایت احمد شاه به‌رئیس شهربانی که یک سوئدی بود دستور داد تا شبکه را متلاشی و سران کمیته را دستگیر و عده‌ای از آنها را به‌قتل رساندند و بقیه به‌حبس‌های طولانی محکوم شدند.

در زمان وثوق‌الدوله، سید ضیاءالدین از طرف دولت مامور شد تا قراردادی با دولت آذربایجان قفقاز منعقد نماید و بهمین منظور از طریق انزلی به‌بادکوبه سفر کرد.

از آن به‌بعد سید ضیاءالدین طباطبائی مورد توجه دولت قرار گرفت و خود به‌انتظار رسیدن به‌وزارت در تهران مقیم شد.

در زمان مشیرالدوله تهران در تب و تاب یک دگرگونی عمیق فرو رفته بود. کابینه مشیرالدوله پس‌از سقوط کابینه وثوق‌الدوله در روز ۱۶ شوال ماه ۱۳۳۸ هجری قمری برابر با ۱۲ تیرماه ۱۲۹۹ شمسی و ژوئیه ۱۹۲۰ روی کار آمد و برای تسکین و فرو نشاندن التهاب مردم اعلام نمود که قرارداد دولت وثوق‌الدوله با دولت انگلیس یعنی قرارداد ۱۹۱۹ قابل اجرا نخواهد بود و کن لم یکن تلقی می‌گردد. کابینه مشیرالدوله بیش از چهار ماه دوام نیاورد و استعفا داد. احمد شاه دوباره از مشیرالدوله و بدنبال آن از مستوفی‌الممالک و فرمانفرما خواست تا حکومت تشکیل دهند ولی در اوضاع آشفته آنروز آنان حاضر نشدند سرانجام احمد شاه فتح‌اله خان سردار منصور سپهدار اعظم را مامور تشکیل کابینه نمود در این زمان انگلیس اقدامی عجیب نمود و کلیه شعب بانک شاهی را مسدود اعلام نمود و به‌اتباع خود دستور داد تا از راه کرمانشاه به‌خارج از ایران بروند و طی بیانیه‌ای که بانک شاهی صادر نمود از مردم خواست تا هرگونه امانت یا پولی در بانک دارند بلافاصله جهت دریافت آن مراجعه نمایند. استاروسلسکی روسی که رئیس قزاقها بود از کار برکنار می‌گردد. اوضاع آشفتـه ایران احمدشاه را ناامید و بهـراس می‌اندازد و حتی تصمیم می‌گیرد تا محل پایتخت را از تهران به‌اصفهان منتقل نماید.

سپهدار اعظم در چهارمین روز تشکیل کابینه خود حکومت نظامی برقرار می‌کند و برای جلوگیری از یک کودتا آماده‌باش می‌دهد و بیانیه‌ای در این مورد نیز صادر می‌نماید. شیوع فکر کودتا در مردم قوت می‌گیرد. مدرس از طرفی و سردار اسعد بختیاری از طرف دیگر هریک به‌فکر کودتا بودند از سوی دیگر سید ضیاءالدین طباطبائی فکر کودتا را با ایجاد آشوب و هرج و مرج نظامی در سر خود داشت. انتخابات دوره چهارم مجلس شورای ملی نیز مورد اتهام مردم قرار گرفت و آنرا یک مجلس فرمایشی جهت تصویب قراردادهای منعقده می‌دانستند. کشور از نظر مالی در بحرانی عمیق فرو رفته بود. خزانه مملکت خالی بود و برای حقوق ماهانه افراد نظامی و افراد قشون و نظمیه و ژاندارمری و امنیه مملکت هر ماهه دویست‌هزار تومان از سفارت انگلیس بصورت قرض دریافت می‌گردید. بواسطه رفتن قشون انگلیس از ایران احمد شاه به‌سفارت انگلیس

می‌رود و خواهش می‌کند که این کار به‌تعویق افتد. مستر نرمان وزیر مختار انگلیس پس از کسب تکلیف از لندن به‌شاه می‌گوید که چون نمایندگان مجلس انگلیس بودجه این قشون را تصویب نمی‌کنند قشون نمی‌تواند در ایران بماند. احمدشاه می‌گوید حالا که قشون در ایران نمی‌تواند بماند پس من هم می‌روم و در تهران نمی‌مانم. مذاکره جهت تغییر محل پایتخت صورت می‌گیرد ولی مسئولان انگلیس با این عقیده مخالفت کردند. احمدشاه بناچار در تهران می‌ماند و منتظر حوادث بعدی می‌شود. رضاخان میرپنج فرمانده قزاقهای مستقر در قزوین با عده‌ای در حدود ۷۰۰ نفر قزاق که قبلا" با سید ضیاء هماهنگی شده بود بسوی تهران حرکت می‌کند. احمد شاه و سپهدار اعظم نخست وزیر وقت از این قضیه باخبر شدند. قشون قزاقها به‌مهرآباد شمال غرب تهران می‌رسند و در آنجا اردو می‌زنند. سید ضیاءالدین که از طرف انگلیسها نامزد کودتا شده بود، رضاخان را بعنوان آلت اجرای این کودتا آماده کرده بود زیرا سوابق رضاخان را در جنگهائی که در شمال انجام داده بود تجربه کرده می‌دانست. سپهدار اعظم رئیس‌الوزراء ادیب‌السلطنه معاون رئیس‌الوزراء و معین‌الممالک را به‌مهرآباد جهت مذاکره با قزاقها می‌فرستد، ولی آنها نتوانستند اطلاعات مهمی کسب کنند.

حدود ساعت نصف شب بود که قزاقها به‌تهران ریختند و کلیه مراکز حساس و ادارات و وزارتخانه‌ها را اشغال نمودند و تهران را به‌تصرف خود درآوردند. سید ضیاءالدین فردای آنروز به‌احمد شاه خبر می‌دهد که باید او را به‌ریاست وزرائی انتصاب نماید، احمد شاه در ابتدا زیربار نمی‌رود ولی پس از مذاکراتی که با نمایندگان سید ضیاء انجام می‌شود او را به‌ریاست وزرائی منصوب می‌نماید، کابینه سید ضیاءالدین طباطبائی معروف به‌کابینه کودتا یا کابینه سیاه بنا بفرمان احمد شاه در تاریخ ۱۵ جمادی‌الثانی ۱۳۳۹ هجری قمری برابر با سوم اسفند ماه ۱۲۹۹ شمسی و فوریه ۱۹۲۱ میلادی تشکیل می‌شود و سید ضیاء جهت معرفی کابینه به‌قصر فرح‌آباد به‌حضور احمد شاه می‌رود. این کابینه پس از استقرار رجال سرشناس را دستگیر و به‌زندان می‌اندازد. محتشم‌السلطنه و قوام‌السلطنه جزو افرادی بودند که دستگیر می‌شوند و در زندان عباس‌آباد محبوس می‌گردند و این کار بدستور سید ضیاءالدین و با اقدام کلنل محمدتقی پسیان رئیس شهربانی انجام می‌گیرد. کابینه سید ضیاءالدین طباطبائی عبارت بودند از:

میرزا سیدضیاءالدین طباطبائی	رئیس‌الوزراء

میرزا مصطفی‌خان منصورالسلطنه	کفیل وزارت عدلیه
میرزا محمودخان مدیرالملک	وزیر خارجه
میرزا حسین‌خان عدل‌الملک	کفیل وزارت داخله
میرزا عیسی‌خان فیض	وزیر مالیه
ماژور مسعود خان	وزیر جنگ
رضا قلی‌خان نیرالملک	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
میرزا محمودخان موقرالدوله	وزیر فوائد عامه و تجارت
نقی‌خان مشیرمعظم	وزیر پست و تلگراف
دکتر علی‌اصغر خان مودب‌الدوله	وزیر صحیه و امور خیریه

پس از مدتی ماژور مسعود خان از پست وزارت جنگ استعفا داد ولی پذیرفته نشد و بالاخره وی در ۷ اردیبهشت ماه سال ۱۳۰۰ شمسی از وزارت جنگ کناره‌گیری کرد و رضاخان سردار سپه به‌وزارت جنگ منصوب گردید.

سید ضیاءالدین طباطبائی در ۱۷ رمضان ۱۳۳۹ هجری قمری برابر با ۴ خرداد ماه ۱۳۰۰ شمسی طی فرمان احمدشاه از ریاست وزرائی معزول گردید ولی قبل از عزل او دومین کابینه خود را که کابینه ترمیمی بود بصورت زیر تشکیل داد:

میرزا سید ضیاءالدین طباطبائی	رئیس‌الوزراء
معرفی نشد	وزیر عدلیه
معززالدوله	وزیر خارجه
میرزا سید ضیاءالدین طباطبائی	وزیر مالیه
رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
رضاقلی نیرالملک	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
معرفی نشد	وزیر فوائد عامه و تجارت
تقی خان مشیر معظم خواجوی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر علی‌اصغرخان مودب‌الدوله	وزیر صحیه و امور خیریه
ماژور مسعود خان	وزیر مشاور

فرمان عزل سید ضیاءالدین به‌صورت زیر از طرف احمد شاه صادر گردید.

"نظر به‌مصالح مملکتی میرزا سید ضیاءالدین طباطبائی را از ریاست وزراء منفصل نمودیم و مشغول تشکیل هیئت وزراء جدید هستیم شاه."

کابینه سید ضیاءالدین چهار ماه دوام داشت و پس‌از او قوام‌السلطنه مامور تشکیل کابینه شد.

قوام السلطنه

میرزا احمدخان قوام‌السلطنه

میرزا احمدخان قوام‌السلطنه فرزند ابراهیم خان معتمدالسلطنه و برادر کهتر حسن وثوق‌الدوله که پدربزرگ آنان میرزا محمدتقی آشتیانی وزیر عباسمیرزا بود که در سال ۱۲۹۰ هجری قمری برابر با ۱۲۴۹ شمسی در تهران متولد گردید و پس از کسب معلومات دوران خود در دربار مظفرالدین شاه به‌سمت دبیری مخصوص و ریاست دفتر دربار کار خود را شروع کرد و بعلت خط خوشی که داشت بدستور مظفرالدین‌شاه فرمان مشروطیت را با خط خود نوشت و به‌امضاء مظفرالدین شاه رسانید. قوام‌السلطنه در زمان احمدشاه مدتی والی خراسان شد در زمان نخست‌وزیری سید ضیاءالدین طباطبائی همراه با دیگر رجال مملکت دستگیر و در عشرت‌آباد زندانی می‌شود اما بعد از زمامداری صد روزه سید ضیاءالدین احمد شاه به‌رضاخان که مسئولیت وزارت جنگ سید ضیاءالدین را داشت فرمان می‌دهد تا کلیه زندانیان و قوام‌السلطنه را آزاد و سپس به‌او ابلاغ نماید کابینه جدید دولت را تشکیل دهد به‌شرطی که از سیاست انگلیس جانبداری ننماید. عصر روز ۲۳ رمضان سال ۱۳۳۹ هجری قمری برابر با ۱۱ خرداد ماه سال ۱۳۰۰ شمسی همراه با دیگر زندانیان آزاد و به‌قصر فرح‌آباد به‌حضوراحمد شاه می‌رسد و پس از پنج روز یعنی در تاریخ ۲۷ رمضان سال ۱۳۲۹ هجری قمری برابر با ۱۴ خرداد ماه سال ۱۳۰۰ شمسی و ژوئیه سال ۱۹۲۱ میلادی کابینه خود را تشکیل و به‌احمد شاه معرفی می‌نماید که اعضاء این کابینه عبارت بودند از:

میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	رئیس‌الوزرا
سیدابراهیم خان عمیدالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا حسن خان محتشم‌السلطنه	وزیر خارجه
میرزا احمد خان قوام‌السلطنه	وزیر داخله
دکتر محمدخان مصدق‌السلطنه[1]	وزیر مالیه
رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
میرزا حسین خان ادیب‌السلطنه	وزیر فوائد عامه و تجارت
میرزا اسداله‌خان مشارالسلطنه	وزیر پست و تلگراف
میرزا حسن‌خان حکیم‌الدوله	وزیر صحیه و امور خیریه
میرزا صادق خان مستشارالدوله	وزیر مشاور
میرزا اسماعیل‌خان ممتازالدوله	وزیرمعارف و اوقاف و صنایع مستظرفه

قوام‌السلطنه در دوران زمامداری قانون نفت شمال را به‌تصویب رساند از طرفی پیمان دوستی میان ایران و شوروی و عهدنامه ایران و افغانستان و ایران و چین را نیز برقرار نمود. در زمان قوام‌السلطنه دوران طغیانها و شورش‌های ایران پایان یافت. در شمال میرزا کوچک خان جنگلی و در خراسان کلنل تقی خان پسیان کارشان بزوال کشیده شد و جمهوری شمال که توسط میرزا کوچک خان تاسیس شده بود از بین رفت و میرزا کوچک خان نیز کشته شد.

با افتتاح مجلس شورای ملی (دوره چهارم) از طرف نمایندگان مخالفت‌های علنی بر ضد قوام‌السلطنه ایجاد گردید.

مجلس دوره چهارم شورای ملی در تاریخ ۱۵ شوال ۱۳۳۹ هجری قمری برابر با تیرماه ۱۳۰۰ شمسی افتتاح شد و در این مجلس مصدق وزیر مالیه کابینه قوام‌السلطنه مشاجراتی با بعضی از نمایندگان داشت که بر اثر این اختلافات احمد قوام‌السلطنه استعفای خود را تقدیم نمود و احمد شاه در ابتدا قبول کرد ولی مجلس. شورای ملی برای ملاحظاتی دوباره به‌قوام‌السلطنه رای اعتماد دادند و احمد شاه نیز مجبور به‌رد استعفای وی شد. قوام نیز تا ترمیم کابینه خود دوباره شروع به‌فعالیت نمود. کابینهٔ ترمیمی قوام عبارت بود از:

۱ــ چون دکتر محمد مصدق‌السلطنه در موقع معرفی کابینه در چهارمحال بختیاری بود از این جهت عبداله‌خان معتمدالسلطنه بعنوان کفیل معرفی گردید.

میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا اسداله خان مشارالسلطنه	وزیر عدلیه
دکتر محمد مصدق‌السلطنه	وزیر خارجه
میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	وزیر داخله
معرفی نشد	وزیر مالیه
رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
دکتر امیرخان امیر اعلم	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
سید ابراهیم خان عمیدالسلطنه	وزیر فوائد عامه و تجارت
اسداله میرزا شهاب‌الدوله	وزیر پست و تلگراف

قوام‌السلطنه عاقبت در تاریخ ۷ صفر ۱۳۴۰ هجری قمری برابر با ۱۶ مهر ماه ۱۳۰۰ شمسی و اکتبر ۱۹۲۱ میلادی آخرین کابینه دوره اول خود را به‌مجلس معرفی کرد ، مهمترین کار دوران نخست‌وزیری قوام‌السلطنه می‌توان پی‌ریزی و ایجاد بودجه و بودجه‌بندی کشور به‌شمار آورد . در نتیجه آخرین کابینه قوام‌السلطنه که به‌مجلس چهارم قانونگذاری معرفی گردید عبارت بودند از :

میرزا احمد خان قوام‌السلطنه	رئیس‌الوزراء
سید ابراهیم خان عمیدالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا اسداله‌خان مشارالسلطنه	وزیر خارجه
میرزا احمد خان قوام‌السلطنه	وزیر داخله
دکتر محمدخان مصدق‌السلطنه	وزیر مالیه
رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
دکتر امیرخان امیراعلم	وزیرمعارف‌واوقات‌وصنایع مستظرفه
مصطفی خان نیرالسلطان نوائی	وزیر فوائد عامه و تجارت
اسداله میرزا شهاب‌الدوله	وزیر پست و تلگراف

احمدشاه بظاهر برای معالجه و استراحت راهی اروپا می‌شود و میدان برای تاخت و تاز مخالفین باز می‌ماند . پس از سقوط کابینه قوام مشیرالدوله کابینه خود را تشکیل و به

مجلس معرفی می‌نماید . کابینه مشیرالدوله در مجلس مورد استیضاح نمایندگان قرار می‌گیرد و پس از چهار ماه کابینه مشیرالدوله سقوط کرده و این امر تلگرافی به‌شاه مخابره میشود . نمایندگان مجلس بار دیگر نسبت به‌تشکیل کابینه توسط قوام‌السلطنه ابرار تمایل می‌نمایند و از ۸۰ نفر نماینده حاضر در مجلس ۶۵ نفر آنان به‌تشکیل کابینه توسط قوام‌السلطنه تمایل خود را نشان دادند و عقیده اکثریت را به‌شاه که در پاریس بود مخابره کردند و او نیز احمد قوام‌السلطنه را بار دیگر مامور تشکیل کابینه گردانید .

متن تلگراف احمد شاه از پاریس جهت تشکیل کابینه و موافقت قوام‌السلطنه به‌تشکیل کابینه :

جناب اشرف قوام‌السلطنه

۱۵ ژوئن از پاریس "مسرور هستیم که بار دیگر موقع خدمتگزاری شما رسید و نظر به اعتمادی که به‌شما داشته و داریم شما را به‌ریاست وزرائی منصوب می‌داریم که هرچه زودتر کابینه را تشکیل نمائید . امیدوارم که انشاءاله تعالی موفقیت کامل در خدمات به مملکت حاصل کنید . "

این تلگراف روز ۲۶ خرداد سال ۱۳۰۱ شمسی برابر با ۱۹ شوال سال ۱۳۴۲ هجری قمری بدست قوام‌السلطنه رسید و قوام‌السلطنه نیز فردای آن روز کابینه خود را به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد .

در زمان معرفی کابینه وزارت داخله بدون وزیر بود و او خود را وزیر خارجه معرفی کرد .

اعضاء کابینه عبارت بودند از :

میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	رئیس‌الوزراء
میرزا اسداله‌خان مشارالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	وزیر داخله
میرزا احمدخان قوام‌السلطنه	وزیر خارجه
میرزا خلیل‌خان فهیم‌الملک	وزیر مالیه
رضا خان سردار سپه	وزیر جنگ
میرزا حسن‌خان محتشم‌السلطنه	وزیر معارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
سید ابراهیم خان عمیدالسلطنه	وزیر فوائد عامه و تجارت

عبدالحسین وحیدالملک — وزیر پست و تلگراف

مجلس که از احزاب سیاسی و اقلیت‌ها تشکیل شده بود بنای ناسازگاری با کابینه قوام‌السلطنه را گذاشت اقلیت سوسیالیست‌ها از وحیدالملک وزیر پست و تلگراف بعلت انتشار تمبرهای پستی و گویا سوءاستفاده از آنها استیضاح بعمل آورد. بر اثر این وضع دولت قوام‌السلطنه با اکثریت ضعیف مورد تایید قرار گرفت این کابینه بیش از ۷ ماه دوام نیاورد و ساقط شد و مستوفی‌الممالک مامور تشکیل کابینه‌ای جدید گردید.

دولت سهیلی در جلسه پنجشنبه ۸ مرداد ماه سال ۱۳۲۱ استعفا داد و آنرا به‌اطلاع مجلس رسانید. قوام‌السلطنه پس از مدتها از صحنه سیاست بدور بود و حتی مجبور به‌ترک ایران گردید با شروع جنگ جهانی دوم به‌وطن مراجعت نمود و زمانی که امریکا از متفقین بود به‌ژاپن اعلان جنگ داد. ایران نیز جهت همدردی با متفقین سفیر خود را از ژاپن فرا خواند و سفیر ژاپن را نیز راهی دیار خود نمود. پس از استعفای دولت سهیلی، محمدرضا پهلوی قوام‌السلطنه را مامور تشکیل کابینه نمود. قوام‌السلطنه در روز یکشنبه ۲۸ مرداد ماه سال ۱۳۲۱ شمسی برابر با ۲۶ رجب ۱۳۶۱ هجری قمری و اوت ۱۹۴۲ میلادی کابینه خود را به‌مجلس معرفی کرد که عبارت بودند از:

احمد قوام	نخست‌وزیر
علیرضا قره‌گوزلو	وزیر دادگستری
محمد ساعد	وزیر خارجه
باقر کاظمی	وزیر کشور
بعهده نخست‌وزیر	وزیر جنگ
سید حسن تقی‌زاده	وزیر دارائی
دکتر علی‌اکبر سیاسی	وزیر فرهنگ
یداله عضدی	وزیر راه
دکتر اسماعیل مرآت	وزیر بهداری
حمید سیاح	وزیر پست و تلگراف وتلفن
عبدالحسین هژیر	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی
احمدحسین عدل	وزیر کشاورزی

صادق صادق ــ ابراهیم حکیم	وزرای مشاور
دکتر علی امینی	معاون نخست‌وزیر

قوام‌السلطنه در دوران نخست‌وزیری خود در کابینه تغییراتی داد که عبارت بودند از: در اول شهریور ماه باقر کاظمی را به‌وزارت دارائی و جواد عامری را به‌وزارت کشور منصوب کرد. در دوم شهریور ماه سید مهدی فرخ را به‌وزارت خواربار و سپهبد امیر احمدی را به‌وزارت جنگ منصوب نمود. در اول بهمن ماه ۱۳۲۱ فرج‌اله بهرامی را بوزارت کشور و جواد عامری را بوزارت دادگستری و محسن رئیس را به‌وزارت پست و تلگراف و تلفن و علی معتمدی را به‌وزارت راه و نصراله انتظام را به‌وزارت بهداری و در ۶ بهمن ماه الهیار صالح را به‌وزارت دارائی به‌مجلس معرفی کرد.

قوام‌السلطنه در شهریور ماه ۱۳۲۱ جهت رفع نیازمندیهای قشون قانون چاپ و نشر هشتصد میلیون ریال اسکناس را از مجلس شورای ملی گذرانید و لایحه استخدام دکتر میلسپو برای اصلاح امور مالی ایران را نیز به‌مجلس تقدیم کرد.

در این دوره از نخست‌وزیری قوام‌السلطنه قوای ارتش آمریکا به‌ایران وارد و در امیرآباد تهران مستقر گردیدند و برای آسان نمودن ارسال اسلحه به‌شوروی تعدادی از سربازان آمریکا در میان راه جنوب به‌تهران مستقر شدند! در ۱۷ آذر ماه ۱۳۲۱ قحطی نان مردم تهران را به‌شورش وادار نمود و بهمین علت قوام‌السلطنه حکومت نظامی اعلام نمود اما این اقدامات نتوانست از سقوط کابینه قوام‌السلطنه جلوگیری نماید و بالاخره کابینه قوام سقوط نمود و بعد از آن علی سهیلی کابینه خود را تشکیل داد. احمد قوام پس از سه سال بار دیگر در سال ۱۳۲۴ مامور تشکیل کابینه شد. پس از سقوط کابینه محسن صدر، حکیمی مامور تشکیل کابینه شد ولی این کابینه بیش از دو ماه و نیم بیشتر دوام نداشت و مجددا" قوام‌السلطنه کابینه خود را تشکیل و به‌مجلس معرفی نمود.

دولت قوام در تاریخ ۲۵ بهمن ماه ۱۳۲۴ شمسی و در روز ۲۸ بهمن ماه ۱۳۲۴ برابر با ۱۵ ربیع‌الاول سال ۱۳۶۵ هجری قمری و فوریه ۱۹۴۶ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی گردیده بود بشرح زیر معرفی شدند و پس از آن زمان دوره چهارم شورای ملی بپایان رسید و دوره فترت آغاز گردید.

احمد قوام‌السلطنه	نخست‌وزیر

الهیار صالح	وزیر دادگستری
احمد قوام	وزیر خارجه
احمد قوام	وزیر کشور
معرفی نشد	وزیر جنگ
عبدالحسین هژیر	وزیر دارائی
دکتر فریدون کشاورز	وزیر فرهنگ
سرلشکر محمدحسین فیروز	وزیر راه
دکتر مرتضی یزدی	وزیر بهداری
دکتر منوچهر اقبال	وزیر پست و تلگراف و تلفن
ایرج اسکندری	وزیر بازرگانی و پیشه و هنر
شمس‌الدین امیر علائی	وزیر کشاورزی
مظفر فیروز	وزیر کار و تبلیغات
انوشیروان سپهبدی	وزیر مشاور

قوام در تاریخ ۲۷ مهر ماه ۱۳۲۵ شمسی و ۲۸ خرداد ماه ۱۳۲۶ شمسی کابینه خود را بصورت زیر ترمیم کرد.

احمد قوام	نخست‌وزیر
علی‌اکبر موسوی‌زاده	وزیر دادگستری
احمد قوام	وزیر خارجه
احمد قوام	وزیر کشور
سپهبد احمد امیراحمدی	وزیر جنگ
عبدالحسین هژیر	وزیر دارائی
دکتر سیدعلی شایگان	وزیر فرهنگ
ابوالحسن صادقی	وزیر راه
دکتر منوچهر اقبال	وزیر بهداری
عزیزاله نیک‌پی	وزیر پست و تلگراف
حمید سیاح	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی

شمس‌الدین امیر علائی	وزیر کشاورزی
محمدولی فرمانفرما	وزیر کار و تبلیغات

احمد قوام در تاریخ ۲۸ خرداد ماه ۱۳۲۶ شمسی برابر با اول شعبان ۱۳۶۶ هجری قمری و ژوئن ۱۹۴۷ میلادی کابینه خود را باز هم ترمیم نمود. اعضاء کابینه بشرح زیر معرفی شدند.

احمد قوام	نخست‌وزیر
مصطفی عدل	وزیر دادگستری
انوشیروان سپهبدی	وزیر خارجه
سراشکر فرج‌اله‌آق اولی	وزیر کشور
سپهبد احمد امیراحمدی	وزیر جنگ
عبدالحسین هژیر	وزیر دارائی
دکتر عیسی صدیق	وزیر فرهنگ
غلامحسین فروهر	وزیر راه
دکتر منوچهر اقبال	وزیر بهداری
سیدعلی نصر	وزیر پست و تلگراف و تلفن
ابوالحسن صادقی	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی
احمدحسین عدل	وزیر کشاورزی
سلمان اسدی	وزیر کار و تبلیغات

علی‌اصغر حکمت ــ سیدعلی اکبر موسوی‌زاده وزرای مشاور

محمدعلی همایون‌جاه

در این دوره از فعالیت که مجلس در حال فترت بین دوره چهاردهم و پانزدهم بود قوام به‌ریاست هیئت نمایندگی ایران به‌مسکو رفت و با استالین درمورد تخلیه ایران از قوای روس مذاکره بعمل آورد و از طرفی ایران به‌جامعه ملل درمورد تخلیه ایران از قشون روس شکایتی تسلیم نمود. دولت شوروی وعده داد که هرچه زودتر خاک ایران را تخلیه نماید و قول گرفت تا نفت شمال را در اختیار شوروی قرار دهند. پس از مدتی قشون

شوروی آذربایجان را تخلیه نمود.

از حوادث مهم دیگر آن دوران بروز اغتشاشات در جنوب ایران و ایجاد غائله قشقائیها که توسط ناصر قشقائی و برادرانش بروز کرده بود می‌توان نام برد اما پس از مدتی پایان یافت. آذربایجان توسط پیشه‌وری و همدستان او تبدیل به‌یک جمهوری شدو استقلال خود را اعلام کرده بودند که با هجوم قشون ایران این وضع خاتمه پذیرفت. در کردستان نیز شورشهائی جهت استقلال بروز کرد اما این شورش نیز خاتمه و سران آن نیز دستگیر و اعدام گردیدند. در این زمان مجلس شورای ملی پانزدهیم دوره قانونگذاری خود را شروع کرد.

احمد قوام پس از سقوط کابینه نتوانست مدتها وارد سیاست شود تا اینکه در روز ۲۵ تیر ماه سال ۱۳۳۱ دکتر محمد مصدق به‌سبب رد تقاضای واگذاری اختیارات کامل و پست وزارت جنگ به‌وی از نخست‌وزیری استعفا داد و بجای او قوام مامور تشکیل کابینه شد. قوام فقط ۴ روز نخست‌وزیر بود و قبل از اینکه قادر باشد کابینه خود را تشکیل و به‌مجلس معرفی نماید با مخالفت شدید طرفداران دکتر محمد مصدق روبرو شد و بعد از تظاهرات مردم در روز ۳۰ تیر ماه که منجر به‌کشته شدن عده‌ای از مردم درتهران و شهرستانها شد مجبور به‌استعفا شد و بار دیگر دکتر محمد مصدق به‌نخست‌وزیری رسید[۱].

احمد قوام عاقبت در سال ۱۳۳۴ شمسی برابر با ۱۳۷۵ قمری درگذشت.

۱ـ جریان نخست‌وزیر دکتر محمد مصدق در صفحات بعد خواهد آمد.

رضاخان سردارسپه

رضاخان سردار سپه

رضاخان میرپنج پسر داداش‌بیک در روز ۲۴ اسفند ماه سال ۱۲۵۵ شمسی برابر با ۱۲۹۶ هجری قمری در قریه الشت از توابع سوادکوه مازندران بدنیا آمد. در دوران طفولیت با مادر خود از الشت به‌تهران آمد تا در کنار پدر به‌زندگانی ادامه دهد.

پدرش یاور داداش‌بیک در سوادکوه و از ایل (پالانی) ابود که در اطراف سوادکوه سکنی داشتند. پدرش از افراد عادی آن دیار بود که در سن جوانی در زمان ناصرالدین شاه وارد فوج قزاق می‌شود و تدریجا" ترقی کرده و به‌درجه سلطانی و بعد یاوری ارتقاء می‌یابد. او جزء افراد سواران امیر موید سوادکوهی بود که در سال ۱۳۹۵ هجری قمری درگذشت و در صحن شاه عبدالعظیم مدفون شد. یاور داداش‌بیک خود فرزند مرادعلی الشتی بود. رضاشاه در دوران کودکی بود که پدر را از دست داد و تحت نظر مادر و دائیش بزرگ شد.

اجداد او هم معروفیتی نداشتند، گویا در زمان آقامحمدخان قاجار که پس از مرگ کریم‌خان زند از شیراز فرار کرد و به‌شمال ایران آمد، در حدود سوادکوه خانواده رضاخان را فریب داده و به‌تهران کوچ می‌دهد و پس از مدتی دوباره آنان از تهران به‌سوادکوه برمی‌گردند و در الشت مازندران ساکن می‌شوند. رضاخان در پانزده سالگی به‌کمک دائی

۱ــ کتاب تاریخ بیست ساله ایران نوشته حسین مکی جلد دوم

خود بعنوان قزاق پیاده به‌فوج اول قزاقخانه سپرده می‌شود ، ریاست این فوج بعهده شخصی بنام غلامرضاخان میرپنجه بود . در زمان مظفرالدین شاه در فوج قزاقخانه به فرماندهی عبداله‌خان معروف به (ماژر سرهنگ) وارد و به‌سمت وکیل‌باشی گروهان انتخاب شد . در این گروهان ترقی کرده و بالاخره فرماندهی همان گروهان را بعهده می‌گیرد . این گروهان را بنام (شصت‌تیر) می‌نامیدندو خود رضاخان نیز بهمین نام یعنی رضاخان شصت‌تیر نامیده شد که بعدها بنام رضاخان میرپنج معروف گردید .

رضاخان در جنگ‌های داخلی که میان دولت مرکزی و مخالفان دولت درمی‌گرفت شرکت می‌کرد که عمده جنگ‌ها عبارت بودند از ، جنگ با رحیم خان جلیلوند در اردبیل ، جنگ با طوایف کلهر که به‌طرف تهران رو آورده بودند ، جنگ با سالارالدوله در غرب ، در خراسان ، در همدان بر علیه ملیون و مهاجرین دوران جنگ و علیه محمدتقی خان پسیان که در این جنگ شکست می‌خورد و به‌سوی تهران می‌آید . بهرحال رضاخان در پی کودتای سوم اسفند ماه سال ۱۲۹۹ شمسی ، از چهارم آبان ۱۳۰۲ تا نهم آبان ۱۳۰۴ بمدت دو سال و پنج روز نخست‌وزیر بود ، از نهم آبان ماه ۱۳۰۴ تا بیستم آذر ماه ۱۳۰۴ رئیس حکومت موقت شد ، انگلیسی‌ها پس‌از لغو قرارداد سال ۱۹۱۹ که توسط وثوق‌الدوله با آنان منعقد شده بود ، در پی تعمیرات کلی در سیستم حکومتی ایران برآمدند و مانند همیشه دست به‌ایجاد آشوب و بلوا شدند و برای احمد شاه تنگناها و بلواهائی ایجاد نمودند و بمنظور رسیدن به‌هدفهای خود در پی شخصی بودند تا مقاصد آنان را برآورده سازد . در این گیرودار سید ضیاءالدین طباطبائی را مورد توجه قرار دادند و سید ضیاء نیز جهت اعمال قدرت و بدست‌گیری عنان دولت بدنبال فردی می‌گشت و رضاخان را برای رسیدن به‌مقاصد خود مناسب دید . احمد شاه در نهایت استیصال پایان دوران حکومتی خود را می‌گذرانید و منتظر هرگونه حادثه‌ای بود . قوای قزاقها به‌سرکردگی رضاخان و نقشه سید ضیاءالدین در سوم اسفند ماه ۱۲۹۹ شمسی وارد تهران شدند و دوایر دولتی را تسخیر نمودند . احمد شاه سید ضیاءالدین را به‌نخست‌وزیری برگزید و ماموریت تشکیل کابینه داد و در این کابینه رضاخان به‌وزارت جنگ منصوب گردید این کابینه همانگونه که قبلا" یاد شد به‌کابینه سیاه معروف گشت . در ابتدا سید ضیاءالدین ماژور مسعود خان را به‌وزارت جنگ منصوب نمود ولی ماژور پس از ۲ ماه استعفا داد و رضاخان به‌جای او گماشته شد . رضاخان در کابینه دوم سید ضیاءالدین و قوام‌السلطنه و میرزا حسن‌خان مشیرالدوله و میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک

وزارت جنگ را بعهده داشت تا عاقبت فرمان ریاست وزرائی را علیرغم کوششها و مخالفت‌های مدرس و دیگر همفکران او در ۱۶ ربیع‌الاول ۱۳۴۲ هجری قمری برابر با سوم آبانماه ۱۳۰۲ شمسی و اکتبر ۱۹۲۳ میلادی توسط احمد شاه امضاء و کابینه خود را به احمدشاه معرفی کرد. احمد شاه نیز برای بار سوم به‌اروپا رفت و ولیعهد را به‌نیابت سلطنت برگزید.

اولین کابینه رضاخان بشرح زیر بود.

رضاخان سردار سپه	رئیس‌الوزراء
میرزا ابوالحسن خان معاضدالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا محمدعلی خان ذکاءالملک	وزیر خارجه
میرزا قاسم خان صور اسرافیل	وزیر داخله
میرزا محمود خان مدیرالملک	وزیر مالیه
رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
سلیمان میرزا	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
حاج امان‌الله‌خان عزالممالک	وزیر فوائد عامه و تجارت
امیر لشکر خدایارخان	وزیر پست و تلگراف
میرزا حسین خان عدل‌الملک	معاون رئیس‌الوزراء

رضاخان کابینه دوم خود را در ۹ رمضان ۱۳۴۲ هجری قمری برابر با ۲۵ فروردین ماه ۱۳۰۳ شمسی و اوریل ۱۹۱۴ میلادی تشکیل و به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد که عبارت بودند از:

رضاخان سردار سپه	رئیس‌الوزرا
میرزاابوالحسن‌خان معاضدالسلطنه	وزیر عدلیه
میرزا محمدعلی خان ذکاءالملک	وزیر خارجه
میرزا قاسم خان صوراسرافیل	کفیل وزارت داخله
محمود خان مدیرالملک	وزیر مالیه
رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
میرزا صادق خان مستشارالدوله	وزیر معارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه

نظام‌الدین‌خان مشارالدوله	کفیل وزارت‌فوائدعامه‌وتجارت
امیرلشکر محمودخان امیر اقتدار	وزیر پست و تلگراف

سومین کابینه رضاخان در روز ۷ شهریور ماه ۱۳۰۳ وزرای جدید را به‌قصر گلستان برد و به‌ولیعهد معرفی کرد و در روز ۲۹ محرم سال ۱۳۴۲ برابر با ۸ شهریور ماه ۱۳۰۳ شمسی و سپتامبر ۱۹۲۴ میلادی کابینه خود را به‌شرح زیر به‌مجلس شورای ملی معرفی نمود.

رضا خان سردار سپه	رئیس‌الوزرا
میرزا حسین خان ادیب‌السلطنه	وزیر عدلیه
میرزا حسن خان مشارالملک	وزیر خارجه
امیرلشکر محمود خان امیراقتدار	وزیر داخله
میرزا محمدعلی خان ذکاءالملک	وزیر مالیه
رضاخان سردار سپه	وزیر جنگ
میرزا سیدمهدی‌خان عمادالسلطنه	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
عبدالحسین خان سردار افخم خراسانی	وزیر فوائد عامه و تجارت
جعفرقلی‌خان بختیاری سردار اسعد	وزیر پست و تلگراف

چهارمین کابینه رضاخان در تاریخ ۱۷ محرم ۱۳۳۴ هجری قمری برابر با ۱۷ مرداد ماه ۱۳۰۴ شمسی و ژوئیه ۱۹۲۵ میلادی تشکیل شد. در این میان رضاخان از مجلس خواست تا فرماندهی کل قوا را که درآن زمان در اختیار شاه و یا ولیعهد بود به‌او بسپارند و مجلس در میان‌مخالفت شدید اقلیت فرماندهی کل قوا را به‌رضا خان داد و بهمین خاطر دیگر ولیعهد نتوانست بر اوضاع مسلط شود و خود نیز از ایران خارج وراهی اروپا شد.

اکثریت مجلس پنجم در ۹آبان ۱۳۰۴ شمسی برابر با ربیع‌الثانی سال ۱۳۴۴ انقراض سلسله قاجار را به‌تصویب رسانید و جهت تعیین سرنوشت مملکت تقاضای تشکیل مجلس موءسسان را نمودند و تا تعیین تکلیف سلطنت رضاخان به‌حکومت موقت منصوب گردید و مجلس نیز در تاریخ ۲۱ آذر ماه سال ۱۳۰۴ شمسی برابر با ۲۵ جمادی‌الاول ۱۳۴۴ هجری قمری و دسامبر سال ۱۹۲۵ سلطنت را به‌رضاخان تفویض نمود. رضاخان در ۲۵ شهریور ماه سال ۱۳۲۰ بر اثر تفوق متفقین در جنگ از سلطنت کنار رفت و به‌افریقای

جنوبی تبعید و در چهارم مرداد ماه سال ۱۳۲۳ در شهر ژهانسبورک افریقای جنوبی جان سپرد.

محمد علی فروغی ، نخست وزیر

محمدعلی ذکاءالملک فروغی

محمدعلی ذکاءالملک فرزند محمدحسین ذکاءالملک (اول) در سال ۱۲۹۸ هجری قمری برابر با ۱۲۵۷ شمسی در تهران متولد گردید و نزد پدر خود علوم و فنون را فرا گرفت و در جوانی در روزنامه تربیت که پدرش آنرا منتشر می‌کرد مقالات و تالیفاتی منتشر کرد و حتی دست به‌ترجمه زد و کتب فراوانی را به‌رشته تحریر درآورد. محمدعلی فروغی مدتی به‌تدریس و تعلیم فرزندان این مملکت دست زد و پس از مدتی به‌نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب گردید و همچنین به‌سفارت ایران در کشورهای خارجی منصوب گردید. فروغی مدتی نیز به‌شغل قضاوت در دادگستری پرداخت و چندین بار به‌ریاست مجلس شورای ملی برگزیده گردید فروغی از سال ۱۳۰۴ هجری شمسی تا هفتم اسفند ماه سال ۱۳۲۰ متناوبا" به‌نخست‌وزیری انتخاب شد.

در ۹ آبانماه ۱۳۰۴ شمسی برابر با ربیع‌الثانی ۱۳۲۴ هجری قمری مجلس شورای ملی انقراض سلسله قاجار را به‌تصویب رساند. در ۲۱ آذر ماه ۱۳۰۴ شمسی برابر با ۲۵ جمادی‌الاول ۱۳۲۴ هجری قمری و دسامبر ۱۹۲۵ میلادی مجلس موءسسان سلطنت را به خاندان رضاخان پهلوی تفویض کرد و چون رضاخان به‌سلطنت رسید محمدعلی فروغی را با عنوان ریاست وزرا انتخاب و کابینه‌اش را به‌شرح زیر معرفی کرد.

محمدعلی‌فروغی	کفیل ریاست وزرا

مهدی مشیر فاطمی	وزیر عدلیه
حسن مشار	وزیر خارجه
حسین دادگر	وزیر داخله
مرتضی قلی بیات	وزیر مالیه
سرلشکر عبداله خان امیر طهماسبی	وزیر جنگ
یوسف مشار	کفیل‌وزارت‌معارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
علی‌اکبر داور	وزیر فوائد عامه و تجارت
جعفرقلی اسعد	وزیر پست و تلگراف

در این زمان بود که نام فامیل به‌شکل کنونی مرسوم شد و شناسنامه جهت مردم ایران صادر گردید. در این دوره بود که پیشاهنگی در ایران برای اولین بار تاسیس گردید و ماههای شمسی بر ماههای قمری رجحان داده شد و مبنای تاریخ قرارگرفت. مهمترین لوایحی که در مجلس وقت به‌تصویب رسید عبارت بودند از:

۱ـ قانون معافیت ماشین‌های فلاحتی و صنعتی از حقوق گمرکی تا ده سال

۲ـ قانون تجارت

۳ـ قانون خدمت نظام وظیفه

۴ـ قانون مجازات عمومی

آخرین کابینه مهدیقلی هدایت در تاریخ ۲۹ فروردین ماه ۱۳۱۲ شمسی برابر با ۲۲ ذیحجه ۱۳۵۱ هجری قمری و آوریل ۱۹۳۳ میلادی تشکیل و پس از ۵ ماه ساقط و محمدعلی فروغی مامور تشکیل کابینه گردید.

محمدعلی فروغی در تاریخ ۲۶ شهریور ماه ۱۳۱۲ شمسی برابر با ۲۶ جمادی‌الاول ۱۳۵۲ هجری قمری و سپتامبر ۱۹۳۳ میلادی کابینه خود را به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد.

محمدعلی فروغی پس از مدتی تغییراتی در کابینه خود داد و در این‌زمان بود که راه اسفالته تهران ـ چالوس گشایش یافت و دانشسرایعالی و دانشسرای مقدماتی تاسیس گردید. دانشگاه تهران نیز گشایش یافت. مهمترین لوایحی که در این دوره به‌مجلس برده شد عبارتند از:

۱ـ لایحه تاسیس دانشگاه

۲ـ لایحه حدود و نظارت آبهای ساحلی
۳ـ لایحه الغاء مالیات ارضی
۴ـ لایحه ایجاد ۲۵ باب دانشسرا

کابینه فروغی در این دوره که دوره نهم قانونگذاری بود عبارت بودند از:

محمدعلی فروغی	رئیس‌الوزراء
سیدمحسن صدر	وزیر عدلیه
باقر کاظمی	وزیر خارجه
محمود جم	وزیر داخله
علی‌اکبر داور	وزیر مالیه
جعفرقلی اسعد	وزیر جنگ
علی‌اصغر حکمت	کفیل‌وزارت‌معارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
علی منصور	وزیر طرق و شوارع
محمدعلی دولتشاهی	وزیر پست و تلگراف
مصطفی قلی بیات	ریاست اداره کل صناعت و فلاحت
میرزا علی‌اکبر بهمن	ریاست اداره کل تجارت

کابینه سوم محمدعلی فروغی در تاریخ ۲۷ خرداد ماه ۱۳۱۴ شمسی برابر با ۱۶ ربیع‌الاول ۱۳۵۴ هجری قمری و ژوئن ۱۹۳۵ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید. اعضاء این کابینه عبارتند از:

محمدعلی فروغی	رئیس‌الوزراء
محسن صدر	وزیر عدلیه
باقر کاظمی	وزیر خارجه
محمود جم	وزیر داخله
علی‌اکبر داور	وزیر مالیه
سرلشکر احمد نخجوان	کفیل وزارت جنگ
علی‌اصغر حکمت	وزیر معارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
علی منصور	وزیر طرق و شوارع

نظام‌الدین حکمت	وزیر پست و تلگراف
مظفرخان اعلم	ریاست اداره کل تجارت
مصطفی عدل	ریاست اداره کل فلاحت
امین	ریاست اداره صناعت

از وقایع مهم این دوران تشکیل انجمن فرهنگستان ایران و تبدیل بعضی لغات و اسماء شهرها.

دیگر از وقایع این دوره رفع حجاب بانوان در ۱۷ دیماه ۱۳۱۴ را می‌توان عنوان کرد که بدستور رضاخان صورت گرفت و در این زمان در شهر مقدس مشهد در مدخل آستان قدس رضوی مردم اجتماع کردند و انقلاب عظیمی بوقوع پیوست که اسدی نایب‌التولیه آستان قدس رضوی مورد غضب رضاخان قرار گرفت و چون فروغی میانجیگری کرد او نیز مورد سرزنش قرار گرفت و ناچار به‌استعفا گردید و جم بجای او مامور تشکیل کابینه جدید شد.

محمدعلی فروغی پس از آن مدتها از کار سیاست کناره‌گیری کرد تا اینکه در تاریخ ۵ شهریور ماه ۱۳۲۰ شمسی برابر با ۳ شعبان ۱۳۶۰ هجری قمری و اوت ۱۹۴۱ میلادی مجددا" مامو تشکیل کابینه گردید. در این برهه ایران دوران بحرانی شدیدی را می‌گذرانید. جنگ جهانی دوم مشکلات بسیاری ایجاد کرده بود. دولت‌های بیگانه به بهانه سرکوبی دیگری به‌ایران وارد شدند و با اینکه ایران بیطرفی خود را اعلام نموده بود در سوم شهریور ماه ۱۳۲۰ نمایندگان سیاسی انگلیس و شوروی به‌بهانه جلوگیری از نفوذ آلمان ورود قشون خود را به‌اطلاع دولت ایران رسانیدند. رضاخان نیز از ایران به خارج تبعید شد. مجلس شورای ملی‌نیز دوره دوازدهم خود را می‌گذرانید اعضاء کابینه فروغی در این مرحله عبارت بودند از:

محمدعلی فروغی	نخست‌وزیر
مجید آهی	وزیر دادگستری
علی سهیلی	وزیر خارجه
سرلشکر امان‌اله جهانبانی	وزیر کشور
سرلشکر احمد نخجوان	وزیر جنگ

دکتر حسن مشرف نفیسی	وزیر دارائی
دکتر عیسی صدیق	وزیر فرهنگ
دکتر سجادی	وزیر راه
اسماعیل مرآت	وزیر بهداری
حمید سیاح	وزیر پست و تلگراف وتلفن
علی‌اصغر حکمت	وزیر پیشه و هنر
عباسعلی گلشائیان	وزیر بازرگانی و اقتصاد ملی
علی‌اکبر حکیمی	وزیر کشاورزی

این کابینه در روز یکشنبه ۳۰ شهریور ماه ۱۳۲۰ شمسی برابر با ۲۸ شعبان ۱۳۶۰ هجری قمری و سپتامبر ۱۹۴۱ ترمیم گردید و اعضاء جدید به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید.

کابینه‌دوم‌فروغی در این دوره‌در روز پنجشنبه ۱۳آذرماه ۱۳۲۰ شمسی برابربا ۱۵ذیقعده ۱۳۶۰ هجری قمری و دسامبر ۱۹۳۱ میلادی مجددا" ترمیم و به‌شرح زیر به‌مجلس معرفی گردید. که اعضاء آن عبارت بودند از:

محمدعلی فروغی	نخست‌وزیر
عباسعلی گلشائیان	وزیر دادگستری
علی سهیلی	وزیر خارجه
باقر کاظمی	وزیر کشور
محمدعلی فروغی	وزیر جنگ
یداله عضدی	وزیر دارائی
مصطفی عدل	وزیر فرهنگ
سرلشکر امان‌اله جهانبانی	وزیر راه
علی‌اصغر حکمت	وزیر بهداری
حسنعلی کمال هدایت	وزیر پست و تلگراف و تلفن
عبدالحسین هژیر	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی
مجید آهی	وزیر کشاورزی و اقتصاد و خواربار

سومین کابینه فروغی بر اثر استیضاح از طرف مشرف نفیسی که منجر به‌سقوط کابینه دوم شده بود تشکیل گردید اما سرانجام به‌دلیل پاره‌ای مسائل مشرف نفیسی از کابینه سوم کناره‌گیری کرد.

محمدعلی فروغی پس از آن نیز از نخست‌وزیری خود کناره‌گیری کرد و عاقبت در سال ۱۳۲۲ شمسی بعلت عارضه قلبی در حالیکه وزیر دربار بود درگذشت.

فروغی مردی باسواد و مطلع به‌اوضاع سیاسی ایران بود و از او تالیفات و کتب بسیاری برجای مانده است. او مترجمی ماهر و زبردست بود از جمله آثار ماندنی او عبارتند از:

سیر حکمت در اروپا ــ آیین سخنوری در فن خطابه در سه جلد ــ حکمت سقراط ترجمه شده در دو جلد ــ رسایل افلاطون ــ فن سماع طبیعی ــ ترجمه‌ای از ابن‌سینا ــ تصحیح گلستان سعدی ــ تصحیح بوستان ــ تصحیح غزلیات سعدی و رباعیات خیام.

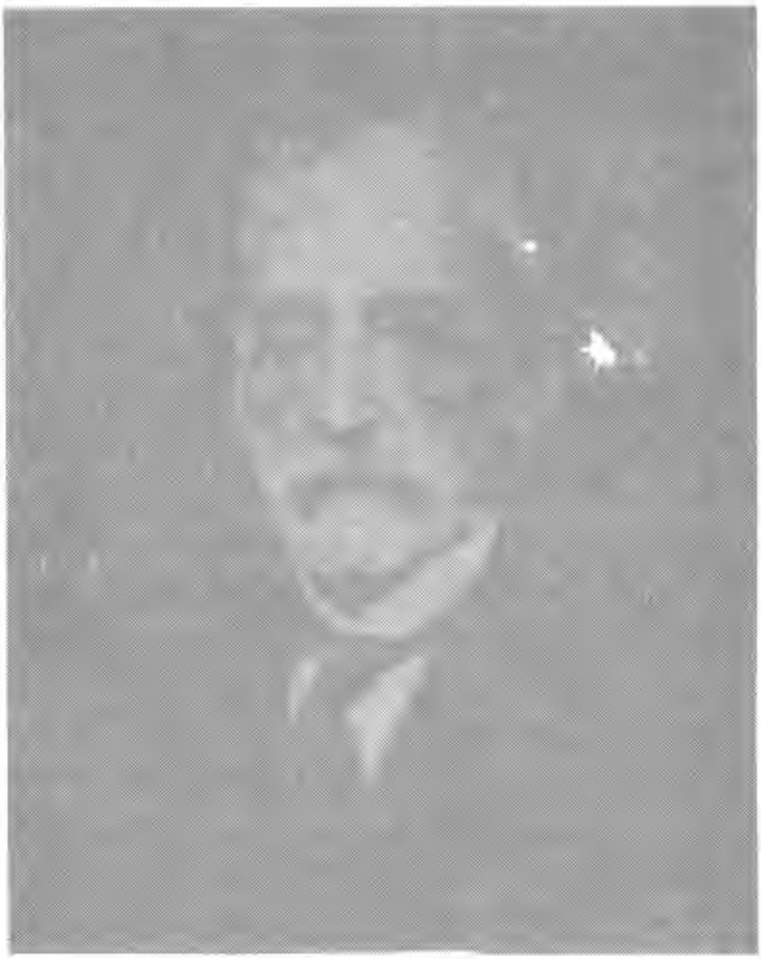

مخبرالسلّطنه هدایت

مهدی‌قلی‌خان هدایت

مرحوم مهدیقلی‌خان هدایت فرزند علیقلی‌خان هدایت مخبرالدوله و نوه رضاقلی‌خان هدایت که اجدادش از اطراف دامغان بوده و با ایل قاجار در ارتباط بودند

پدر رضاقلی خان مقارن آقا محمدخان قاجار و پس از آقا محمدخان در زمان فتحعلیشاه نیز سمتی داشته و به‌ولایت خراسان منصوب و پس از دو سال به‌صاحبمنصبی کل دیوانی فارس مامور می‌گردد. که دارای قریحه شاعری بوده و در زمان فتحعلیشاه به امیرالشعرائی منصوب و مدتها رضاقلی‌خان در چاله میدان تهران ساکن بوده و در همانجا علیقلی خان پدر مهدیقلی‌خان بدنیا می‌آید.

مهدیقلی خان نیز در سال ۱۲۸۰ قمری در تهران متولد می‌شود و پس از فرا گرفتن مقدمات در ۱۲۹۵ برای تحصیل عازم آلمان می‌گردد و در سال ۱۲۹۷ به‌ایران مراجعه می‌نماید و باز هم به‌تحصیل و فراگیری علوم زمان خود پرداخت همچنین در موسیقی نیز به‌تحصیل مشغول شد. در سال ۱۳۰۳ قمری به‌استادی زبان آلمانی در دارالفنون برگزیده شد و مشغول به‌کار گردید و در سال ۱۳۱۱ ق بدربار ناصرالدین شاه راه یافت و از آن زمان وارد خدمات دولتی شد. در سال ۱۳۱۶ به‌ریاست پستخانه و گمرک و تلگرافخانه تبریز منصوب و در اواخر همان سال از سمت خود مستعفی و عازم تهران شد و بریاست مدرسهٔ علمیه و سرپرستی مدارس دیگر تعیین گردید و در مسافرت دوم مظفرالدینشاه به‌فرنگ با علی‌اصغر امین‌السلطان به‌اروپا حرکت کرد و در هلند به‌دیگران

پیوست .

پس از صدور فرمان مشروطیت توسط مظفرالدین شاه همراه با مرتضی قلی‌خان صنیع‌الدوله برادرش و محتشم‌السلطنه حسن اسفندیاری ، میرزا حسن خان پیرنیا مشیرالدوله و میرزا حسین‌خان پیرنیا موتمن‌الملک به تهیه قانون انتخابات مامور گردید و دوره اول انتخابات مجلس را انجام داد . در اولین کابینه پس از مشروطیت وزارت معارف را بعهده گرفت مهدیقلی خان هدایت پس از آن به‌حکومت آذربایجان منصوب و راهی آذربایجان گردید .

در زمان محمدعلی شاه و جنگهای داخلی بین مشروطه‌طلبان و استبداد در تبریز قورخانه را بروی مردم باز کرد و عازم اروپا شد .

قبل از پیروزی آزادیخواهان سردار اسعد از مهدیقلی‌خان خواست تا به‌ایران مراجعت نماید و او با کمک محمدولی خان سپهسالار تنکابنی در سال ۱۳۲۷ تهران را فتح کردند و پس از فتح تهران و استقرار حکومت مشروطه دوباره به‌آذربایجان مراجعه و والی آنجا شد و دو سال تمام بدین سمت باقی ماند . سپس استعفا داد و عازم اروپا گردید و پس از مدتی دوباره به‌ایران مراجعت نمود و در سال ۱۳۳۰ قمری به‌حکومت فارس منصوب شد .

در سال ۱۳۳۸ هجری قمری در کابینه حسن خان مشیرالدوله به‌سمت وزیر دارائی منصوب و از ورود آرمیتاژ مستشار انگلیسی در امر مالیه جلوگیری بعمل آورد در زمان شورش محمد خیابانی بار دیگر به‌حکومت آذربایجان منصوب و تا رفع فتنه خیابانی در آنجا بود .

در سال ۱۴۳۱ هجری قمری در کابینه حسن خان مستوفی‌الممالک به‌وزارت فواید عامه رسید و در سال ۱۳۰۶ شمسی مامور تشکیل کابینه شد و تا سال ۱۳۱۲ به‌مدت شش سال متوالی نخست‌وزیر ایران بود .

میرزا مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه در کابینه علی‌اصغر خان اتابک امین‌السلطان که در سال ۱۲۸۶ شمسی تشکیل گردید به‌وزارت علوم منصوب شد .

در کابینه میرزا ابوالقاسم خان ناصرالملک همدانی وزارت عدلیه رابعهده داشت و این سمت را نیز در کابینه حسینعلی خان نظام‌السلطنه مافی حفظ نمود این‌کابینه در آذر ماه سال ۱۲۸۶ تا ۹ اسفند ۱۲۸۶ دو ماه بطول انجامید . در کابینه سوم نظام‌السلطنه مافی که در ۵ اردیبهشت سال ۱۲۸۷ تشکیل گردید بار دیگر وزارت علوم را بعهده گرفت در اول اسفند ماه سال ۱۲۹۳ شمسی میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک کابینه خود

را تشکیل داد که در آن کابینه مهدیقلی خان مخبرالسلطنه وزارت عدلیه را داشت.

در ۳۰ آبانماه سال ۱۲۹۶ عبدالمجید میرزا عین‌الدوله مامور تشکیل کابینه شد که در این کابینه مخبرالسلطنه وزیر عدلیه بود این کابینه مدت کوتاهی بر سر کار بود.

در فترت‌میان دوره سوم و چهارم قانونگزاری میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک کابینه خود را تشکیل داد این کابینه در ۲۶ دیماه ۱۲۹۶ معرفی گردید در این کابینه نیز مهدیقلی خان وزیر عدلیه بود.

کابینه میرزا حسن خان مشیرالدوله پس از سقوط کابینه وثوق‌الدوله در ۱۲ تیر ماه ۱۲۹۹ روی کار آمد در این کابینه مهدیقلی‌خان مخبرالسلطنه وزارت مالیه را بعهده داشت.

مهدیقلی‌خان در کابینه حسن‌خان مستوفی‌الممالک که در ۲۶ بهمن ماه ۱۳۰۱ تشکیل شد وزیر فوائدعامه و تجارت شد.

حسن خان مستوفی در روز ۱۱ تیر ماه ۱۳۰۵ بار دیگر کابینه خود را تشکیل داد. در این کابینه وزارت فوائد عامه و تجارت را بعهده مهدیقلی هدایت گذاشت در کابینه دوم و سوم مستوفی نیز این سمت را باز به‌او سپردند.

پس از سقوط سومین کابینه مستوفی آقای مهدیقلی هدایت مامور تشکیل کابینه گردید و در تاریخ ۱۱ خرداد ماه سال ۱۳۰۶ اولین کابینه خود را به‌مجلس معرفی نمود.

ریاست وزرائی آقای هدایت به‌مدت ۶ سال طول کشید و تا ۲۲ شهریور ماه سال ۱۳۱۲ ادامه داشت که در دوره‌های ششم، هفتم، هشتم و قسمتی از نهم قانونگزاری ریاست وزراء را بعهده داشت.

در ابتدای شروع کابینه در مجلس سید حسن مدرس با او به‌مخالفت برخاست ولی در نهایت هدایت توانست با ۹۲ رای از ۱۰۲ رای مجلس‌را به‌خود جلب کند و از مجلس شورای ملی رای اعتماد گرفت.

از وقایع مهم ریاست وزرائی هدایت کشته شدن سرلشکر عبداله امیر طهماسبی وزیر فوائد عامه کابینه است که جای او را سرتیپ حبیب‌اله آشتیانی گرفت.

از کارهای این کابینه وضع تعرفه جدید گمرکی بود که متناسب با وضع اقتصادی ایران و بدون مشورت با کشورهای بیگانه ایجاد کرد همچنین مجلس به‌دولت اجازه داد سالی یکصد نفر دانشجو پس از گذراندن مسابقه برای تحصیل رشته‌های مختلف به‌خارج اعزام گردند.

تجدید قرارداد شیلات شمال با دولت شوروی نیز از اقدامات انجام‌شده محسوب و در شهریور ماه ۱۳۰۷ اولین بانک ملی ایران تاسیس گردید.

کابینه سوم هدایت در تاریخ ۳۰ دیماه ۱۳۰۹ شمسی برابر با ژانویه ۱۹۳۱ میلادی و سی‌ام شعبان ۱۳۴۹ قمری به‌مجلس شورای ملی معرفی و رای اعتماد گرفت در این کابینه وزارت اقتصاد منحل و به‌جای آن سه اداره تشکیل گردید که عبارت بودند از اداره صناعت ومعادن- اداره تجارت- اداره فلاحت. مهدی فرخ به سمت ریاست صناعت و معادن، یاسائی به‌ریاست تجارت و حکیمی ریاست فلاحت را بعهده گرفتند.

در بهمن ماه ۱۳۰۹ اتباع خارجه از داشتن و مالکیت اراضی مزروعی و کشاورزی ممنوع گردیدند.

در اسفند ماه ۱۳۰۹ کلیه خطوط تلگرافی شرکت هند و اروپا در داخله ایران به‌دولت ایران واگذار و دست این شرکت از امور داخلی ایران بریده شد. امتیاز چاپ اسکناس که سابقا" به‌بانک شاهی داده شده بود در انحصار بانک ملی ایران قرار گرفت.

در این دوره در تعیین خط مرزی ایران و ترکیه تجدید نظر بعمل آمد. دو کارخانه قند کهریزک و نخ‌ریسی شاهی گشایش یافت. در آذر ماه ۱۳۱۱، امتیاز نفت جنوب از دارسی گرفته شد و امتیاز آن ملغی اعلام گردید.

آخرین کابینه هدایت در روز ۲۹ فروردین ماه ۱۳۱۲ شمسی برابر با ۲۲ ذیحجه سال ۱۳۵۱ هجری قمری و آوریل ۱۹۳۳ میلادی به‌مجلس معرفی و رای اعتماد گرفت و تا شهریور ماه ۱۳۱۲ ادامه داشت.

کابینه‌های مهدیقلی هدایت

اولین کابینه

مهدیقلی هدایت	رئیس‌الوزراء
علی‌اکبر داور	وزیر عدلیه
علینقی انصاری	وزیر خارجه
حسین سمیعی	وزیر داخله
فیروز فیروز	وزیر مالیه
جعفرقلی اسعد	وزیر جنگ
سید محمد تدین	وزیر معارف و اوقاف

عبداله امیرانتظامی	وزیر فوائد عامه
معرفی نشد	وزیر پست و تلگراف
زین‌العابدین رهنما	معاونت ریاست وزراء

دومین کابینه

مهدیقلی هدایت	رئیس‌الوزراء
علی‌اکبر داور	وزیر عدلیه
فتح‌اله پاکروان	کفیل وزارت خارجه
حسین سمیعی	وزیر داخله
فیروز فیروز	وزیر مالیه
جعفرقلی اسعد	وزیر جنگ
یحیی قراگزلو	وزیر معارف و اوقاف
حبیب‌اله شیبانی	وزیر فوائد عامه
قاسم صوراسرافیل	کفیل وزارت پست و تلگراف

سومین کابینه

مهدیقلی هدایت	رئیس‌الوزراء
محمدعلی فروغی	وزیر امور خارجه
علی‌اکبر داور	وزیر عدلیه
علی منصور	وزیر داخله
سید حسن تقی‌زاده	وزیر مالیه
جعفرقلی اسعد	وزیر جنگ
یحیی قراگزلو	وزیر معارف و اوقاف
عنایت‌اله سمیعی	کفیل وزارت اقتصاد
باقر کاظمی	کفیل وزارت طرق و شوارع
میرزا قاسم خان صور	وزیر پست و تلگراف

چهارمین کابینه

مهدیقلی هدایت	رئیس‌الوزراء
علی‌اکبر داور	وزیر عدلیه
محمدعلی فروغی	وزیر خارجه
علی منصور	وزیر داخله
سید حسن تقی‌زاده	وزیر مالیه
جعفر قلی اسعد	وزیر جنگ
یحیی قراگزلو	وزیر معارف و اوقاف
فرج‌اله بهرامی	وزیر پست و تلگراف
سرتیپ ناصرالدوله فیروز	کفیل وزارت طرق
مهدی فرخ	وزیر صنایع و فلاحت
علی زرین‌کفش	کفیل وزیر داخله
یاسائی	ریاست کل تجارت

مهمترین لوایحی که در دوران حکومت هدایت مقارن دوره ششم قانونگذاری به‌مجلس شورای ملی برده شد

۱ــ لایحه قرارداد شیلات

۲ــ لایحه حکمیت

۳ــ لایحه تعرفه گمرکی و اجازه انعقاد قراردادهای گمرکی

۴ــ لایحه اجرای قانون مدنی تا زمان اتخاذ تصمیم قطعی کمیسیون پارلمانی عدلیه و تصویب آن

۵ــ لایحه اجازه تاسیس بانک ملی ایران (تصویب)

۶ــ لایحه اعزام محصل به‌خارج از کشور (تصویب)

۷ــ لایحه محاکمه وزراء و هیئت منصفه (تصویب)

دوره هفتم قانونگزاری

۱ــ لایحه انحصار دخانیات

۲ــ منع برده‌فروشی (تصویب)

۳ــ لایحه تابعیت

۴ـ لایحه اجازه انتقال عوائد مخصوصه بتاسیس کارخانه کاغذسازی به‌خزانه دولت
۵ـ لایحه اساسنامه دیوان داوری بین‌المللی
۶ـ لایحه تشکیلات و وظایف اطاقهای تجارتی
۷ـ لایحه صیانت آثار ملی
۹ـ لایحه معافیت گمرکی اثاثیه ایرانیان بی‌بضاعت در موقع برگشت به‌ایران
۹ـ اجازه تاسیس بانک فلاحت (تصویب)
۱۰ـ قانون تشکیل و طرز رسیدگی دیوان جزای عمال دولت (تصویب)
۱۱ـ قانون دفاتر اسناد رسمی
۱۲ـ قانون ثبت اسناد و املاک
۱۳ـ تاسیس وزارت طرق و شوارع و وزارت اقتصاد ملی به‌جای وزارت فوائد عامه (تصویب)
۱۴ـ لایحه رسمیت مدارس ملی (تصویب)
۱۵ـ لایحه حفظ آثار ملی (تصویب)
و این لوایح نیز در دوره هشتم قانونگزاری اعلام شد.
۱ـ لایحه واگذاری انحصار تجارت خارجی مملکت به‌دولت (تصویب)
۲ـ لایحه ورود و خروج و اقامت اتباع خارجه در ایران
۳ـ لایحه ثبت شرکتها
۴ـ لایحه راجع به‌تفکیک اعتبار بودجه وزارت اقتصاد که به‌سه اداره تقسیم می‌شود.
۵ـ لایحه اعتبار خرید کشتی
۶ـ لایحه الحاق ایران به‌قرارداد حمایت از زنان و کودکان
۷ـ لایحه تخت قاپو کردن عشایر
۸ـ تصمیم قانونی راجع به‌تایید تصمیم دولت در موضوع القاء امتیاز دارسی (تصویب)
۹ـ قانون هیئت منصفه (تصویب)
۱۰ـ قانون ثبت علائم و اختراعات (تصویب)
۱۱ـ قانون اجازه اجرای لوایح پیشنهادی وزارت عدلیه پس از تصویب کمیسیون قوانین عدلیه (تصویب)
۱۲ـ قانون تجارت (تصویب)

محمود جم که در زمان نخست وزیری او کشف حجاب صورت گرفت

محمود جم مدیرالملک

میرزا محمود خان جم آذربایجانی مدیرالملک در ابتدای خدمت در وزارت مالیه به استخدام دولت درآمد. مدتی در کرمان و خراسان بهولایت رسیده و معاونت ریاست وزرائی را نیز بعهده داشته زمانی نیز در مصر بهسفارت مشغول بوده و همیشه مورد توجه و علاقه زمامداران و سیاستگران انگلستان در ایران بوده است مشیرالدوله در روز یکشنبه ۲۴ جمادی‌الاول ۱۳۴۰ برابر با ۱۳۰۰ خورشیدی و ژانویه ۱۹۲۲ کابینه خود را تشکیل داد که در این کابینه محمود جم مدیرالملک کفالت وزارت مالیه را بعهده داشت و این اولین دور ورود بهکابینه‌ها بوده است.

محمود جم در کابینه رضاخان که در ۱۶ ربیع‌الاول سال ۱۳۴۲ هجری قمری برابر با سوم آبانماه ۱۳۰۲ شمسی و اکتبر ۱۹۲۳ میلادی تشکیل گردید بعنوان وزیر مالیه انتخاب و بهاحمد شاه معرفی گردید. محمود جم مدیرالملک در کابینه دوم رضاخان بار دیگر وزارت مالیه را بعهده گرفت حسن مستوفی در ۱۱ تیر ماه ۱۳۰۵ شمسی برابر با ۲۲ ذیحجه ۱۳۴۳ هجری قمری برابر با ژوئیه ۱۹۲۶ میلادی کابینه خود راتشکیل داد که در این کابینه محمود جم بهمعاونت ریاست وزرائی منصوب گردید.

محمدعلی فروغی در تاریخ ۲۶ شهریور ماه ۱۳۱۲ شمسی برابر با ۲۶ جمادی‌الاول سال ۱۳۵۲ هجری قمری برابر با سپتامبر ۱۹۳۳ میلادی کابینه خود را بهمجلس شورای ملی معرفی کرد در این کابینه محمود جم وزارت داخله را عهدهدار بود و این سمت را

در دومین و در سومین کابینه فروغی نیز حفظ کرد.

اولین کابینه محمود جم مدیرالملک در روز ۱۳ آذرماه سال ۱۳۱۴ شمسی برابر با ۹ رمضان سال ۱۳۵۴ هجری قمری و دسامبر سال ۱۹۳۵ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید که عبارت بودند از:

محمود جم	رئیس‌الوزراء
دکتر احمد متین دفتری	وزیر عدلیه
عنایت‌اله سمیعی	وزیر خارجه
ابوالقاسم فروهر	کفیل وزارت داخله
محمود بدر	وزیر مالیه
سرلشکر امیرفضلی	کفیل وزارت جنگ
علی‌اصغر حکمت	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
مجید آهی	وزیر طرق و شوارع
معرفی نشد	وزیر پست و تلگراف
حسین علاء	رئیس اداره کل تجارت
مهدی فرخ	رئیس اداره کل صناعت و معادن
احمدحسین عدل	کفیل اداره کل فلاحت

در روز یکشنبه ۲۸ دیماه ۱۳۱۴ علی منصور وزیر طرق و شوارع از خدمت‌منفصل گردید و بجای او مجید آهی که والی فارس بود به‌وزارت منصوب شد. در ۵ اسفند ماه ۱۳۱۴ سرلشکر جهانبانی در این کابینه بریاست اداره کل صناعت منصوب گردید.

در ۲۵ فروردین ماه ۱۳۱۵ عنایت‌اله سمیعی بوزارت امور خارجه و سرلشکر امیرفضلی به‌کفالت وزارت جنگ برگزیده گردید. در ۱۵ مرداد ۱۳۱۵ صادق وثیقی به‌کفالت اداره کل تجارت منصوب و در ۱۹ مهر ماه ۱۳۱۵ دکتر احمد متین دفتری بوزارت عدلیه و در ۲۵ بهمن ماه ۱۳۱۵ محمود بدر به‌کفالت وزارت مالیه و بالاخره در ۱۵ خرداد ماه ۱۳۱۶ حسین علاء بریاست اداره کل تجارت انتخاب شدند.

در این دوره اختلافات مرزی میان ایران و عراق نیز حل و فصل گردید.

دومین کابینه محمود جم در تاریخ اول مهر ماه ۱۳۱۶ شمسی برابر با ۱۷ رجب ۱۳۵۶ هجری قمری و سپتامبر ۱۹۳۷ میلادی تشکیل گردید که اعضاء کابینه عبارت بودند از:

محمود جم	رئیس‌الوزراء
دکتر احمد متین دفتری	وزیر عدلیه
عنایت‌اله بیهقی	وزیر خارجه
ابوالقاسم فروهر	کفیل وزارت خارجه
محمود بدر	وزیر مالیه
سرلشکر امیرافضلی	کفیل وزارت جنگ
علی‌اصغر حکمت	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
مجید آهی	وزیر طرق و شوارع
معرفی نشد	وزیر پست و تلگراف
حسین علاء	رئیس اداره کل تجارت
مهدی فرخ	رئیس اداره کل صناعت و معادن
احمدحسین عدل	کفیل اداره کل فلاحت

پس از مدتی در این کابینه تغییراتی به‌شرح زیر صورت گرفت : در ۱۱ اردیبهشت ۱۳۱۷ ابوالقاسم فروهر که کفیل وزارت داخله بود به‌وزارت صناعت منصوب و در خرداد ۱۳۱۷ علی سهیلی وزارت امور خارجه را اشغال کرد و در ۲۲ مرداد ماه ۱۳۱۷ مظفر اعلم وزیر امور خارجه شد در ۲۲ مرداد نیز اسماعیل مرآت کفیل وزارت معارف و اوقاف شد در ۲۰ شهریور ماه ۱۳۱۷ علی منصور به‌وزارت صناعت و ابوالقاسم فروهر به‌وزارت داخله منصوب شدند . در ۱۱ دیماه ۱۳۱۷ دکتر محمد سجادی به‌کفالت وزارت طرق و شوارع و ۷ اسفند ماه ۱۳۱۷ ابراهیم علم به‌سمت وزارت پست و تلگراف و ۷ اسفند ماه ۱۳۱۷ علی‌اصغر حکمت به‌وزارت داخله و در ۲۷ شهریور ماه ۱۳۱۸ اسماعیل مرآت به‌وزارت معارف و اوقاف و دکتر محمد سجادی به‌وزارت طرق و شوارع منصوب گردیدند . در زمان وزارت جم جنگ جهانی دوم با حمله آلمان به‌لهستان آغاز گردید . دولت ایران با دولت فرانسه روابط سیاسی خود را قطع کرد و پس از مدتی دوباره روابط برقرار شد . کارخانه برق تهران گشایش یافت و قرارداد نفت شمال لغو گردید و ساختمان راه‌آهن سرتاسری ایران نیز به‌پایان رسید و مورد بهره‌برداری قرار گرفت .

دکتر متین دفتری

دکتر احمد متین دفتری

دکتر احمد متین دفتری زمانی به‌نخست‌وزیری رسید که اروپا دستخوش تحولات عظیم جنگی بود و هیتلر در اوج قدرت قرار گرفته بود. کشورهای اروپائی مانند فرانسه‌و انگلیس با هرگونه نزدیکی ایران و هیتلر جلوگیری و مترصد بودند آلمان و انگلیس برای مهار کردن سیاست ایران بنفع خود هریک سفیران کارآزموده‌ای به‌تهران اعزام داشتند.

دکتر احمد متین دفتری برادرزاده دکتر محمد مصدق و همچنین دختر دکتر مصدق را به‌زنی اختیار کرد و ظرف مدت کوتاهی یعنی تقریبا" سه سال از معاونت وزارت دادگستری به‌نخست‌وزیری دست یافت ولی با همین حال دولت دکتر متین دفتری دولتی کوتاه بود!

دکتر احمد متین دفتری در کابینه دوم محمود جم که در تاریخ اول مهر ماه ۱۳۱۶ تشکیل گردید بعنوان وزیر عدلیه برگزیده شد.

کابینه دکتر احمد متین دفتری در تاریخ سوم آبانماه ۱۳۱۸ تشکیل گردید و کابینه خود را در ۲۰ آبانماه ۱۳۱۸ برابر با اول شوال ۱۳۵۸ هجری قمری و نوامبر ۱۹۳۹ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد. پس از یکماه احمد متین دفتری ریاست اداره کل کشاورزی را به‌مصطفی قلی‌رام داد و در ۱۹ آذر ماه همان سال اولین کشتی حفاری در آبهای مازندران به‌آب انداخته شد.

متین دفتری در ۲۲ اردیبهشت ماه ۱۳۱۹ علی‌اصغر حکمت را به‌وزارت کشور برگزید.

از رویدادهای مهم دوران نخست‌وزیری متین دفتری انجام سرشماری ایران اعلام گردید و اولین دوره سرشماری ایران جمعیت ایران را آمارگیری نمود. همچنین اولین فرستنده رادیوئی ایران در این دوره بنام رادیو ایران افتتاح گردید و شروع به‌کار نمود.

کابینه دکتر احمد متین دفتری که به‌دوره دوازدهم مجلس شورای ملی معرفی و حدود ۹ ماه دوام داشت به‌شرح زیر می‌باشد.

دکتر احمد متین دفتری	رئیس‌الوزراء
محمود سروری	کفیل وزارت عدلیه
مظفر اعلم	وزیر خارجه
علی‌اصغر حکمت	وزیر داخله
سرتیپ رضاقلی امیرخسروی	وزیر مالیه
سرتیپ محمد نخجوان	وزیر جنگ
اسماعیل مرآت	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه
دکتر محمد سجادی	وزیر راه
ابراهیم علم	وزیر پست و تلگراف
صادق وثیقی	کفیل وزارت بازرگانی
سرتیپ مهدیقلی تاج‌بخش	کفیل وزارت کشاورزی

حسن علی منصور

علی منصور

علی منصور یا منصورالملک بیست‌وسومین نخست‌وزیر ایران بود. منصورالملک در کابینه اول قوام‌السلطنه و در کابینه مستوفی‌الممالک که در ۱۶ خرداد ۱۳۰۵ تشکیل شد کفالت وزارت داخله را بعهده داشت.

در کابینه فروغی که در ۲۰ شهریور ماه ۱۳۱۲ تشکیل شد وزارت طرق و شوارع را بعهده داشت.

اولین کابینه علی منصور در تاریخ ۹ تیر ماه ۱۳۱۹ شمسی برابر با ۲۴ جمادی‌الاول سال ۱۳۵۹ هجری قمری و ژوئن ۱۹۴۰ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید که عبارت بودند از:

علی منصور	رئیس‌الوزراء
محمد سروری	کفیل وزارت عدلیه
مظفر اعلم	وزیر خارجه
علی سهیلی	وزیر داخله
سرتیپ رضاقلی امیر خسروی	وزیر مالیه
سرلشکر احمد نخجوان	کفیل وزارت جنگ
اسماعیل مرآت	وزیرمعارف‌واوقاف‌وصنایع مستظرفه

دکتر محمد سجادی	وزیر طرق و شوارع
ابراهیم علم	وزیر پست و تلگراف و تلفن
صادق وثیقی	کفیل وزارت بازرگانی
مصطفی قلی‌رام	رئیس اداره کل کشاورزی
علی منصور	وزیر پیشه و هنر

این کابینه در ۲۲ تیر ۱۳۱۹ ترمیم شد و مجید آهی به‌وزارت عدلیه منصوب گردید همچنین در ۴ خرداد ماه ۱۳۲۰ عباسقلی گلشائیان به‌سمت کفالت وزارت مالیه برگزیده شد.

در این زمان بود که تعدادی از اسامی وزارت‌خانه‌ها تعویض و اسامی جدید آنها از طرف فرهنگستان تهیه گردید که به‌ترتیب وزارتخانه‌های

مالیه ــ دارائی
طرق و شوارع ــ راه
معارف ــ فرهنگ
تجارت ــ بازرگانی
صناعت ــ پیشه و هنر
عدلیه ــ دادگستری
داخله ــ کشور

علی سهیلی

علی سهیلی

علی سهیلی از رجال دوران پهلوی بود او در سال ۱۲۷۴ متولد گردید و تحصیلات خود را در ایران و خارج به‌پایان رسانید و در وزارت طرق و شوارع بود و در همان زمان نیز به‌ریاست اداره شرق در وزارت امور خارجه منصوب گردید. در سال ۱۳۱۶ هجری شمسی وزیر مختار ایران در لندن شد و پس از مدتی در تاریخ ۸ خرداد ماه ۱۳۱۷ در کابینه دوم محمود جم و پس از درگذشت عنایت‌اله سمیعی به‌سمت وزارت امور خارجه منصوب گردید و به‌ایران‌آمد. علی سهیلی پس از سقوط کابینه جم و تشکیل کابینه احمد متین دفتری در همان‌سال به استانداری کرمان رسید در سال ۱۳۱۹ در اولین کابینه علی منصور به سمت وزیر داخله شروع به‌کار کرد. در تاریخ ۵ شهریورماه ۱۳۲۰ محمد علی فروغی کابینه خود را تشکیل داد وعلی سهیلی به وزارت امور خارجه منصوب گردید. در دومین کابینه فروغی که در تاریخ ۳۰ شهریور ۱۳۲۰ شمسی برابر با ۲۸ شعبان ۱۳۶۰ هجری قمری و سپتامبر ۱۹۴۱ میلادی تشکیل گردید بار دیگر به وزارت امور خارجه منصوب شد و در کابینه فروغی که در ۱۳ آذرماه ۱۳۲۰ تشکیل داد مسئولیت وزارت امور خارجه را عهده‌دار بود.

علی سهیلی پس‌از سقوط سومین کابینه محمدعلی فروغی مامور تشکیل کابینه گردید. او در روز سه‌شنبه مورخ ۱۸ اسفند ماه ۱۳۲۰ شمسی برابر با ۲۲ صفر سال ۱۳۶۱ هجری قمری و مارس ۱۹۴۲ میلادی کابینه خود را به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد.

چون در آن تاریخ محمد ساعد که به‌وزارت امور خارجه منصوب شده بود در خارج بسر می‌برد او نیزعهده‌دار وزارت امور خارجه شد محمد ساعد در تاریخ دوم تیرماه ۱۳۲۱ در کابینه سهیلی وارد شد. در روز سه‌شنبه ۱۶ تیرماه ۱۳۲۱ سید مهدی فرخ به‌وزارت‌کشور برگزیده گردید. در فروردین ماه ۱۳۲۱ ژاپن به‌آمریکا و انگلیس اعلام جنگ داد و بهمین سبب ایران برای ابراز همدردی با متفقین با ژاپن قطع رابطه نمود و وزیر مختار خود را از آن کشور فرا خواند. در روز پنجشنبه ۸ مرداد ماه ۱۳۲۱ علی سهیلی در مجلس حاضر شد و پس از ایراد نطق مفصلی از اقدامات انجام شده در دوران نخست‌وزیری خود یاد کرد و استعفای وزرا را به‌اطلاع مجلس شورای ملی رسانید و اظهار داشت تا تشکیل کابینه جدید خود و معاونین وزارت‌خانه عهده‌دار امور جاری مملکت خواهند بود.

کابینه اول علی سهیلی به‌شرح زیر می‌باشند.

علی سهیلی	تخت وزیر
مجید آهی	وزیر دادگستری
علی سهیلی ـ محمد ساعد	وزیر خارجه
علی سهیلی	وزیر کشور
سرلشکر امان‌اله جهانبانی	وزیر جنگ
محمود بدر	وزیر دارائی
مصطفی عدل	وزیر فرهنگ
یداله عضدی	وزیر راه
علی‌اصغر حکمت	وزیر بهداری
فضل‌اله بهرامی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
عبدالحسین هژیر	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی
احمدحسین عدل	وزیر کشاورزی

علی سهیلی پس‌از سقوط کابینه احمد قوام دومین کابینه خود را در تاریخ ۲۸ بهمن ماه ۱۳۲۱ شمسی برابر با ۱۲ صفر ۱۳۶۱ هجری قمری و فوریه ۱۹۴۳ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد.

چون در آن زمان وزیری برای وزارت کشور برگزیده نشده بود خود عهده‌دار این سمت نیز بود. پس از تشکیل کابینه تغییراتی در آن داده شد که به‌شرح زیر اعلام گردید ۱۳ اسفند ماه ۱۳۲۱ سید محمد تدین به‌سمت وزیر خواربار و در ۲۷ اسفندماه ۱۳۲۱ احمد اعتبار به‌سمت وزیر کشاورزی و در ۱۱ فروردین ۱۳۲۲ زین‌العابدین رهنما به‌سمت معاونت پارلمانی نخست‌وزیر در ۶ اردیبهشت ماه ۱۳۲۲ مرتضی قلی بیات به‌سمت‌وزارت دارائی و در ۹ تیر ماه ۱۳۲۲ حسین سمیعی به‌وزارت کشور و در ۹ تیر ماه ۱۳۲۲ خلیل فهیمی به‌سمت وزیر مشاور و در ۲۳ تیر ماه ۱۳۲۲ محمد تدین به‌سمت وزیر مشاور و در ۱۲ مرداد ماه ۱۳۲۲ محسن صدر به‌وزارت کشور برگزیده شدند. از جمله وقایع مهم دوران نخست‌وزیری علی سهیلی تشکیل کنفرانس سران کشورهای متفق را می‌توان نام برد، این کنفرانس با شرکت استالین ـ چرچیل ـ روزولت در تهران برگزار و به‌امضا و انتشار اعلامیه مربوط به‌شناختن استقلال و تمامیت ارضی ایران منتهی گردید. اعضاء دومین کابینه علی سهیلی عبارت بودند از:

علی سهیلی	نخست‌وزیر
علی‌اصغر حکمت	وزیر دادگستری
محمد ساعد	وزیر خارجه
علی سهیلی	وزیر کشور
سپهدار احمد امیراحمدی	وزیر جنگ
الهیار صالح	وزیر دارائی
دکتر علی‌اکبر سپاسی	وزیر فرهنگ
عبدالحسین هژیر	وزیر راه
امان‌اله اردلان	وزیر بهداری
نصراله انتظام	وزیر پست و تلگراف و تلفن
محمود بدر	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی
معرفی نشد	وزیر کشاورزی
حسین سمیعی	وزیر مشاور

محمد صاعد مراغه‌ای

محمد ساعد مراغه‌ای

محمد ساعد در سال ۱۲۵۹ شمسی برابر با سال ۱۳۰۰ هجری قمری و سال ۱۸۸۱ میلادی در مراغه آذربایجان متولد گردید. پدرش بنا بود و آنطور که خودش می‌گوید پدرش بنای خوبی در حد یک معمار بود. در هفت سالگی همراه با خانواده به‌قفقاز مهاجرت کرد و در آنجا مستقر شدند و در تفلیس به‌مدرسه شیخ‌الاسلام رفت و در آنجا به‌فراگیری زبانهای ترکی و عربی و فارسی مشغول شد. علاوه بر سه زبان یاد شده روسی را هم آموخت. محمد ساعد مراغه‌ای تحصیلات خود را در آن دیار تا دوره متوسطه ادامه داد چون پدرش مریض و از کار افتاده شد مجبور به‌ترک مدرسه گردید باهمین حال به‌یادگیری زبانهای آلمانی و ترکی عثمانی و فرانسه همت گماشت و از مطالعه دست برنداشت. در قفقاز یعنی شهر تفلیس به‌استخدام وزارت امور خارجه درآمد و در کنسولگری ایران در آن دیار مشغول به‌کار شد. ساعد با یک خانم از اهالی شهر (لیتونی) روسیه ازدواج کرد.

پس از مدتی به‌اسلامبول رفت و در سفارت‌خانه ایران به‌منشی‌گری پرداخت و منشی ارفع‌الدوله که در آن زمان سفیر ایران در ترکیه بود گردید.

محمد ساعد مراغه‌ای اولین بار در سال ۱۳۲۱ شمسی برابر با ۱۳۶۱ هجری قمری و ۱۹۴۲ میلادی در کابینه احمد قوام بعنوان وزیر امور خارجه وارد کابینه شد و بار دیگر در کابینه علی سهیلی که در ۲۸ بهمن ماه سال ۱۳۲۱ شمسی برابر با ۱۳۶۲ هجری

قمری و فوریه سال ۱۹۴۳ میلادی تشکیل شد بعنوان وزیر امور خارجه شروع بکار کرد. پس از سقوط کابینه علی سهیلی، محمد ساعد مراغه‌ای در روز سه‌شنبه ۸ فروردین ماه سال ۱۳۲۳ شمسی برابر با ۴ ربیع‌الاخر سال ۱۳۶۳ هجری قمری و مارس ۱۹۴۴ میلادی کابینه خود را به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد. این کابینه پس از ۱۰ روز ترمیم شد.

افراد کابینه محمد ساعد عبارت بودند از:

محمد ساعد	نخست‌وزیر
اسداله ممقانی	وزیر دادگستری
محمد ساعد	وزیر خارجه
عبدالحسین هژیر	وزیر کشور
ابراهیم زند	وزیر جنگ
سرلشکر ریاضی	وزیر فرهنگ
حمید سیاح	وزیر راه
دکتر قاسم غنی	وزیر بهداری
ابوالقاسم فروهر	وزیر پست و تلگراف و تلفن
امان‌اله اردلان	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی
محمود فاتح	وزیر کشاورزی
مصطفی عدل ــ مرتضی‌قلی بیات	وزرای مشاور

محمد ساعد در روز ۱۷ فروردین ماه ۱۳۲۳ شمسی برابر با ۱۵ ربیع‌الاول سال ۱۳۶۳ هجری قمری و آوریل سال ۱۹۴۴ میلادی کابینه ترمیم شده خود را به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد که عبارت بودند از:

محمد ساعد	نخست وزیر
اسداله ممقانی	وزیر دادگستری
محمد ساعد	وزیر خارجه
عبدالحسین هژیر	وزیر کشور
ابراهیم زند	وزیر جنگ

ابوالقاسم فروهر	وزیر دارائی
دکتر قاسم غنی	وزیر فرهنگ
حمید سیاح	وزیر راه
دکتر سعید مالک	وزیر بهداری
معرفی نشد	وزیر پست و تلگراف و تلفن
امان‌اله اردلان	وزیر بازرگانی هنر و پیشه
ناصر اعتمادی	وزیر کشاورزی
مرتضی قلی بیات ــ مصطفی عدل	وزرای مشاور

محمد ساعد مراغه‌ای کابینه سوم خود را در روز چهارشنبه ۱۵ شهریور ماه سال ۱۳۲۳ شمسی برابر با ۱۸ رمضان ۱۳۶۳ هجری قمری و سپتامبر سال ۱۹۴۴ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد. در ۳۰ شهریور ماه همانسال اشرفی به‌معاونت پارلمانی نخست‌وزیر در ۲۰ مهر ماه ۱۳۲۳ سرتیپ عبداله هدایت به‌کفالت وزارت جنگ انتخاب و معرفی شدند.

در زمان نخست‌وزیری ساعد زمین لرزه شدیدی شهر گرگان را تکان داد و نیمی از شهر بکلی ویران گردید همچنین اکراد مسلح به‌رضائیه هجوم بردند و به‌قتل و غارت مردم پرداختند. کمیسر عالی شوروی بنام کافتارادزه به‌تهران آمد تا نفت شمال را به کشور خود اختصاص دهد که این کار صورت نگرفت و قانونی در مجلس تصویب گردید که دولتها حق واگذاری و حتی مذاکره راجع به‌بهره‌برداری و سپردن امتیاز نفت به‌کشورهای خارجی را نخواهند داشت. افراد کابینه سوم ساعد عبارت بودند از:

محمد ساعد	نخست‌وزیر
الهیار صالح	وزیر دادگستری
محمد ساعد	وزیر خارجه
محمد سروری	وزیر کشور
سرلشکر فیروز	وزیر جنگ
علی‌اصغر زرین کفش	وزیر دارائی
باقر کاظمی	وزیر فرهنگ

محمود نریمان	وزیر راه
دکتر منوچهر اقبال	کفیل وزارت بهداری
یوسف مشار	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر محمد نخعی	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی
معرفی نشد	وزیر کشاورزی
خلیل فهیمی	وزیر مشاور

کتابخانه تخصصی
تاریخ اسلام و ایران
تاسیس ۱۳۷۴

سهام السلطان بیات

مرتضی‌قلی بیات سهام‌السلطان

مرتضی قلی بیات سهام‌السلطان فرزند نصرت‌الدوله فیروز میرزا پدرش در کابینه سوم مستوفی و کابینه مهدیقلی هدایت که در سال ۱۳۰۵ تشکیل شده بود وزارت مالیه را به‌عهده داشت. در این زمان بود که خود و تیمور تاش و داور سه عضو کابینه هدایت اسباب استحکام ریاست وزرائی او را مهیا نمودند و هدایت توانست با پشتیبانی آنان میلیسپو آمریکائی را که عهده‌دار مالیه ایران بود از قدرت بیندازند و نصرت‌الدوله پدر مرتضی‌قلی بیات را در امور مالیه کشور آزاد بگذارد.

نصرت‌الدوله همراه دیگر همدستان خود در تحکیم قدرت رضاشاه فعالیت‌ها کردند و عاقبت نیز در بهار سال ۱۳۰۸ به‌جرم دزدی و اختلاس دولتی دستگیر و به‌زندان افکنده شد و پس از مدتی به‌سمنان تبعید گردید عاقبت در روز ۲۱ دیماه سال ۱۳۱۶ در همانجا درگذشت.

علاوه بر نصرت‌الدوله پدر مرتضی‌قلی بیات، عبدالحسین میرزا فرمانفرما پدربزرگ او نیز سالها در مسئولیت‌های حکومتی اشتغال داشت. مرتضی‌قلی بیات نیز خواهرزاده دکتر محمد مصدق بود. چندین بار به‌نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد.

بیات سهام‌السلطنه در تاریخ ۹ آبانماه سال ۱۳۰۴ شمسی برابر با ۴ جمادی‌الاول سال ۱۳۴۴ هجری قمری و دسامبر سال ۱۹۲۵ میلادی برای اولین بار بعنوان وزیر مالیه در کابینه فروغی وارد شد. این کابینه در دوره ششم قانونگذاری که انقراض سلطنت احمد

شاه را به‌دنبال داشت تشکیل گردید. بیات همچنین در ۱۷ فروردین ماه ۱۳۲۳ شمسی برابر با ۱۵ ربیع‌الاخر ۱۳۶۳ هجری قمری بعنوان وزیر مشاور وارد کابینه ساعد شد. اولین کابینه بیات در روز یکشنبه ۵ آذر ماه سال ۱۳۲۳ شمسی برابر با ۱۰ ذیحجه ۱۳۶۳ هجری قمری و نوامبر سال ۱۹۴۴ میلادی پس از سقوط کابینه محمد ساعد تشکیل و به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید. زمان تشکیل این کابینه زمان تشنج مجلس وغوغای آذربایجان بود. در مجلس چندین دسته و فراکسیون به‌فعالیت سیاسی مشغول بودند و در موقع معرفی کابینه به‌مجلس شورای ملی کابینه با بی‌تفاوتی اکثریت نمایندگان مجلس روبرو شد و فراکسیون حزب دمکرات از در مخالفت با او درآمد. فقط از پشتیبانی اقلیت نمایندگان و فراکسیونهای حزب میهن و حزب اتحاد ملی برخوردار شد.

بیات پس از روی کار آمدن در روز ۱۶ آذر ماه محسن رئیس وزیر امور خارجه خود را برکنار و بجای او نصراله انتظام را بعنوان وزیر امور خارجه به‌مجلس معرفی کرد.

جنگ جهانی دوم رو به‌پایان می‌رفت و آلمان خود را به‌متفقین تسلیم کرده بود.

اعضاء کابینه بیات عبارت بودند از:

مرتضی‌قلی بیات	نخست‌وزیر
مصطفی عدل	وزیر دادگستری
محسن رئیس	وزیر خارجه
محمد سروری	وزیر کشور
ابراهیم زند	وزیر جنگ
امان‌اله اردلان	وزیر دارائی
دکترعیسی صدیق	وزیر فرهنگ
عبداله انتظام	وزیر راه
دکتر سعید مالک	وزیر بهداری
نادر آراسته	وزیر پست و تلگراف و تلفن
حسنعلی کمال هدایت	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی
مرتضی‌قلی بیات	وزیر کشاورزی
علی‌اکبر سیاسی ـ خلیل فهیمی	وزرای مشاور

کابینه مرتضی‌قلی بیات پس‌ازشش ماه یعنی در تاریخ ۱۲ اردیبهشت ماه سال ۱۳۲۴ ساقط شد و جای خود را به‌کابینه ابراهیم حکیمی داد پس‌از آن تا تاریخ ۲۵ بهمن ماه ۱۳۲۴ که قوام‌السلطنه دولت خود را تشکیل داد سه کابینه تشکیل شد مرتضی‌قلی بیات از دایره سیاست خارج بود . در این کابینه او به‌عنوان وزیـر دارائی و نایب نخست‌وزیر وارد کابینه شد و این آخرین سمت او در کابینه‌ها بود .

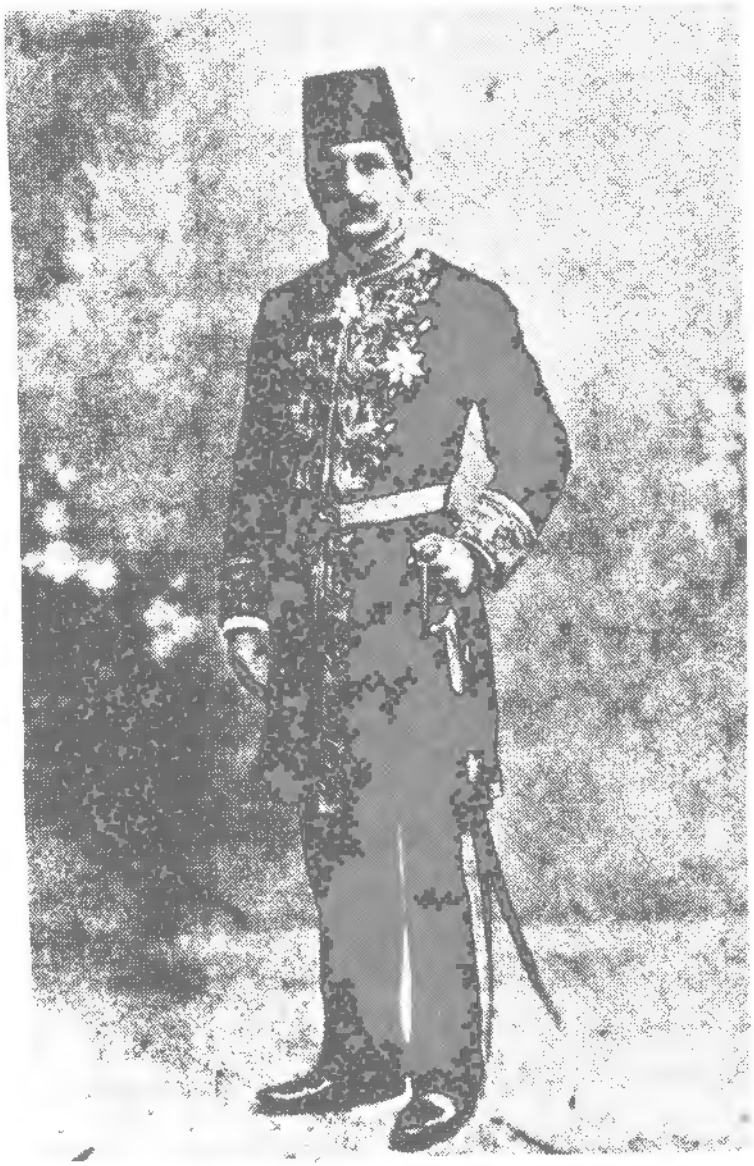

حکیم الملک

ابراهیم حکیمی (حکیم‌الملک)

ابراهیم حکیمی فرزند میرزا ابوالحسن حکیم‌باشی در سال ۱۲۵۰ شمسی برابر با سال ۱۲۹۱ هجری قمری در تهران متولد شد و پس از اتمام تحصیلات مقدماتی در سال ۱۲۶۶ شمسی وارد مدرسه دارالفنون شد و به‌تحصیل مقدمات علم طب و طبیعی پرداخت.

حکیم‌الملک پس از اتمام تحصیلات خود در دارالفنون با تلاش پی‌گیر از طریق تبریز و قفقاز و روسیه در سال ۱۳۱۱ هجری قمری راهی اروپا شد و در دانشکده طب پاریس به تحصیل در رشته پزشکی پرداخت و پس از اخذ دکترای طب مدتی در آنجا ماند.

مظفرالدین شاه در سال ۱۳۱۷ هجری قمری به‌پاریس رفت و او را به‌خدمت در دربار استخدام و با خود به‌ایران آورد. تا مظفرالدین شاه زنده بود حکیم‌الملک طبیب دربار بود و پس از مرگ مظفرالدین شاه از کار طبابت در دربار کناره‌گیری کرد و به‌طبابت در تهران پرداخت. حکیم‌الملک در دوره اول و دوم مجلس شورای ملی به‌نمایندگی از طرف مردم تهران برگزیده شد و پس از ایجاد استبداد صغیر به‌اروپا رفت و در آنجا بر ضد رژیم محمدعلیشاه قاجار شروع به‌فعالیت نمود. پس از خلع محمدعلیشاه حکیم‌الملک دوباره به‌ایران آمد و در تشکیل شورای عالی نمایندگان فعالیت نمود و اداره‌امور مملکت تا ورود ولیعهد احمدشاه به‌تهران را بعهده گرفت و این شورا پس از ورود احمدمیرزا به تهران او را به‌سلطنت برگزید.

ابراهیم حکیمی در سال ۱۲۸۹ هجری قمری در کابینه میرزا حسن خان مستوفی‌الممالک

وزیر مالیه شد و در سال ۱۲۹۰ در کابینه سوم سپهدار اعظم به‌وزارت علوم و اوقاف و صنایع مستظرفه منصوب گردید. پس از آن در کابینه صمصام‌السلطنه وزیر مالیه شد.

در سال ۱۲۹۲ در کابینه مشیرالدوله بار دیگر به‌وزارت علوم و اوقاف و صنایع مستظرفه منصوب و همچنین در کابینه عین‌الدوله وزارت علوم را بعهده گرفت. در زمان تصدی وزارت علوم و اوقاف در سال ۱۲۹۰ قانون اعزام دانشجو به‌خارج را از تصویب هیئت دولت گذرانید و هر سال‌تعدادی از دانشجویان به‌خرج دولت راهی اروپا میشدند تا تحصیلات خود را در آن دیار بگذرانند.

حکیم‌الملک در تاسیس دارالمسلمین کوشش بسیار کرد و این طرح نیز در هیئت دولت به‌تصویب رسید و به‌مورد اجراء گذاشته شد. او در ۱۲ اردیبهشت ماه سال ۱۳۲۴ شمسی به‌ریاست دولت انتخاب و هیئت دولت را روز یکشنبه ۲۳ اردیبهشت ماه ۱۳۲۴ برابر با اول جمادی‌الاخر ۱۳۶۴ هجری قمری و مه ۱۹۴۵ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد. درمورد اخذ رای اعتماد از مجلس خود در روز ۱۹ اردیبشهت ماه شخصا" به‌مجلس رفت و ضمن مذاکره خبر پایان جنگ جهانی دوم را اعلام کرد. در مجلس درمورد برنامه دولت او چندین جلسه تشکیل داد و در نهایت در روز دوشنبه ۱۴ خرداد ماه ۱۳۲۴ اخذ رای بعمل آمد ولی دولت او نتوانست رای اعتماد مجلس را بدست آورد و ساقط شد و محسن صدر مامور تشکیل کابینه گشد. کابینه محسن صدر بطول نینجامید و ساقط شد و حکیمی مجددا" مامور تشکیل کابینه گردید.

کابینه ابراهیم حکیمی در این برهه از زمان عبارت بودند از:

ابراهیم حکیمی	نخست‌وزیر
الهیار صالح	وزیر دادگستری
انوشیروان سپهبدی	وزیر خارجه
ابراهیم حکیمی	وزیر کشور
ابراهیم زند	وزیر جنگ
عبدالحسین هژیر	وزیر دارائی
غلامحسین رهنما	وزیر فرهنگ
نادر آراسته	وزیر راه
دکتر اسماعیل مرزبان	وزیر بهداری

معرفی نشد	وزیر پست و تلگراف
ابوالقاسم نجم	وزیر بازرگانی و پیشه و هنر
نصراله خلعتبری	وزیر کشاورزی
حسنعلی کمال هدایت ـ مصطفی عدل	وزیر مشاور

ابراهیم حکیمی در روز یکشنبه ۱۳ آبانماه سال ۱۳۲۴ شمسی برابر با ۲۹ ذیقعده ۱۳۶۳ هجری قمری و نوامبر سال ۱۹۴۵ میلادی کابینه خود را به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد ولی بار دیگر نتوانست رای اعتماد مجلس را جلب نماید و پس از سه ماه استعفا داد. کابینه حکیمی در این دوره عبارت بودند:

ابراهیم حکیمی	نخست‌وزیر
امان‌اله اردلان	وزیر دادگستری
ابوالقاسم نجم	وزیر خارجه
خلیل فهیمی	وزیر کشور
سرلشکر علی ریاضی	وزیر جنگ
عبدالحسین هژیر	وزیر دارائی
غلامحسین رهنما	وزیر فرهنگ
سرلشکر محمدحسین فیروز	وزیر راه
دکتر سعید مالک	وزیر بهداری
محمود نریمان	وزیر پست و تلگراف و تلفن
ابراهیم حکیمی خودش	وزیر پیشه و هنر و بازرگانی
احمدحسین عدل	وزیر کشاورزی
حسنعلی کمال هدایت ـ الهیار صالح	وزرای مشاور

بعداً تغییرات زیر در کابینه بوجود آمد:

در ۴ دیماه الهیار صالح وزارت کشور و هاشم صهبا وزارت پیشه و هنر را عهده‌دار شدند.

مهمترین وقایعی که در این دوره بروز کرد:

ـ آمریکا نیروهای خود را از ایران خارج نمود .

پیشه‌وری که نماینده منتخب مردم آذربایجان در مجلس شورای ملی بود با همدستی شوروی در آذربایجان حکومت بلشویکی تشکیل داده بود و در کردستان نیز حرکت خودمختاری صورت گرفت .

حکیمی مدت دو سال از صحنه سیاست وزرائی خارج بود ، او برای بار دیگر در روز یکشنبه ۶ دیماه سال ۱۳۲۶ شمسی برابر با ۱۵ صفر سال ۱۳۶۷ هجری قمری و دسامبر ۱۹۳۷ میلادی کابینه خود را به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد ولی حکیمی برای بار دیگر در ۸ خرداد ۱۳۲۷ پس‌از ۶ ماه نتوانست رای اعتماد مجلس را بخود جلب نماید و ساقط گردید . هیئت دولت او عبارت بودند :

ابراهیم حکیمی	نخست‌وزیر
معرفی نشد	وزیر دادگستری
معرفی نشد	وزیر خارجه
سرلشکر فرج‌اله آق‌اولی	وزیر کشور
سپهبد یزدان‌پناه	وزیر جنگ
علی معتمدی	وزیر راه
دکتر سعید مالک	وزیر بهداری
محمدعلی آراسته	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر محمد سجادی	وزیر اقتصاد ملی
معرفی نشد	وزیر کشاورزی
بعهدهٔ دکتر سجادی	وزیر کار و تبلیغات
مصطفی عدل	وزیر مشاور
دکترعلی‌اکبرسیاسی	وزیرفرهنگ

حکیمی در این کابینه در مدت ۶ ماه تغییرات زیر را انجام داد :

در ۱۵ بهمن ماه ۱۳۲۶ امان‌اله اردلان به‌وزارت راه منصوب شد .

در ۱۵ بهمن ماه ۱۳۲۶ باقر کاظمی به‌وزارت خارجه منصوب شد .

در ۱۵ بهمن ماه ۱۳۲۶ باقر شاهرودی به‌وزارت کشاورزی منصوب شد .

در ۱۵ بهمن ماه ۱۳۲۶ دکتر عبدالحمید زنگنه معاونت پارلمانی منصوب شد .

در ۲۰ اسفند ماه ۱۳۲۶:
موسی نوری اسفندیاری به‌وزارت خارجه
عبدالحسین هژیر به‌سمت وزیر مشاور
علی سهیلی به‌سمت وزیر مشاور
سپهبد امیر احمدی به‌سمت وزیر کشور

ابراهیم حکیمی حکیم‌الملک عاقبت در روز ۲۷ مهر ماه سال ۱۳۲۸ شمسی در تهران درگذشت.

محسن صدر صدرالاشراف

محسن صدر صدرالاشرف

محسن صدر ملقب به‌صدرالاشراف در سال ۱۲۵۰ هجری شمسی برابر با ۱۲۹۱ هجری قمری در محلات متولد گردید. از ده سالگی به‌فراگیری ادبیات عرب و علوم دینی (فقه ـ اصول ـ منطق و فلسفه) همت گماشت. پس از استقرار مشروطه به‌تهران آمد و وارد خدمت قضائی گردید و پس‌از مدتی به‌معاونت اول محاکم جزا منصوب شد و درجات قضائی را پیمود و به‌مناصب متعدد قضائی دست یافت و عاقبت در تاریخ ۲۶ شهریور ماه ۱۳۱۲ برابر با ۲۶ جمادی‌الاول ۱۳۵۲ هجری قمری و سپتامبر ۱۹۳۳ میلادی که فروغی کابینه خود را تشکیل و به‌مجلس معرفی نمود محسن صدر بعنوان وزیر عدلیه در کابینه وارد شد در کابینه دوم فروغی نیز همچنان وزارت عدلیه را عهده‌دار بود. پس از سقوط کابینه فروغی و تشکیل کابینه محمود جم در تاریخ ۱۳ آذرماه ۱۳۱۴ شمسی برابر با ۹ رمضان ۱۳۵۴ هجری قمری و دسامبر ۱۹۳۵ میلادی محسن صدر بار دیگر به‌وزارت عدلیه منصوب شد.

محسن صدر پس از آن سه دوره از طرف مردم محلات بعنوان نماینده به‌مجلس شورای ملی راه یافت.

ابراهیم حکیمی در سال ۱۳۲۴ کابینه خود را تشکیل داد و به‌مجلس شورای ملی معرفی نمود ولی بحث درباره تایید و اخذ رای اعتماد به‌درازا کشیده شد و عاقبت در جلسه روز دوشنبه ۱۴ خرداد ماه ۱۳۲۴ دولت حکیمی نتوانست رای لازم را بدست آورد و کابینه سقوط کرد و محسن صدر مامور تشکیل کابینه گردید.

محسن صدر در روز سه‌شنبه ۲۶ تیر ماه ۱۳۲۴ شمسی برابر با ۱۱ شعبان ۱۳۶۴ هجری قمری و ژوئیه ۱۹۴۵ میلادی کابینه خود را معرفی کرد.

در دوران این کابینه که جنگ جهانی دوم به‌پایان رسیده بود و کنفرانس پوتسدام با شرکت چرچیل ـ استالین و ترومن تشکیل شده بود تصمیم گرفتند که خاک ایران را از نیروهای خود تخلیه نمایند و ایران نیز یادداشتی در این مورد به‌سران سه کشور انگلیس ـ آمریکا و شوروی جهت تخلیه کشور ظرف ۶ ماه ارسال نمود.

اعضاء کابینه محسن صدر عبارت بودند از:

محسن صدر	نخست‌وزیر
حسنعلی کمال هدایت	وزیر دادگستری
انوشیروان سپهبدی	وزیرخارجه
احمد فریدونی	کفیل وزارت کشور
ابراهیم زند	وزیر جنگ
محمود بدر	وزیر دارائی
غلامحسین رهنما	وزیر فرهنگ
نادر آراسته	وزیر راه
دکتر سعید مالک	وزیر بهداری
معرفی نشد	وزیر پست و تلگراف و تلفن
عباسقلی گلشائیان	وزیر بازرگانی و پیشه و هنر
دکترمحمد نخعی	وزیر کشاورزی
مصطفی عدل	وزیر مشاور

محسن صدر بیش از ۵ ماه نتوانست دوام بیاورد و کابینه او سقوط کرد و مجبور به‌استعفا گردید و پس از آن مدتی در عراق و سوریه به‌سر برد و سپس در سال ۱۳۲۷ دوباره به‌ایران آمد و به‌استانداری خراسان منصوب شداو در سال ۱۳۳۳ به‌سمت سناتور انتصابی از خراسان به‌مجلس سنا راه یافت و در سال ۱۳۳۶ به‌ریاست مجلس سنا برگزیده شد و مدتها این سمت را داشت. محسن صدر عاقبت پس از ۹۱ سال زندگی در سال ۱۳۴۱ هجری شمسی برابر با ۱۳۸۲ هجری قمری در تهران درگذشت.

عبدالحسین هژیر

عبدالحسین هژیر

عبدالحسین هژیر در سال ۱۲۸۱ هجری شمسی برابر با ۱۳۲۲ هجری قمری در تهران متولد گردید و تحصیلات مقدماتی و متوسطه خود را در تهران به‌پایان رسانید و وارد مدرسه عالی علوم سیاسی گردیداو پس از فراغت از تحصیل در سال ۱۲۶۸ شمسی وارد خدمات دولتی شد و به‌سمت‌هائی در ادارات دولتی دست یافت. عبدالحسین هژیر مدت ۹ ماه جهت گذراندن دوره عالی از طرف دولت ایران به‌آلمان اعزام گردید و پس از آن نیز ۳ ماه به‌انگلستان رفت. پس از بازگشت از این ماموریت به‌ریاست بانک کشاورزی منصوب و پس از مدتی مدیر کل وزارت دارائی شد.

فروغی سومین کابینه خود را در روز دوشنبه ۱۱ اسفند ماه ۱۳۲۰ شمسی برابر با ۱۵ صفر ۱۳۶۱ هجری قمری و مارس ۱۹۴۲ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد. در این کابینه عبدالحسین هژیر به‌عنوان وزیر پیشه و هنر و بازرگانی وارد کابینه شد.

علی سهیلی پس از سقوط کابینه فروغی کابینه خود را تشکیل داد در این کابینه نیز عبدالحسین هژیر بار دیگر وزارت پیشه و هنر و بازرگانی را بعهده داشت.

در روز یکشنبه ۱۸ مرداد ماه ۱۳۲۱ شمسی برابر با ۲۶ رجب ۱۳۶۱ هجری قمری و اوت ۱۹۴۲ میلادی قوام اولین کابینه خود را تشکیل داد. در این کابینه عبدالحسین هژیر برای بار سوم وزارت پیشه و هنر و بازرگانی را عهده‌دار شد. عبدالحسین هژیر در کابینه علی سهیلی که پس از سقوط کابینه قوام تشکیل شد این بار وزارت راه را بعهده

گرفت. محمد ساعد پس از سقوط کابینه علی سهیلی کابینه خود را تشکیل داد که عبدالحسین هژیر این بار وزیر کشور گردید. هژیر در کابینه دوم ساعد همچنان وزارت کشور را بعهده داشت. در کابینه ابراهیم حکیمی که پس از سقوط کابینه بیات تشکیل شده بود به‌وزارت دارائی رسید. این سمت را هژیر در کابینه دوم حکیمی نیز بعهده داشت.

احمد قوام هم که در سال ۱۳۲۵ شمسی کابینه خود را تشکیل داد وزارت دارائی را بعهده هژیر واگذار نمود.

در کابینه دوم احمد قوام همچنان وزارت دارائی بعهده هژیر بود و در کابینه سوم و چهارم بار دیگر وزیر دارائی شد.

ابراهیم حکیمی در تاریخ ۶ دیماه ۱۳۲۶ شمسی برابر با ۱۵ صفر ۱۳۶۷ هجری قمری و دسامبر ۱۹۳۷ میلادی کابینه خود را پس از سقوط کابینه احمد قوام به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد ولی این کابینه بیش از ۵ ماه دوام نیاورد و با عدم رای اعتماد مجلس روبرو شد و ساقط گردید و عبدالحسین هژیر مامور تشکیل کابینه گردید.

اولین کابینه عبدالحسین هژیر در روز سه‌شنبه اول تیرماه ۱۳۲۷ شمسی برابر با ۱۴ شعبان ۱۳۶۷ هجری قمری و ژوئن ۱۹۴۸ میلادی به‌مجلس‌شورای ملی معرفی شد که عبارت بودند از:

عبدالحسین هژیر	نخست‌وزیر
محمدعلی نظام مافی	وزیر دادگستری
موسی نوری اسفندیاری	وزیر خارجه
خلیل فهیمی	وزیر کشور
سپهبد احمد امیراحمدی	وزیر جنگ
امان‌اله اردلان	وزیر دارائی
دکتر منوچهر اقبال	وزیر فرهنگ
معرفی نشد	وزیر راه
دکتر عباس ادهم	وزیر بهداری
نادر آراسته	وزیر پست‌و تلگراف و تلفن
دکتر فخرالدین شادمان	وزیر اقتصاد ملی

جواد بوشهری	وزیر کشاورزی
مصطفی عدل ــ جمال امامی	وزیر کشاورز

این کابینه بعداً تغییرات در آن داده شده که به‌شرح زیر می‌باشد.

در ۲۲ تیر ماه ۱۳۲۷ لطفعلی معدل به‌سمت معاونت پارلمانی نخست‌وزیر تعیین گردید. همچنین در روز پنجشنبه اول مهر ماه ۱۳۲۷ عباسقلی گلشائیان به‌سمت وزیر دادگستری، محمدعلی وارسته به‌سمت وزیر دارائی، آقاخان اشرفی به‌سمت وزیر اقتصاد ملی، دکتر فخرالدین شادمان به‌سمت وزیر کشاورزی و وزارت کشور را نیز خود نخست‌وزیر بعهده گرفت.

در دوران نخست‌وزیر عبدالحسین هژیر تظاهراتی از طرف مردم تهران بر ضد نخست‌وزیری وی ترتیب داده شد که در جلو مجلس شورای ملی انجام پذیرفت و در نهایت نمایندگان مجلس نیز عدم اعتماد خود را به‌نخست‌وزیری هژیر اعلام نمودند و کابینه هژیر بناچار ساقط و نخست‌وزیر استعفای خود را تقدیم نمود. شاید بتوان گفت عبدالحسین هژیر جوانترین نخست‌وزیر ایران بود که توانست در سن ۴۶ سالگی کابینه خود را تشکیل دهد. عبدالحسین هژیر در سال ۱۳۲۸ به‌سمت وزیر دربار منصوب گردید.

عبدالحسین هژیر عاقبت در ۱۳ آبان ماه سال ۱۳۲۸ هنگامی که از مجلس روضه‌خوانی که در مسجد سپهسالار تشکیل شده بود و در آن شرکت نموده بود خارج می‌شد به‌ضرب گلوله مجروح و پس از انتقال به‌بیمارستان در سن ۴۷ سالگی درگذشت.

رزم‌آرا

سپهبد حاج علی رزم‌آرا

حاج‌علی رزم‌آرا یکی از ارتشیان باسابقه ایران بود که دارای فعالیت تحقیقاتی بسیار می‌باشد. وی در سایه پشتکار و فعالیت خود به‌درجه سپهبدی نائل آمد. سپهبد رزم‌آرا مدتی به‌ریاست ستاد ارتش و فرماندهی کل قوا برگزیده شد.

او در مدت ریاست ستاد ارتش که در سال ۱۳۲۴ بدان منصوب شده بود توانست اطمینان دول غرب را جلب نماید. به‌ویژه با وابسته نظامی آمریکا در تهران طرح دوستی ریخت و با روءسای عشایر جنوب نیز پیمان مودت بست از طرفی با حزب توده تماس نزدیک داشت و سران آنرا مورد حمایت پنهانی قرار داد. (روهر) دبیر سفارت آمریکا در تهران تلاش بسیاری نمود تا او را به‌مقام صدارت برگزیدند.

سپهبد حاج علی رزم‌آرا در روز ۶ تیر ماه ۱۳۲۹ کابینه خود را تشکیل و در روز یکشنبه ۱۱ تیر ماه ۱۳۲۹ شمسی برابر با ۱۷ رمضان ۱۳۶۹ هجری قمری و ژوئن ۱۹۵۰ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد که اعضاء آن عبارت بودند از:

سپهبد علی رزم‌آرا	نخست‌وزیر
محمدعلی بوذری	وزیر دادگستری
محمود صلاحی	کفیل وزارت خارجه
رزم‌آرا و به‌معاونت دکتر محسن نصر	وزیر کشور

سرلشکر عبداله هدایت	وزیر جنگ
دکتر تقی نصر	وزیر دارائی
دکتر شمس‌الدین جزایری	وزیر فرهنگ
معرفی نشد	وزیر راه
دکتر جهانشاه صالح	وزیر بهداری
معرفی نشد	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر مرتضی آزموده	وزیر اقتصاد ملی
مهندس ابراهیم مهدوی	وزیر کشاورزی
دکتر محمد نخعی	وزیر کار

سپهبد رزم‌آرا در تاریخ ۱۹ شهریور ماه ۱۳۲۹ کابینه خود را به‌صورت زیر ترمیم نمود.

محسن رئیس به‌سمت وزارت امور خارجه

غلامحسین فروهر به‌سمت وزارت کار

مهندس شریف امامی به‌سمت وزارت راه

مهندس اشراقی به‌سمت وزارت پست و تلگراف و تلفن

در تاریخ ۷ آبان ۱۳۲۹ غلامحسین فروهر را به‌سمت وزارت دارائی دکتر عبدالله دفتری به‌سمت وزارت اقتصاد ملی معرفی نمود.

در تاریخ ۲ آذر ماه ۱۳۲۹ مجددا" امان‌اله اردلان به‌سمت وزارت کشور، اسداله علم را به‌سمت وزارت کار

در تاریخ ۱۲ بهمن ماه ۱۳۲۹ خلیل فهیمی به‌سمت وزیر مشاور و در ۱۷ بهمن ماه ۱۳۲۹ دکتر عبدالمجید اعظم زنگنه به‌سمت وزیر فرهنگ به‌مجلس شورای ملی معرفی شدند.

سپهبد رزم‌آرا در مقابل دکتر محمد مصدق و یاران او که در مجلس بودند از حمایت شاه برخوردار بود و تا آنجا که توانست جبهه خود را تقویت می‌نماید حتی در میان علمای دین نیز یارانی را به‌دور خود جمع کرد که می‌توان نام آیت‌اله حاج میرزا عبداله مسیح تهرانی و آیت‌اله شیخ بهاءالدین توری[1]

۱ـ سی و هفت سال ـ احمد سمیعی ص ۱۷

با روی کار آمدن حاج علی رزم‌آرا بعنوان نخست‌وزیر ، در مجلس شورای ملی پیشنهاد ملی شدن صنعت نفت بجای قرارداد الحاقی از طرف دکتر محمد مصدق و یارانش عنوان گردید ، مبارزه مردم ایران در جهت ملی شدن صنعت نفت روز به‌روز گسترده‌تر می‌شد . افکار عمومی مردم بر ضد کابینه رزم‌آرا بسیج و بالا گرفت ، آمریکائیان نیز در این مرحله از تاریخ ایران نفوذ و قدرت خود را در ایران گسترش دادند و بعنوان یک دولت استعماری و استثماری در صحنـه کشور نمایان‌تر می‌شد و جای پای خود را در برابر نفوذ انگلیس گسترده‌تر می‌کرد ، در ابتدا رزم‌آرا با هر دو قدرت بزرگ طرح دوستی داشت و از هر دو کمک می‌گرفت ولی در نهایت بناچار پیر استعمار را برگزید و همین عدم توازن سبب شد تا استعمارگر دیگر به‌سیاست تخریب و انهدام اقدام نماید . اما این تضادها در روحیه مردم ایران و مرد بزرگ تاریخ ایران دکتر محمد مصدق خللی وارد نیاورد و مصدق بعنوان یک مبارز سرسخت ضداستعمار و یک مرد وطن‌پرست بزرگ در میان مردم محبوبیت یافت .

از وقایع مهم این دوره

پیشنهاد ملی شدن صنعت نفت و طرح آن در مجلس شورای ملی

تشکیل کنفرانس اقتصادی کشورهای اسلامی در تهران

عقد قرارداد بین ایران و آمریکا جهت استفاده از کمک مالی امریکا تحت نام (اصل چهار ترومن)

موافقت‌نامه ایران و شوروی و در نهایت استیضاح دولت در مجلس شورای ملی درمورد نفت را یادآورشد .

رزم‌آرا عاقبت در ۱۶ اسفند ماه ۱۳۲۹ به‌وسیله اسلحه گرم در مسجد شاه مضروب و به‌قتل رسید . گلوله از طرف خلیل طهماسبی از فدائیان اسلام و به‌هدایت و راهنمائی سید مجتبی میرلوحی (نواب صفوی) شلیک و به‌زندگی سپهبد حاج‌علی رزم‌آرا خاتمه داده شد .

میرزا حسین خان علائی

حسین علاء

حسین علاء فرزند علاءالسلطنه در سال ۱۲۶۱ شمسی برابر با ۱۳۰۲ هجری قمری در تهران متولد گردید و پس از مدتی به‌انگلستان رفت و در آنجا مدت ۲۴ سال عمر خویش را گذرانید و تحصیلات ابتدائی و متوسطه و عالی خود را در دانشگاه کمبریج لندن در رشته حقوق به‌پایان رسانید و به‌دریافت دکتری نائل آمد و در سن ۲۸ سالگی به‌ایران بازگشت و به‌استخدام دولت درآمد و به‌پست‌های حساسی رسید مانند سفیر کبیر ایران در انگلستان ـ فرانسه ـ اسپانیا. حسین علاء مدتی نیز ریاست بانک ملی را بعهده داشت وی همچنین ریاست عالی بنگاههای خیریه، ریاست شورای عالی پیشاهنگی، ریاست باشگاه لایتز، حسین علاء در چندین کابینه نیز عضویت داشت.

حسین علاء در کابینه علی منصور بعنوان وزیر امور خارجه منصوب گردید. در روز ۱۶ اسفند ماه سال ۱۳۳۰ سپهبد حاج علی رزم‌آرا در مسجد شاه بدست خلیل طهماسبی ترور و به‌قتل می‌رسد و حسین علاء در روز ۲۹ اسفند ماه سال ۱۳۳۰ کابینه خود را تشکیل و در روز یکشنبه ۱۸ فروردین ماه سال ۱۳۲۹ شمسی برابر با دوم رجب ۱۳۷۰ هجری قمری و آوریل سال ۱۹۵۱ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی می‌کند. اعضاء این کابینه که به دوره شانزدهم مجلس شورای ملی معرفی گردیدند عبارت بودند از:

حسین علاء	نخست‌وزیر

شمس‌الدین امیر علائی	وزیر دادگستری
عبداله انتظام	وزیر خارجه
سرلشکر فضل‌اله زاهدی	وزیر کشور
سپهبد نقدی	وزیر جنگ
حبیب‌اله آموزگار	وزیر فرهنگ
سرلشکر حسن ارفع	وزیر راه
دکتر عباس نفیسی	کفیل وزارت بهداری
مهندس احمد زنگنه	وزیر پست و تلگراف وتلفن
دکتر جمشید مفخم	کفیل وزارت اقتصاد ملی
ضیاءالملک فرمند	وزیر کشاورزی
مهندس حبیب نفیسی	کفیل وزارت کار
علی دشتی	وزیر مشاور

در تاریخ ۲۷ فروردین ماه دکتر عباس نفیسی به‌وزارت بهداری منصوب گردید. از وقایع مهم این دوره ترور دکتر عبدالحمید زنگنه رئیس دانشکده حقوق دانشگاه تهران بوسیله نصرت‌اله رقمی بود و بر اثر همین وقایع و موج‌گیری مبارزات مردم ایران جهت تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت حکومت نظامی به‌مدت ۲ ماه اعلام گردید، با همین حال تظاهرات مردم ایران همچنان ادامه داشت و به‌دلیل این خشونت‌ها و اوج‌گیری مبارزات مردم کابینه حسین علاء دوامی نیاورد و عاقبت پس‌از ۲ ماه در ششم اردیبهشت ماه سال ۱۳۳۰ ناچار به‌استعفا شد و کابینه وی سقوط کرد: در زمان علاء طرح ملی شدن صنعت نفت به‌وسیله دکتر محمد مصدق و یاران او تصویب گردید.

حسین علاء در سال ۱۳۴۳ هجری شمسی در تهران درگذشت.

دکتر محمد مصدق

دکتر محمد مصدق

دکتر محمد مصدق ملقب به‌مصدق‌السلطنه یکی از سیاستمداران بزرگ و از رجال سیاسی تاریخ ایران به‌شمار می‌رود. دکترمحمد مصدق در سال ۱۲۶۱ شمسی برابر با ۱۳۰۱ هجری قمری در قریه احدآباد نزدیک تهران متولد شد. تحصیلات مقدماتی را در تهران به‌پایان رسانید و در سال ۱۲۸۷ هجری شمسی جهت ادامه تحصیلات عالی به‌پاریس رفت و در مدرسه علوم سیاسی پاریس به‌تحصیل پرداخت و دوره علوم سیاسی را در مدرسه بپایان رسانید. پس از اتمام این دوره به‌سویس رفت و در دانشگاه نوشاتل وارد شد و به‌اخذ دکترای حقوق بین‌الملل نائل گشت. پس از اتمام تحصیلات به‌ایران برگشت و به‌مخالفت با قرارداد ننگین سال ۱۹۱۹ وثوق‌الدوله پرداخت و بر اثر این مخالفت مجبور به‌ترک ایران و بازگشت به‌سویس شد و قصد داشت که در آنجا به‌کار مشغول شود. مشیرالدوله پس از سقوط کابینه وثوق‌الدوله در روز ۱۲ تیر ماه ۱۲۹۹ شمسی برابر با ۱۶ شوال ۱۳۳۸ هجری قمری مامور تشکیل کابینه شد. مشیرالدوله در این کابینه از دکتر محمد مصدق یا محمدخان مصدق‌السلطنه جهت اشغال وزارت عدلیه دعوت بعمل می‌آورد و محمد مصدق در این کابینه بعنوان وزیر عدلیه انتخاب شد. دکتر محمد مصدق از طریق دریا به‌ایران رسید و از راه جنوب (بوشهر) عازم تهران گشت. چون این مسافرت به‌درازا کشید و کابینه مشیرالدوله سقوط کرد و محمد مصدق در این هنگام به‌شیراز رسیده بود. در پائیز سال ۱۲۹۹ به‌حکومت فارس منصوب گردید. در همانسال کودتای سید

ضیاءالدین طباطبائی و رضاخان را مورد شناسائی قرا نداد. پس از سقوط کابینه سید ضیاء و تشکیل کابینه احمد قوام در تاریخ ۱۴ خرداد ماه سال ۱۳۰۰ شمسی برابر با ۲۷ رمضان سال ۱۳۳۹ هجری قمری و ژوئن ۱۹۲۱ میلادی دکتر محمد مصدق را بعنوان وزیر مالیه انتخاب می‌کنـد و چون هنوز در آن زمان مصـدق در چهارمحال بختیاری حضور داشت. عبداله خان معتمدالسلطنه کفالت وزارت مالیه را بعهده گرفت. دکتر محمد خان مصدق در دومین کابینه قوام‌السلطنه وزارت خارجه را عهده‌دار شد و در سومین کابینه قوام بار دیگر پست وزارت مالیه را بعهده گرفت.

دکتر محمد مصدق در سال ۱۳۰۱ به‌حکومت آذربایجان منصوب گردید ولی پس از مدتی از سمت خود استعفا داد و به‌تهران مراجعت کرد.

مشیرالدوله بار دیگر در سال ۱۳۰۲ شمسی برابر با ۱۳۴۱ هجری قمری کابینه خود را تشکیل داد در این کابینه دکتر محمد مصدق‌السلطنه به وزارت خارجه منصوب می‌گردد.

دکتر محمد مصدق در دوره پنجم شورای ملی به‌نمایندگی از طرف مردم تهران وارد مجلس شد. پس از پایان دوره نمایندگی چون دولت در کار انتخابات مجلس دخالت می‌کرد به‌مخالفت با دولت برخاست و از کار سیاست کناره‌گیری کرد و در قریه احمدآباد که در غرب تهران است اقامت گزید. با اینکه از کار سیاست به‌کلی کناره‌گیری کرده بود ولی در چهارم تیرماه سال ۱۳۱۹ به‌وسیله شهربانی تهران توقیف شد و به‌حالت تبعید به‌بیرجند اعزام گردید و تا آذرماه همانسال درزندان بیرجند زندانی بود. پس از آزادی دوباره به‌قریه احمدآباد تبعید گردید.

دکتر محمد مصدق در سال ۱۳۲۲ بار دیگر از طرف مردم تهران به‌نمایندگی مجلس شورای ملی انتخاب شد همچنین در سال ۱۳۲۹ مجددا" از طرف مردم تهران وارد مجلس شورای ملی شد. در این دوره یعنی در دوره شانزدهم مجلس شورای ملی فراکسیون را همـراه با دیگـر همرزمان خود تشکیل داد و درمـورد احقـاق حقـوق ملت ایـران در بـرابـر دولت غاصب انگلیس به‌فعالیت پرداخت طرح ملی شدن صنعت نفت را که نخستین بار به‌وسیله غلامحسین رحیمیان نماینده قوچان که از یاران دکتر محمد مصدق بود در مجلس عنوان شده بود با پشتیبانی جبهه ملی و خود دکتر محمد مصدق در سال ۱۳۲۹ به‌تصویب مجلس شورای ملی رسید و پس از آن نیز مجلس سنا آنرا مورد تایید و تصویب قرار داد. دکتر مصدق در دوره پنجم قانون‌گذاری که نماینده مجلس شورای ملی بود با واگذاری سلطنت به‌رضاخان سخت مخالفت کرد و در دوره ششم نیز به‌نمایندگی

انتخاب شد و با تشکیل مجلس موسسان به‌سختی مخالفت ورزید و براثر دخالت دولت در انتخابات از نمایندگی و کار سیاسی مدتی کناره‌گیری کرد.

دکتر مصدق توانست در ۲۹ اسفند ماه ۱۳۲۹ قانون ملی شدن صنعت نفت را از تصویب مجلس شورای ملی بگذراند.

دکتر محمد مصدق در اردیبهشت ماه سال ۱۳۳۰ جهت اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت و خلع ید از شرکت نفت سابق (بریتیش پترولیم) نخست‌وزیری ایران را قبول کرد. مجلس شورای ملی دوره هفدهم با رای قاطع به‌نخست‌وزیری او رای اعتماد داد.

اولین کابینه دکتر محمد مصدق به شرح زیر می‌باشد.

دکتر محمد مصدق	نخست‌وزیر
علی هیئت	وزیر دادگستری
باقر کاظمی	وزیر خارجه
سرلشکر فضل‌اله زاهدی	وزیر کشور
سپهبد نقدی	وزیر جنگ
محمدعلی وارسته	وزیر دارائی
دکتر کریم سنجابی	وزیر فرهنگ
جواد بوشهری	وزیر راه
دکتر حسن ادهم	وزیر بهداری
یوسف مشار	وزیر پست و تلگراف و تلفن
معرفی نشد	وزیر اقتصاد ملی
ضیاءالملک فرمند	وزیر کشاورزی
امیر تیمور کلالی	وزیر کار

دکتر محمد مصدق این کابینه را در روز پنجشنبه ۱۲ اردیبهشت ماه ۱۳۳۰ شمسی برابر با ۲۷ رجب ۱۳۷۰ هجری قمری و مه ۱۹۵۱ میلادی تشکیل داد و در همان روز به مجلس شورای ملی معرفی نمود. در این کابینه تغییرات زیر بوجود آمد.

در تاریخ ۱۷ اردیبهشت ماه ۱۳۳۰ شمس‌الدین امیرعلائی به‌وزارت اقتصاد

در تاریخ ۱۹ اردیبهشت ماه ۱۳۳۰ شمس‌الدین امیرعلائی به‌وزارت کشور
در تاریخ ۱۹ اردیبهشت ماه ۱۳۳۰ دکتر حسین فاطمی به‌معاونت پارلمانی نخست‌وزیر
در تاریخ ۱۱ مهرماه ۱۳۳۰ :
باقر کاظمی به‌سمت کفالت نخست‌وزیری
دکتر حسن ادهم به‌سمت وزیر مشاور
دکتر محمود نریمان به‌سمت وزیر دارائی
دکتر محمدعلی ملکی به‌سمت وزیر بهداری
در تاریخ ۱۰ آذر ماه ۱۳۳۰ :
سپهبد مرتضی یزدان‌پناه به‌سمت وزیر جنگ
شمس‌الدین امیرعلائی به‌سمت وزیر دادگستری
دکتر علی امینی به‌سمت وزیر اقتصاد ملی
امیر تیمور کلالی به‌سمت وزیر کشور
در تاریخ ۵ دیماه ۱۳۳۰ :
دکتر محمود حسابی به‌سمت وزیر فرهنگ
دکتر غلامحسین صدیقی به‌سمت وزیر پست و تلگراف و تلفن
مهندس خلیل طالقانی به‌سمت وزیر کشاورزی
دکتر علی‌اصغر فروزان به‌کفالت وزارت دارائی
معرفی شدند !

مهمترین لوایحی که در این دوره و در مجلس شانزدهم و نخست‌وزیری مصدق تقدیم مجلس شد عبارتند از :

۱ــ لایحه قرضه ملی
۲ــ لایحه اساسنامه شرکت ملی نفت

مهمترین لوایحی که تصویب مجلس شد

۱ــ الغاء قوانین مطبوعات به‌استثنای قانون ۵ محرم ۱۳۲۶
۲ــ طرز اجرای اصل ملی شدن نفت در سراسر کشور
۳ــ لوله‌کشی آب و فاضل‌آب تهران
۴ــ قانون مربوط به‌اعطای یکدرجه بالاتر به‌افسران و درجه‌داران و سربازان شهید

از مهمترین وقایعی که در این دوره به‌وقوع پیوست :

اعتصاب کارگران صنعت نفت خوزستان و اغتشاش و خونریزی در آبادان واعلام حکومت نظامی.

ورود رزمناو انگلیسی به‌خلیج فارس بعنوان حفظ جان اتباع انگلیسی

شکایت دولت انگلیس و شرکت نفت ایران و انگلیس از دولت ایران به‌دیوان داوری لاهه به‌سبب رد تقاضای انگلیس درمورد اختلاف با ایران عاقبت انگلیس ملی شدن صنعت نفت ایران را مورد قبول قرار داد.

شکایت انگلیس به‌شورای امنیت راجع به‌ملی شدن صنعت نفت

بسته شدن کلیه کنسولگریهای انگلیس در ایران بنا بدستور دولت ایران به‌سبب مداخلاتی که در امور ایران بعمل می‌آوردند.

کشف مرکز مخفی چاپ و نشر روزنامه مردم ارگان حزب توده

مسافرت دکتر محمد مصدق به‌لاهه همراه با هیئت.

دکتر محمد مصدق در روز ۲۵ تیر ماه ۱۳۳۱ به‌سبب اختلاف با محمدرضا پهلوی به‌منظور تصدی پست وزارت جنگ از تشکیل دولت جدید خودداری نمود و استعفا داد و احمد قوام‌السلطنه بجای او نخست‌وزیر شد.

ملت ایران با قیام یک پارچه خود در وز سی تیر ماه ۱۳۳۰ به‌احمد قوام مهلت ندادند. احمد قوام قبل از اینکه بتواند اعضاء کابینه خود را تشکیل دهد و پس از ۴ روز با مخالفت شدید مردم و طرفداران دکتر محمد مصدق و با اینکه تعدادی بسیاری را در تهران و شهرستانها به‌خاک و خون و شهید کرد دوام نیاورد و ساقط شد و بار دیگر دکتر محمد مصدق به‌نخست‌وزیری رسید.

دکتر محمد مصدق کابینه دوم خود را در تاریخ ۴ مرداد ماه سال ۱۳۳۱ تشکیل و اعضای کابینه خود را توسط باقر کاظمی در تاریخ ۵ مرداد ماه سال ۱۳۳۱ شمسی برابر با ۴ ذیقعده ۱۳۷۱ هجری قمری و ژوئیه سال ۱۹۵۲ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد.

اعضاء این کابینه عبارت بودند از:

دکتر محمد مصدق	نخست‌وزیر
عبدالعلی لطفی	وزیر دادگستری
حسین نواب	وزیر خارجه
دکتر غلامحسین صدیقی	وزیر کشور

دکتر محمد مصدق	وزیر جنگ
باقر کاظمی	وزیر دارائی و نایب نخست‌وزیر
دکتر مهدی‌آذر	وزیر فرهنگ
مهندس داود رجبی	وزیر راه
دکتر صبار فرمانفرمائیان	کفیل وزارت بهداری
مهندس سیف‌اله معظمی	وزیر پست و تلگراف وتلفن
دکتر علی‌اکبر اخوی	وزیر اقتصاد ملی
مهندس خلیل طالقانی	وزیر کشاورزی
دکتر ابراهیم عالمی	وزیر کار

بعدا" تغییراتی در کابینه ایجاد گردید که عبارتند از:

در تاریخ ۲۳ مرداد ماه ۱۳۳۱ دکتر محمدحسین علی‌آبادی به‌سمت معاون پارلمانی نخست‌وزیر

در تاریخ ۲۷ مهر ماه ۱۳۳۱ دکتر حسین فاطمی به‌سمت وزیر امور خارجه

در تاریخ ۲۵ دیماه ۱۳۳۱ دکتر ملک اسمعیلی به‌معاونت سیاسی و پارلمانی نخست‌وزیر

در تاریخ ۱۹ بهمن ماه ۱۳۳۱ مهندی داود رجبی به‌سمت وزیر مشاور

در تاریخ ۱۹ بهمن ماه ۱۳۳۱ مهندس حق‌شناس به‌سمت وزیر راه

در تاریخ ۱۸ تیر ماه ۱۳۳۱ دکتر ملکی به‌سمت وزیر بهداری

در تاریخ ۱۸ تیر ماه ۱۳۳۱ مهندس عطائی به‌سمت کفالت وزارت کشاورزی

در تاریخ ۱۸ تیرماه ۱۳۳۱ مبشر به‌سمت کفالت وزارت دارائی معرفی گردیدند.

از مهمترین رویدادهای دوران تاریخ‌ساز دکتر محمد مصدق صدور رای دیوان داوری لاهه مبنی بر عدم صلاحیت آن دادگاه در جهت شکایت انگلیس از ایران درمورد ملی نمودن صنعت نفت خود.

تصویب قانون اعطای اختیارات از طرف مجلس به‌دکتر مصدق درمورد اجرای هر قانون که طرح نماید مشروط بر اینکه تا شش ماه بطور آزمایشی اجرا و پس از آن جهت تصویب به‌مجلس تقدیم نماید.

قطع روابط ایران و انگلیس. تمدید اختیارات دکتر مصدق تا یکسال، ورود دکتر شاخت کارشناس اقتصادی آلمان به‌ایران، پایان قرارداد ایران و شوروی درمورد شیلات

و ملی شدن شیلات ، توقیف ۱۷۰ نفر از رجال از طرف دکتر محمد مصدق بعنوان مخالفت علیه دولت که در آن میان سرلشکر زاهدی نیز دیده می‌شد .

اغتشاش در شیراز و غارت و آتش زدن ادارات اصل ۴ در آن شهر ربودن و کشته شدن سرتیپ افشار طوس رئیس شهربانی ، تحصن سرلشکر زاهدی و آغاز مخالفت او با دکتر محمد مصدق

خروج سرلشکر زاهدی و اختفای او در خارج از مجلس

رفراندم از طرف دولت در جهت انحلال مجلس شورای ملی و اعلام انحلال آن و وعده انتخابات بر اصلاح قانون انتخابات

سرهنگ نصیری بعنوان عامل کودتا از طرف دولت دکتر محمد مصدق بازداشت می‌شود . فرماندار نظامی درمورد دستگیری سرلشکر زاهدی اعلام اعطای صدهزار ریال جایزه را می‌دهد .

در بیست‌وهشتم مرداد ماه سال ۱۳۳۲ پس از فرار شاه از ایران زاهدی با همیاری عوامل سیا و دربار دست به‌یک کودتای می‌زند و ایادی چپاولگر را به‌خیابانها می‌ریزد و عده‌ای نیز در تهران به‌منزل دکتر محمد مصدق هجوم می‌آورند و دکتر مصدق ناچار برای حفظ جان از منزل خارج می‌شود . آشوبگران تا عصر کار کودتا را خاتمه می‌دهند و زاهدی که از طرف سیا و خود شاه هدایت و حمایت می‌شد زمام امور را در دست می‌گیرد . عاقبت دکتر محمد مصدق با دیگر همرزمان خود دستگیر و در پائیز همانسال در بیدادگاه شاه به‌محاکمه کشیده می‌شود و در دادگاه نظامی به‌سه سال زندان مجرد محکوم گردید . پس از اتمام دوره زندان در شهریور ماه ۱۳۳۵ تحت‌الحفظ به‌احمدآباد اعزام‌گردید و در آنجا تحت‌نظر ماموران ساواک شاه قرار داشت . در آذرماه سال ۱۳۴۶ بعلت بیماری تحت نظر ساواک به‌تهران آورده شد و در بیمارستان نجمیه در ششم اسفند ماه همانسال در آنجا بستری گردید . دکتر محمد مصدق در سحرگاه چهاردهم اسفند ماه سال ۱۳۴۶ در بیمارستان نجمیه دیده از جهان فرو بست . دکتر محمد مصدق وصیت کرده بود که در گورستان شهدای سی تیر ۱۳۳۱ مدفون گردد ولی ساواک با این امر مخالفت کرد و در قریه احمدآباد در خانه شخصی خود مدفون شده است .

فضل اللّه زاهدی

فضل‌اله زاهدی

سپهبد فضل‌اله زاهدی پس از سقوط دکتر محمد مصدق بر سر کار آمد. زاهدی سالها در ارتش دارای مقامهائی بود. در زمان جنگ جهانی دوم که ایران درگیر قشون‌کشی متفقین می‌شود از هر طرف مورد هجوم اجانب قرار می‌گیرد. زاهدی در آن زمان بعنوان فرمانده نظامی در اصفهان انجام وظیفه می‌کند و جاسوسان انگلیس بعنوان اینکه زاهدی به‌بهانه شکار هر روز به‌کوه می‌رفت او را تعقیب می‌کردند و می‌گفتند با آلمانها اطلاعات جنگی مخابره می‌کرد و مورد سوءظن قرار گرفت و همراه با بقیه شخصیت‌های مملکتی در زمان نخست‌وزیری ساعد به‌زندان افتاد. در کابینه اول دکتر محمد مصدق بعنوان وزیر کشور به‌مجلس معرفی گردید. پس از فرار شاه از ایران دکتر محمد مصدق او را به‌زندان می‌اندازد ولی او از زندان فرار می‌کند و برای دستگیری او جایزه تعیین می‌شود اما با گذشت زمان زاهدی در دوره دوم حکومت مصدق بنای مخالفت با او را می‌گذارد و مدتی نیز در مجلس‌شورای ملی بعنوان مخالفت با دولت تحصن می‌کند و پس از مدتی از حالت تحصن خارج شده و اختفا اختیار می‌نماید.

شاه قبل از فرار از ایران فرمان نخست‌وزیری زاهدی را امضاء می‌کند و ابلاغ عزل مصدق را نیز ارسال می‌دارد.

زاهدی با همیاری سازمان سیا و شاه مرحله اجرای یک کودتا را بر ضد مصدق در سر می‌پرورانید در نهایت در بعدازظهر روز ۲۸ مرداد ماه سال ۱۳۳۲ توانست عده‌ای

اوباش را بدور خود جمع کند و با شورش و بلوا حکومت دکتر محمد مصدق را ساقط و خود جای او را بگیرد.

کابینه اول سرلشکر زاهدی در ۲۸ مرداد ماه ۱۳۳۲ برابر با ۸ ذیحجه ۱۳۷۲ هجری قمری و اوت ۱۹۵۳ میلادی تشکیل شد.

سپهبد فضل‌اله زاهدی	نخست‌وزیر
جمال‌الدین اخوی	وزیر دادگستری
معرفی نشد	وزیر خارجه
معرفی نشد	وزیر کشور
سرلشکر عبداله هدایت	وزیر جنگ
رضا جعفری	کفیل وزارت فرهنگ
دکتر علی امینی	وزیر دارائی
مهندس غلامعلی میکده	وزیر راه
دکتر جهانشاه صالح	وزیر بهداری
سرتیپ عباس فرزانگان	کفیل وزارت پست و تلگراف وتلفن
احمدحسین عدل	وزیر کشاورزی
دکتر علی‌اصغر پورهمایون	وزیر اقتصاد ملی
ابوالقاسم پناهی	وزیر کار
علی‌اصغر حکمت ـ امیرحسین ایلخان‌ظفر بختیار ـ دکتر محمد سجادی	وزرای مشاور

در این دوره دکتر محمد مصدق دستگیر و محاکمه و به ۳ سال زندان محکوم گردید. روابط سیاسی بین ایران و انگلیس برقرار شد و جریان نفت ایران حل و فصل گردید.

سپهبد زاهدی دومین کابینه خود را در روز پنجشنبه ۲ اردیبهشت ۱۳۳۳ شمسی برابر با ۱۸ شعبان ۱۳۷۳ هجری قمری و آوریل سال ۱۹۵۴ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد که عبارت بودند از:

فضل‌اله زاهدی	نخست‌وزیر

جمال‌الدین‌اخوی	وزیر دادگستری
عبداله انتظام	وزیر خارجه
فضل‌اله زاهدی	وزیر کشور
سرلشکر عبداله هدایت	وزیر دفاع ملی
دکتر علی امینی	وزیر دارائی
رضا جعفری	وزیر فرهنگ
سرلشکر عباسی گرزن	وزیر راه
دکتر جهانشاه صالح	وزیر بهداری
سرتیپ عباس فرزانگان	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر فخرالدین شادمان	وزیر اقتصاد ملی
احمدحسین عدل	وزیر کشاورزی
دکتر مسعود ملکی	وزیر کار
امیرحسین ایلخان ظفر بختیار ــ محمدحسین جهانبانی ــ محمد نمازی	وزرای مشاور
غلامرضا فولادی	معاون پارلمان نخست‌وزیر
موسی سرابندی	معاون اداری

تنها تغییری که در این کابینه بعمل آمد عبارت بود دکتر سید فخرالدین شادمان بجای جمال‌الدین اخوی بعنوان وزیر دادگستری انتخاب شد. جمال‌الدین اخوی نیز به‌سمت وزیر مشاور انتخاب شد.

از وقایع مهم این دوره انجام مذاکرات نفت با کنسرسیوم و عقد قرارداد نفت جنوب با کنسرسیوم بین‌المللی.

پالایشگاه آبادان پس از چند سال بار دیگر بکار و فعالیت مشغول شد. سازمان نظامی حزب توده کشف و سران آن از جمله خسرو روزبه دستگیر و اعدام شد. در این دوره بهره‌برداری از نفت جنوب به‌وسیله‌کنسرسیوم آغاز شد. فضل‌اله زاهدی در این مدت کلیه امور سیاسی ایران را همراه پسرش اردشیر زاهدی قبضه نموده بود و بهمین علت شاه سابق جهت عدم تکرار وقایع دوران مصدق فضل‌اله زاهدی را در فروردین ماه سال ۱۳۳۴ از نخست‌وزیری ساقط و حسین علاء به‌جای او برگزید.

ڈاکٹر اقبال

دکتر منوچهر اقبال

دکتر منوچهر اقبال در دهم مهرماه سال ۱۲۸۸ هجری شمسی در خراسان متولد گردید. تحصیلات ابتدائی و متوسطه خود را در آن شهر به‌پایان رسانید و جهت ادامه تحصیل در سال ۱۳۰۵ شمسی به‌کشور فرانسه عزیمت نمود و به‌تحصیل در رشته طب پرداخت و پس از اتمام تحصیلات و اخذ درجه دکترا به‌ایران آمد و در بیمارستان ارتش به‌طبابت پرداخت. منوچهر اقبال در دوره چهاردهم قانون‌گذاری در سال ۱۳۲۳ در کابینه محمد ساعد بعنوان کفیل وزارت بهداری وارد کابینه شد. همچنین در کابینه احمد قوام که در ۲۵ بهمن ماه سال ۱۳۲۵ تشکیل شد وزارت بهداری را تصدی کرد و در کابینه دیگر احمد قوام بعنوان وزیر پست و تلگراف و تلفن منصوب گردید و در کابینه سوم قوام عنوان وزارت بهداری به‌او تعلق گرفت و این عنوان را بار دیگر در کابینه قوام که در ۲۸ مرداد ماه ۱۳۲۶ تشکیل شد بدست آورد و وزارت بهداری را تا آخرین کابینه قوام عهده‌دار بود. دکتر منوچهر اقبال در کابینه عبدالحسین هژیر که در اول تیرماه ۱۳۲۷ تشکیل شد عهده‌دار وزارت فرهنگ بود.

پس از سقوط هژیر محمد ساعد کابینه خود را تشکیل داد که اقبال به‌وزارت راه در آن کابینه منصوب گردید. اقبال در کابینه علی منصور نیز عهده‌دار وزارت راه شد.

دکتر منوچهر اقبال با این فعالیت‌ها در صف افراد سرشناس دوران خود قرار گرفت و اعتماد شاه سابق را در جهت خدمتگزاری به‌او بخود جلب کرد. از طرفی شاه سابق

بدنبال فردی می‌گشت تا از نظر تماس با خارجیان و دولت‌های بزرگ مثل آمریکا و انگلیس و شوروی دست‌نشانده او باشد. چرا که این دولت‌ها روزبروز دخالت‌های خود را بیشتر و بیشتر در ایران اعمال می‌نمودند و نیاز به‌شخصی بود تا این توازن را برقرار سازد. در دوره نوزدهم قانونگذاری منوچهر اقبال به‌نخست‌وزیری منصوب گردید. او در روز ۱۵ فروردین ماه سال ۱۳۳۶ شمسی کابینه خود را تشکیل و در روز ۲۰ فروردین ماه سال ۱۳۳۶ برابر با ۸ رمضان سال ۱۳۷۶ هجری قمری و ۹ آوریل سال ۱۹۵۷ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد.

و در روز ۲۵ فروردین ماه همانسال از مجلس برای کابینه خود رای اعتماد گرفت اعضاء این کابینه عبارت بودند از:

دکتر منوچهر اقبال	نخست‌وزیر
محمد مجلسی	کفیل وزارت دادگستری
دکتر علیقلی اردلان	وزیر خارجه
دکتر فتح‌اله جلالی	وزیر کشور
سرلشکر احمد وثوق	وزیر جنگ
علی‌اصغر ناصر	وزیر دارائی
دکتر محمود مهران	وزیر فرهنگ
سرلشکر ولی انصاری	وزیر راه
دکتر عبدالحسین راجی	وزیر بهداری
مهندس امیر قاسم اشراقی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
مصطفی تجدد	وزیر بازرگانی
سرتیپ حسن اخوی	وزیر کشاورزی
آقاخان بختیار	وزیر کار
مهندس جعفر شریف امامی	وزیر صنایع و معادن
سرتیپ علی‌اکبر ضرغام	وزیر گمرکات و انحصارات
مهندس خلیل طالقانی	وزیر مشاور
ناصر ذوالفقاری	معاون پارلمانی
اشرف احدی	معاون اداری

خسرو هدایت	معاون پارلمان و قائم‌مقام نخست‌وزیر در سازمان برنامه
سرلشکر تیمور بختیار	معاون نخست‌وزیر و رئیس سازمان امنیت و اطلاعات کشور

بعدا" در این کابینه تغییراتی حاصل گردید که عبارتند از:

در ۲۴ آذر ماه ۱۳۳۶ عباسقلی نیساری به‌سمت وزیر بازرگانی

در ۱۸ اسفند ماه ۱۳۳۶ دکتر محمدعلی هدایتی به‌سمت وزیر دادگستری

در ۲۳ اردیبهشت ماه ۱۳۳۷ علی‌اصغر حکمت به‌سمت وزیر خارجه

در ۹ شهریور ماه ۱۳۳۷ دکتر نصرت‌اله کاظمی به‌سمت وزیر مشاور و دکتر جمشید آموزگار به‌سمت وزیر کار.

در ۳۰ شهریور ماه ۱۳۳۷ سپهبد نادر باتمانقلیچ به‌سمت وزیر کشور در ۱۲ اسفندماه ۱۳۳۷ مهندس خسرو هدایت به‌سمت وزیر مشاور و قائم‌مقام نخست‌وزیر در سازمان برنامه

در ۲۲ خرداد ماه ۱۳۳۸ دکتر جلال عبده به‌سمت وزیر خارجه و رحمت اتابکی به‌سمت وزیر کشور

در اول مهرماه ۱۳۳۸ مهندس شریف امامی به‌سمت وزیر صنایع و معادن و کفیل نخست‌وزیر

در ۹ آبان ماه ۱۳۳۸ دکتر جمشید آموزگار به‌سمت وزیر کشاورزی و حسنعلی منصور به‌سمت وزیر کار

در ۱۴ آذر ماه ۱۳۳۸ سرلشکر علی‌اکبر ضرغام به‌سمت وزیر دارائی، عباس آرام به‌سمت وزیر خارجه، دکتر غلامرضا کیان معاون پارلمانی نخست‌وزیر و دکتر مصطفی الموتی به‌سمت معاون نخست‌وزیری و نصرت‌اله متقیان به‌سمت معاون نخست‌وزیر و سرپرست اداره تبلیغات و همچنین موسی خطاطان به‌سمت کفیل وزارت گمرکات و انحصارات منصوب گردیدند.

در ۱۰ بهمن ماه ۱۳۳۸ حسنعلی منصور به‌سمت وزیر بازرگانی، موسی خطاطان به سمت وزیر گمرکات و انحصارات و مهندس علیرضا انصاری به‌سمت‌وزیر کار.

در ۲۹ اسفند ماه ۱۳۳۸ دکتر محمدحسین ادیب به‌سمت وزیر بهداری به‌مجلس معرفی گردیدند.

دکتر اقبال اولین نخست‌وزیری بود که در جهت تشکیل احزاب فرمایشی اقدام کرد تا بدین وسیله مردم را سرگرم به‌سیاست حزب بازی نماید و از این رو حزب ملیون را به‌وجود آورد.

در زمان نخست‌وزیری اقبال نفت استخراجی ایران به‌بیش از سه ملیون تن در ماه رسید و همچنین ملک فیصل دوم پادشاه عراق و امیر عبداله ولیعهد او به‌تهران مسافرت کردند و در همین زمان بود که کودتای سرهنگ عبدالکریم قاسم رژیم پادشاهی را در عراق سرنگون و از میان برداشت. انتخابات دوره بیستم نیز در این زمان انجام گرفت و مدت ۲ ساله نمایندگان مجلس‌شورای ملی به ۴ سال افزایش یافت و این کار در روز ۱۷ اردیبهشت ماه سال ۱۳۳۶ با تصویب کنگره انجام گرفت. در این دوره ایران با مصر قطع رابطه نمود.

نمایندگان دوره بیستم همگی از حزب ملیون و طرفدار اقبال بودند از این جهت مردم از سوءاستفاده و سوء جریان انتخابات نمایندگان شکایت کردند که این حرکت منجر به‌استعفای کلیه نمایندگان انتخاب شده گردید از این جهت انتخابات ابطال و کابینه دکتر منوچهر اقبال نیز ساقط گردید.

دکتر اقبال در چهارم آذرماه ۱۳۵۶ پس از ۶۸ سال زندگی در تهران فوت کرد.

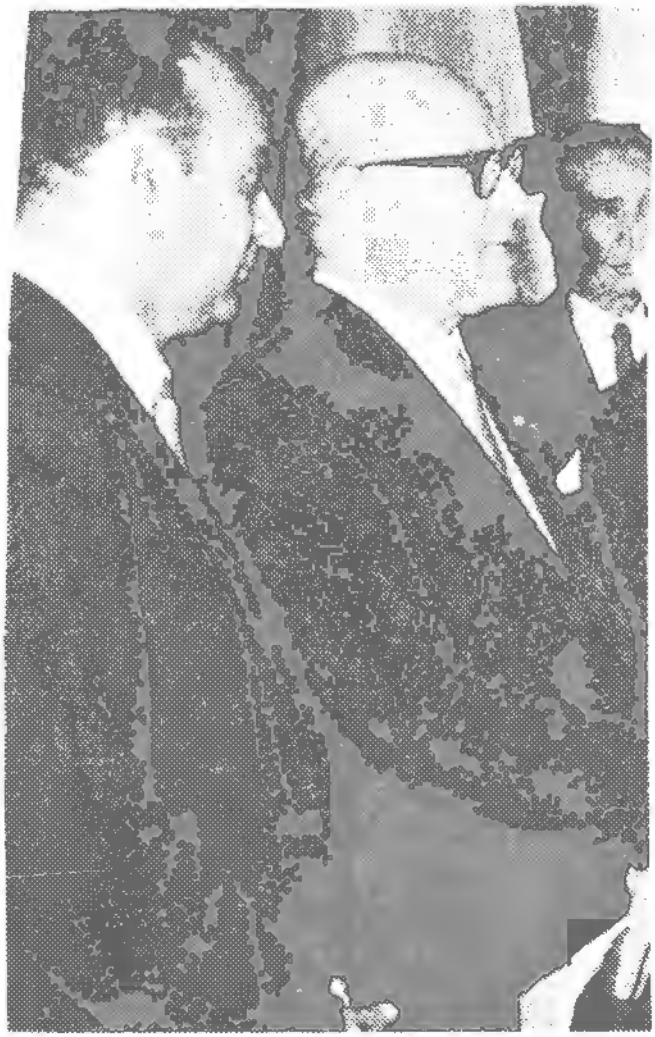

جعفر شریف امامی

جعفر شریف امامی

جعفر شریف امامی در سال ۱۲۸۶ شمسی در تهران متولد می‌شود و تحصیلات ابتدائی و متوسطه خود را در تهران می‌گذراند. در سال ۱۳۰۶ پس از گذراندن امتحانات همراه با ۱۲۰ نفر دیگر که از طرف وزارت فرهنگ انتخاب شده بودند به‌اروپا اعزام و در بلژیک به‌تحصیل می‌پردازد. مهندس شریف امامی در آنجا در رشته مهندسی مکانیک لکوموتیو فارغ‌التحصیل می‌شود و به‌ایران مراجعت می‌نماید و در راه‌آهن استخدام می‌شود.

جعفر شریف‌امامی در تاریخ ۱۹ شهریور ماه ۱۳۲۹ به‌سمت وزیر راه وارد کابینه سپهبد حاج علی‌رزم‌آرا گردید.

منوچهر اقبال در اولین کابینه خود که در ۲۰ فروردین ماه سال ۱۳۳۶ تشکیل داد مهندس شریف امامی را بعنوان وزیر صنایع و معادن منصوب کرد سپس در اول مهرماه ۱۳۳۸ علاوه بر پست وزارت صنایع و معادن عنوان کفیل نخست‌وزیر در کابینه اقبال را بدست آوردند اما دولت منوچهر اقبال بر اثر سوءاستفاده در انتخابات دوره بیستم ساقط می‌شود.

جعفر شریف امامی پس از سقوط کابینه اقبال بر سر کار آمد.

جعفر شریف امامی که یکی از مهره‌های اصلی سیاست انگلیس در ایران بود برای تحبیب خود در میان مردم انتخابات دوره بیستم مجلس شورای ملی‌را باطل اعلام و کلیه نمایندگان انتخاب شده در دوره اقبال استعفا دادند و انتخابات از نو شروع شد.

دوران جعفر شریف امامی دوران قدرت‌نمائی دولت شوروی به‌شمار می‌رود چرا که دولت شوروی مدتها بود که از صحنه سیاست خارج و منافع اقتصادی خود را از ایران دریافت نمی‌کرد. انگلیس و آمریکا نیز می‌خواستند تنها فعال مایشاء سیاست ایران باشند. بهرحال شریف امامی توانست با امتیازاتی که به‌دولت شوروی داد اهرم سیاسی را متعادل سازد.

دولت شریف امامی به‌تاریخ ۹ شهریور ماه سال ۱۳۳۹ برابر با ۸ ربیع‌الاول سال ۱۳۷۹ هجری قمری و ۳۱ اوت سال ۱۹۶۰ میلادی تشکیل شد که اعضاء این کابینه عبارت بودند از:

مهندس شریف امامی	نخست‌وزیر
دکتر محمدعلی هدایتی	وزیر دادگستری
یداله عضدی	وزیر خارجه
سپهبد علوی مقدم	وزیر کشور
معرفی نشد	وزیر جنگ
سرلشکر علی‌اکبر ضرغام	وزیر دارائی
محمود مهران	وزیر فرهنگ
سرلشکر ولی انصاری	وزیر راه
دکتر جهانشاه صالح	وزیر بهداری
دکتر عبدالحسین اعتبار	وزیر پست و تلگراف وتلفن
دکتر علی‌اصغر پور همایون	وزیر بازرگانی
ابراهیم مهدوی	وزیر کشاورزی
دکتر احمدعلی بهرامی	وزیر کار
دکتر طاهر ضیائی	وزیر صنایع و معادن
محمدرضی ویشکانی	وزیر گمرکات و انحصارات
دکتر محمد سجادی	نایب نخست‌وزیر، وزیر مشاور، سرپرست وزارت بازرگانی
مهندس خسرو هدایت	وزیر مشاور، قائم‌مقام نخست‌وزیر در سازمان برنامه
اشرف احمدی	وزیر مشاور

جعفر شریف امامی دومین کابینه خود را در ۲۱ اسفند ماه ۱۳۳۹ برابر با ۲۴ رمضان سال ۱۳۸۰ و ۱۱ مارس ۱۹۶۱ میلادی به‌مجلس معرفی کرد و پس از اخذ رای اعتماد از مجلس شورای ملی دوره بیستم کار خود را از ۲۳ اسفند ماه شروع کرد. اعضاء کابینه در این دوره عبارت بودند از:

جعفر شریف امامی	نخست‌وزیر
محمدعلی ممتاز	وزیر دادگستری
قدس نخعی	وزیر خارجه
سید صادق امیر عزیزی	وزیر کشور
سیدعلی اصغر نقدی	وزیر جنگ
عبدالباقی شعاعی	وزیر دارائی
دکتر جهانشاه صالح	وزیر فرهنگ
مهندس ابوالحسن بهنیا	وزیر راه
دکتر جواد آشتیانی	وزیر بهداری
دکتر عبدالحسین اعتبار	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر علی‌اصغرپور همایون	وزیر بازرگانی
مهندس ابراهیم مهدوی	وزیر کشاورزی
دکتر احمدعلی بهرامی	وزیر کار
دکتر طاهر ضیائی	وزیر صنایع و معادن
محمدرضی ویشکائی	وزیر انحصارات و گمرکات
دکتر محمد سجادی	نایب نخست‌وزیر و سرپرست امور اقتصادی
احمد آرامش	وزیر مشاور و قائم‌مقام نخست‌وزیر در سازمان برنامه
اشرف احمدی	وزیر مشاور

در این کابینه نیز تغییراتی روی داد که عبارت بود از:

در ۵ اردی‌بهشت ۱۳۴۰ حسن مشیری به‌سمت وزیر مشاور و معادن نخست‌وزیر به‌مجلس

معرفی گردید .

در دوازدهم شهریور ماه یداله عضدی وزیر خارجه و در ۲۱ شهریور ماه ابراهیم مهدوی وزیر کشاورزی شدند .

در مهر ماه ۱۳۳۹ دکتر عیسی صدیق وزیر فرهنگ و مهندس ابوالحسن بهنیا وزارت راه را بعهده گرفت و در اول اسفند ماه ۱۳۳۹ احمد آرامش به‌سمت وزیر مشاور و قائم‌مقام نخست‌وزیر در سازمان برنامه معرفی شدند .

در این دوره معلمان جهت احقاق حقوق خود دست به‌تظاهراتی زدند و این تظاهرات به‌مجلس کشیده شد در این میان دانشجویان دانشگاه تهران و کلیه شهرستانهای ایران دست به‌اعتراض زده و اعتصابات و تظاهرات خیابانی انجام دادند . در این تظاهرات که به‌وسیله فرهنگیان هدایت می‌شد روزبروز گسترده‌تر گردید و عمال شاه دست به‌تیراندازی به‌طرف مردم زدند و در این گیر و دار دکتر خانعلی یکی از دبیران تهران در میان میدان بهارستان به شهادت رسید .

مهندس شریف امامی در دوران اوج‌گیری انقلاب اسلامی مردم ایران در سال ۱۳۵۷ بار دیگر از طرف شاه برگزیده شد و بعنوان دولت آشتی بر سر کار آمد ولی او نیز نتوانست کاری از پیش ببرد و با اینکه دست به‌خشونت و کشتار مردم در میدان ژاله تهران (میدان شهدا) بوسیله عمال شاه انقلابیون را بخاک و خون کشیدند در عین حال نتوانست جلو حرکت انقلابی مردم را بگیرد و ناچار شد که استعفا بدهد و دولت او ساقط گردید .

مهندس جعفر شریف امامی پس از اینکه از نخست‌وزیری در سال ۱۳۴۰ مجبور به‌استعفا شد در صحنه سیاست بعنوان سناتور ــ رئیس مجلس سنا دست‌اندرکار فعالیت‌های سیاسی بود .

شریف امامی پس از سقوط کابینه در سال ۱۳۵۶ و از بیم و ترس انقلابیون از ایران فرار کرد و به‌خارج رفت .

علی امینی

علی امینی

علی امینی در سال ۱۲۹۲ شمسی برابر با ۱۳۳۳ هجری قمری در تهران متولد گردید پدرش امین‌الدوله پسر معین‌الملک و مادرش فخرالدوله دختر مظفرالدین شاه بود. تحصیلات ابتدائی و متوسطه را در ایران گذرانید و سپس به‌اروپا رفت و دکترای اقتصاد را از فرانسه دریافت نمود.

علی امینی یکی از چهره‌های سیاسی ایران مورد قبول سیاستهای امریکا بود و هرگاه شاه به‌دنبال انتخاب چهره‌ای که بتواند قدرت‌های بزرگ دنیا را راضی نماید به‌سراغ امینی می‌رفت و او را عرضه می‌نمود. آمریکا پس از نزدیکی شوروی به‌ایران و همچنین سوءاستفاده‌های انگلیس خشم خود را نشان داد و شاه مجبور شد در سال ۱۳۴۰ دکتر علی امینی را به‌صحنه سیاست وارد سازد و به‌نخست‌وزیری برگزیند. دکتر علی امینی در اولین کابینه احمد قوام که در سال ۱۳۲۱ تشکیل شد سمت معاونت نخست‌وزیر را بعهده داشت. علی منصور که در فروردین ماه ۱۳۲۹ کابینه خود را تشکیل داده بود پست وزارت اقتصاد به‌علی امینی واگذار نمود.

دکتر علی امینی در ۱۰ آذر ماه ۱۳۳۰ به‌سمت وزیر اقتصاد وارد کابینه دکتر محمد مصدق گردید.

پس از کودتای ۲۸ مرداد ماه ۱۳۳۲ و روی کار آمدن سپهبد زاهدی دکتر علی امینی در کابینه وی وزارت دارائی را عهده‌دار شد. در دومین کابینه زاهدی بار دیگر به‌وزارت

دارائی منصوب گردید همچنین در کابینه حسین علاء که پس از سقوط کابینه زاهدی در سال ۱۳۳۴ به‌سر کار آمده بود عنوان وزیر دارائی را برای خود حفظ کرد. پس از کشته شدن دکتر خازعلی و اعتصاب معلمین وتظاهرات دانشجویان دانشگاهها به‌طرفداری از فرهنگیان شریف امامی تاب مقاومت نیاورد و کابینه‌او ساقط شد و علی امینی مامور به تشکیل کابینه‌ای جدید گردید. علی امینی در جهت تحبیب خود و جلوگیری از اعتصابات رو به‌گسترش معلمان و مردم و دانشجویان به‌سیاست‌بازی پرداخت و در کابینه خود محمد درخشش را که در آن زمان بعنوان نماینده معلمین و رهبر معلمان شناخته شده بود، وارد نمود.

علی‌امینی در همان زمان به‌انحلال مجلس اقدام کرد و اعتصاب معلمین را فرونشاند.

کابینه علی امینی عبارت بودند از:

علی امینی	نخست‌وزیر
نورالدین الموتی	وزیر دادگستری
قدس نخعی	وزیر خارجه
سپهبد صادق امیر عزیزی	وزیر کشور
سپهبد علی اصغر نقدی	وزیر جنگ
عبدالحسین بهنیا	وزیر دارائی و سرپرست وزارت‌پست و تلگراف و انحصارات
محمد درخشش	وزیر فرهنگ
اول عبدالحسین طبا سپس ابراهیم ریاحی	وزیر بهداری
مهندس هوشنگ سمیعی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
جهانگیر آموزگار	وزیر بازرگانی
دکتر حسن ارسنجانی	وزیر کشاورزی
عطاالله خسروانی	وزیر کار
مهندس غلامعلی فریور	وزیر صنایع و معادن
دکتر علی‌اصغر پورهمایون	وزیر مشاور و سرپرست امور اقتصادی
هادی اشتری ــ ناصر ذوالفقاری	وزرای مشاور

این کابینه در روز ۱۶ اردیبهشت ماه سال ۱۳۴۰ برابر با ۲۰ ذیقعده سال ۱۳۸۰ هجری قمری و ۶ مه ۱۹۶۱ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی گردید.

در این دوره حقوق معلمان به دو برابر قبل افزایش یافت و همزمان کنفرانس اوپک نیز گشایش یافت.

علی امینی بالاخره پس از یک سال و دو ماه نخست‌وزیری در روز ۲۷ تیر ماه ۱۳۴۱ استعفا و کابینه او ساقط شد.

اسدالله علم

اسداله علم

اسداله علم فرزند شوکه‌الملک امیر قاینات که از رجال اواخر قاجاریه بود، در سال ۱۲۹۱ در تهران متولد گردید و دوران تحصیلات خود را در فرانسه گذرانید. پدرش ابراهیم علم در کابینه دکتر احمد متین دفتری در سال ۱۳۱۷ شمسی وزیر پست و تلگراف بود و این پست را در کابینه علی منصور و محمدعلی فروغی نیز عهده‌دار بود.

اسداله علم اولین فعالیت وزارت خود را در کابینه ساعد در سال ۱۳۲۸ شروع نمود در این کابینه بعنوان وزیر کشاورزی انتخاب شد در کابینه علی منصور نیز مجددا" به‌وزارت کشاورزی راه یافت. حسین علاء در سال ۱۳۳۴ شمسی پس از سقوط کابینه زاهدی بر سر کار آمد و کابینه خود را تشکیل داد در این کابینه پست وزارت کشور به‌اسداله علم واگذار گردید. این پست نیز در کابینه دوم حسین علاء برای بار دیگر به‌اسداله علم داده شد.

اسداله علم پس از سقوط کابینه امینی که مقارن روز ۲۷ تیر ماه ۱۳۴۱ اعلام گردید کابینه خود را در ۲۸ تیر ماه ۱۳۴۱ تشکیل داد.

بدین ترتیب اسداله علم در روز ۳۰ تیر ماه ۱۳۴۱ شمسی برابر با ۱۸ صفر ۱۳۸۲ هجری قمری و ۲۱ ژوئیه ۱۹۶۲ میلادی هیئت دولت خود را به‌مجلس شورای ملی دوره بیستم قانونگذاری معرفی کرد و بلافاصله مجلس منحل اعلام گردید.

افراد کابینه نخست اسداله علم عبارت بودند از:

اسداله علم	نخست‌وزیر
دکتر غلامحسین خوشبین	وزیر دادگستری
عباس آرام	وزیر خارجه
سپهبد صادق امیر عزیزی	وزیر کشور
سپهبد علی‌اصغر نقدی	وزیر جنگ
عبدالحسین بهنیا	وزیر دارائی
دکتر پرویز ناتل خانلری	وزیر فرهنگ
مهندس داود رجبی	وزیر راه
دکترابراهیم ریاحی	وزیر بهداری
مهندس هوشنگ سمیعی	وزیر پست و تلگراف وتلفن
دکتر غلامحسین جهانشاهی	وزیر بازرگانی
دکتر حسن ارسنجانی	وزیر کشاورزی
عطااله خسروانی	وزیر کار
دکتر طاهر ضیائی	وزیر صنایع و معادن
نصراله انتظام ــ مسعود فروغی	وزرای مشاور
مهندس صفی اصفیا	قائم‌مقام نخست‌وزیردرسازمان‌برنامه
دکتر باهری ــ رسول پرویزی	معاون نخست‌وزیر

اسداله علم در ساعت ۱۱ روز ۲۹ بهمن ماه ۱۳۴۱ از مقام نخست‌وزیری استعفا داد و بعدازظهر همانروز مجددا" مامور تشکیل کابینه شد لذا کابینه دوم خود را در روز سه‌شنبه ۴۱/۱۱/۳۰ برابر با ۲۴ رمضان ۱۳۸۲ هجری قمری و ۱۹ فوریه ۱۹۶۳ میلادی تشکیل داد و چون مجلس شورای ملی تعطیل و دوره فترت خود را می‌گذرانید قبل از معرفی به‌مجلس فعالیت کابینه شروع شد. کابینه دوم اسداله علم عبارت بودند از:

اسداله علم	نخست‌وزیر
دکتر محمد باهری	وزیر دادگستری
عباس آرام	وزیر خارجه

دکتر مهدی پیراسته	وزیر کشور
سپهبدعلی اصغر نقدی	وزیر جنگ
عبدالحسین بهنیا	وزیر دارائی
دکتر پرویز ناتل خانلری	وزیر فرهنگ
نصراله مغینیان	وزیر راه
دکتر ابراهیم ریاحی	وزیر بهداری
مهندس هوشنگ سمیعی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر علینقی عالیخانی	وزیر بازرگانی و صنایع و معادن
دکتر حسن ارسنجانی	وزیر کشاورزی
عطاءاله خسروانی	وزیر کار
جهانگیر تفضلی ـ دکتر غلامحسین خوشبین	وزرای مشاور
سپهبد صادق امیرعزیزی	

دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی پس از انحلال و انتخابات جدید در ۱۴ مهر ماه ۱۳۴۲ شمسی برابر با ۱۷ جمادی‌الاولی ۱۳۸۳ هجری قمری و ۶ اکتبر ۱۹۶۳ افتتاح شد و برحسب معمول نخست‌وزیر می‌بایست استعفا و دوباره کابینه خود را تشکیل دهد لذا اسداله علم نیز در روز ۲۹ مهر ماه ۱۳۴۲ استعفا داد و مجددا " در روز ۳۰ مهر ماه ۱۳۴۲ اعضاء هیات دولت خود را به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد و در ۵ آبانماه ۱۳۴۲ از مجلس شورای ملی رای اعتماد گرفت. این کابینه ۵ ماه بیشتر دوام نیاورد و عاقبت در ۱۷ اسفند ماه سال ۱۳۴۲ با استعفای اسداله علم از هم پاشیده گردید.

از وقایع مهم این دوره قیام مردم در روز ۱۵ خرداد ماه سال ۱۳۴۲ به‌طرفداری از امام خمینی بود که در آن زمان به‌ترکیه تبعید شده بودند و واقعه مهم دیگر اعلام حکومت نظامی در این برهه از تاریخ و سومین واقعه در کشور همسایه بوقوع پیوست که عبدالسلام عارف بر ضد عبدالکریم قاسم دست به‌کودتا زد و او را از اریکه قدرت به‌پائین کشاند.

سومین کابینه اسداله علم عبارت بودند از:

اسداله علم	نخست‌وزیر
دکتر محمد باهری	وزیر دادگستری

عباس آرام	وزیر خارجه
دکتر مهدی آراسته	وزیر کشور
سپهبد اسداله صنیفی	کفیل وزارت جنگ
غلامرضا برزگر	معاون و مسئول وزارت دارائی
دکتر پرویز ناتل خانلری	وزیر فرهنگ
مهندس حسن شالچیان	وزیر راه
دکتر ابراهیم ریاحی	وزیر بهداری
مهندس هوشنگ سمیعی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر علینقی عالیخانی	وزیر اقتصاد
سپهبد اسمعیل ریاحی	وزیر کشاورزی
عطااله خسروانی	وزیر کار و امور اجتماعی
نصرت‌اله معینیان	وزیر مشاور و سرپرست انتشارات رادیو
دکتر غلامحسین خوشبینی	وزیر مشاور
	معاون نخست‌وزیر و رئیس سازمان
سرلشکر حسن پاکروان	امنیت و اطلاعات کشور
	معاون نخست‌وزیر و مدیرکل
دکتر منوچهر گودرزی	شورای استخدامی
	معاون نخست‌وزیر و رئیس سازمان
مهندس مهدی شیبانی	جلب سیاحان
دکتر علینقی کنی	معاون نخست‌وزیر

علی منصور، نخست وزیر

حسنعلی منصور

حسنعلی منصور فرزند علی منصورالملک (علی منصور دوبار به‌نخست‌وزیری ایران در سالهای ۱۳۱۹ و ۱۳۲۹ رسید) پس از سقوط کابینه علم در اسفند ماه سال ۱۳۴۲ به‌نخست‌وزیری برگزیده شد. حسنعلی منصور کمتر از یکسال نخست‌وزیر بود و در این مدت تنها کاری که توانست انجام دهد بردن لایحه کاپیتالاسیون به‌مجلس به‌خاطر امریکائی‌هائی بود که در ایران زندگی می‌کردند می‌توان نام برد. او از سیاست انگلیس دوری جست و کلا" متمایل به‌آمریکا شد. حسنعلی منصور موسس حزب ایران نوین بود که با همدستی عباس‌هویدا این حزب را بنیان نهاد. در زمان حسنعلی منصور ذخائر ارزی ایران رو به‌کمبود می‌رفت و بحران اقتصادی ناشی از این کمبود ذخائر کاملا" آشکار بود او اولین کسی است که کابینه خود را براساس عضویت در حزب ایران نوین تشکیل داد. حسنعلی منصور پیش‌ازآنکه به‌نخست‌وزیری برسد وکیل تهران در مجلس شورای ملی بود.

در زمان منصور وزارتخانه‌های آبادانی و مسکن و همچنین وزارت آب و برق واطلاعات تشکیل گردید. در این زمان همچنین وزارت فرهنگ به‌دو وزارتخانه فرهنگ و هنر و آموزش و پرورش تبدیل گردید. حسنعلی منصور در روز ۱۷ اسفند ماه سال ۱۳۴۲ برابر با ۲۲ شوال سال ۱۳۸۳ هجری قمری و ۷ مارس ۱۹۶۳ میلادی کابینه خود را تشکیل داد و در روز ۱۹ اسفند ماه سال ۱۳۴۲ برای کابینه خود از مجلس شورای ملی رای اعتماد گرفت و در حدود ۱۰ ماه و دو روز نخست‌وزیر ایران بود.

هیئت دولت حسنعلی منصور عبارت بودند از:

حسنعلی منصور	نخست‌وزیر
دکتر باقر عاملی	وزیر دادگستری
عباس‌آرام	وزیر خارجه
دکتر جواد صدر	وزیر کشور
سپهبد اسداله صنیعی	وزیر جنگ
امیرعباس هویدا	وزیر دارائی
دکتر عبدالعلی جهانشاهی	وزیر فرهنگ
محمود کشقیان	وزیر راه
دکتر جمشید آموزگار	وزیر بهداری
دکتر فرهنگ شفیعی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر علینقی عالیخانی	وزیر اقتصاد
سپهبد ریاحی	وزیر کشاورزی
عطااله خسروانی	وزیر کار
نصرت‌اله معینیان	وزیر اطلاعات
دکتر هوشنگ نهاوندی	وزیر آبادانی و مسکن
مهندس منصور روحانی	وزیر آب و برق
دکتر منوچهر گودرزی	وزیر مشاور و مدیر کل استخدامی
دکتر ناصر یگانه	وزیرمشاورومعاون‌پارلمانی‌نخست‌وزیر
دکتر محمد نصیری ـ دکتر هادی هدایتی	وزرای مشاور
مهرداد پهلبد	معاون نخست‌وزیر و رئیس هنرهای زیبا
سرلشکر حسن پاکروان	معاون نخست‌وزیر و رئیس سازمان امنیت و اطلاعات کشور
دکتر قاسم رضائی	معاون نخست‌وزیر و رئیس سازمان جلب سیاحان

حسنعلی منصور در ۱۸ آذر ماه سال ۱۳۴۳ تغییراتی به‌شرح‌زیر در کابینه خود به‌وجود

آورد .

مهندس فتح‌اله ستوده	به‌وزارت پست و تلگراف
مهرداد پهلبد	وزیر فرهنگ و هنر
هادی هدایتی	وزیر آموزش و پرورش
محمود کشفیان ، مهندس شالچیـان	به‌سمت وزیران مشاور
دکتر عبدالعلی جهانشاهی	

در روز پنجشنبه اول بهمن ماه سال ۱۳۴۳ در مقابل درب بزرگ مجلس شورای ملی بجان حسنعلی منصور از طرف شخصی به‌نام محمد بخارائی سوءقصد شد و او به‌ضرب گلوله مضروب و پس از ۶ روز در بیمارستان جان سپرد . حسنعلی منصور در زمان مرگ فقط ۴۱ سال داشت .

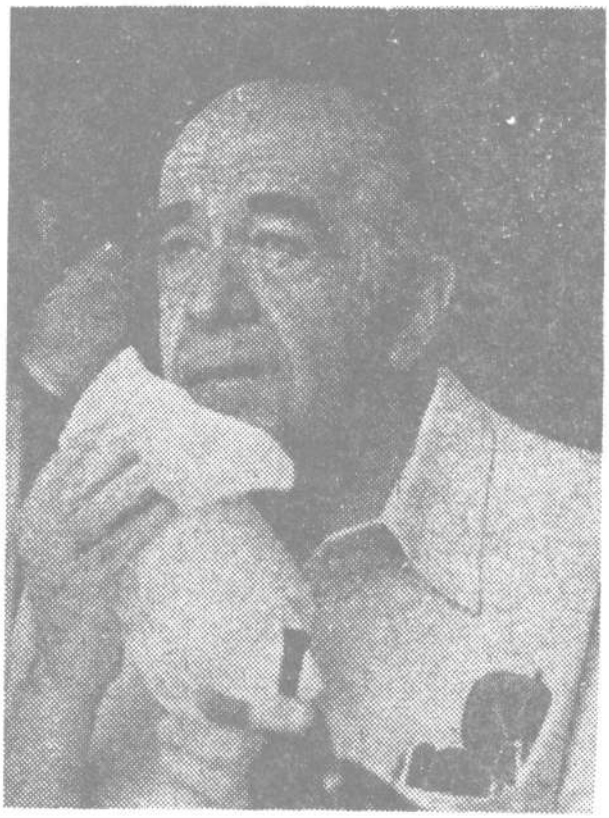

هویدا

عباس هویدا

عباس هویدا فرزند حبیب‌اله آل رضا (عین‌الملک) که مدتها کارمند وزارت امور خارجه بود در سال ۱۲۹۹ در تهران متولد گردید. عباس هویدا در مدرسه فرانسوی بیروت به تحصیل پرداخت و سپس به‌پاریس رفت و در دانشگاههای پاریس و بروکسل در رشته علوم سیاسی و اقتصادی و تاریخ تحصیلات عالی خود را انجام داد. پدر عباس هویدا از مبلغین فرقهٔ بهائی بوده ولی مادرش مسلمان بود و براساس این نظر عباس هویدا و برادرش فریدون هویدا به‌کیش مادر درآمدند و مسلمان بودند و خود هویدا بارها در این مورد اظهار عقیده کرده است.

عباس هویدا در زمان تحصیل در بروکسل به‌عضویت حزب کمونیست لهستان درآمد. او همچنین وارد لژهای فرامانسونری شد. عباس هویدا در بیست و دو سالگی پس از گذراندن دوره سربازی خود و اتمام تحصیلات به‌خدمت در وزارت امور خارجه درآمد و پس از مدتی کوتاه بعنوان وابسته فرهنگی ایران در فرانسه به‌پاریس رفت. در پاریس با حسنعلی منصور آشنا گردید که این آشنایی سبب شد تا هویدا و منصور سالها بعد کانون مترقی را بوجود آوردند که در تکمیل این جمعیت حزب ایران نوین را بنیان نهادند. هویدا قبل از تصدی امور وزارت زمانیکه انتظام تصدی هیئت مدیره نفت را داشت کارمند شرکت نفت بود. عباس هویدا در کابینه منصور وزارت دارائی را بعهده گرفت و در زمانی که حسنعلی منصور تیر خورد و در بیمارستان بستری بود جلسات هیئت دولت را اداره

می‌کرد.

هویدا پس از تصدی نخست‌وزیری توانست مدت سیزده سال زمام امور مملکت را بعهده بگیرد. او به‌زبانهای عربی، فرانسه و چند زبان دیگر خارجی آشنائی کامل داشت و بر اثر تسلط به‌زبانهای بیگانه در مذاکرات با سفرا و یا وابستگان خارجی بوسیله زبان آن کشور با آنها صحبت و مذاکره می‌کرد. هویدا سرسپرده شاه بود و در ابتدا اختیارات چندانی نداشت و شاه بر کارها نظارت کامل می‌نمود ولی هویدا چنان در صحنه سیاست ظاهر شد که شاه دست او را در کلیه کارها باز گذاشت. در دوران نخست‌وزیری تا توانست به‌قدرت و تقویت ساواک افزود و در سایه این امر بر نارضایتی‌ها و مشکلات جامعه سرپوش گذاشته می‌شد و با ارعاب و ترس محیطی خفقان‌آور بوجود آمده بود گرچه در این مدت ابناء جامعه به‌زندگی مرفهی دست یافته بودند و این امر بدیهی از برکت باز گذاشتن شیرهای نفت جنوب که به‌کشورهای دیگر سرازیر می‌شد و متاسفانه بجایش مواد مصرفی وارد کشور می‌کردند ناگفته نماند که کارهای زیادی انجام گرفت‌اما رویهمرفته در این دوران می‌شد با درآمد هنگفتی که از فروش نفت ایران بر اثر حوادث خاور میانه بدست آورده بود بیش از اینها به‌آبادانی مملکت کمک کرد و زندگی مردم و زیربنای اساسی بهتر از آنها ساخت.

در روز پنجشنبه اول بهمن ماه حسنعلی منصور نخست‌وزیر ترور شد و پس‌از ۶ روز در بیمارستان جان سپرد در این مدت هویدا دوست و یار منصور کابینه را اداره می‌کرد پس‌از درگذشت منصور هویدا به‌نخست‌وزیری رسید.

امیرعباس هویدا در روز ۱۱ بهمن ماه سال ۱۳۴۳ برابر با ۲۷ رمضان سال ۱۳۸۴ هجری قمری و ۳۱ ژانویه ۱۹۶۵ کابینه خود را به‌مجلس شورای ملی معرفی کرد که عبارت بودند از:

امیرعباس هویدا	نخست‌وزیر
دکتر باقر عاملی	وزیر دادگستری
عباس آرام	وزیر خارجه
دکتر جواد صدر	وزیر کشور
سپهبد اسداله صنیعی	وزیر جنگ
امیرعباس هویدا	وزیر دارائی

مهرداد پهلبد	وزیر فرهنگ و هنر
دکتر هادی هدایتی	وزیر آموزش و پرورش
مهندس حسن شالچیان	وزیر راه
دکتر جمشید آموزگار	وزیر بهداری
مهندس فتح‌اله ستوده	وزیر پست و تلگراف و تلفن
دکتر علینقی عالیخانی	وزیر اقتصاد
سپهبد اسماعیل ریاحی	وزیر کشاورزی
عطاءاله خسروانی	وزیر کار
سرلشکر حسن پاکروان	وزیر اطلاعات
دکتر هوشنگ نهاوندی	وزیر آبادانی و مسکن
مهندس منصور روحانی	وزیر آب و برق
دکتر منوچهر گودرزی	وزیر مشاور و مدیرکل امور استخدامی
دکتر ناصر یگانه	وزیرمشاورومعاون‌پارلمانی نخست‌وزیر
دکتر محمود کشفیان ـ دکتر محمد نصیری ـ دکتر عبدالعلی جهانشاهی ـ جواد منصور	وزرای مشاور
دکتر قاسم‌رضائی	معاون نخست‌وزیر و سرپرست سازمان جلب سیاحان
سپهبد نعمت‌اله نصیری	معاون نخست‌وزیر و رئیس سازمان امنیت و اطلاعات کشور
دکتر غلامرضا نیک‌پی	معاون نخست‌وزیر

در ابتدای کار هویدا، تصور می‌شد که دوره نخست‌وزیری او بیش از سه چهار ماه دوام نیاورد، ولی هرچه زمان گذشت هیئت حاکمه او ثبات بیشتری یافتند و این پابرجائی بجائی رسید که در دوران حکومت مشروطه ایران هرگز نخست‌وزیری به‌اندازه هویدا زمام حکومت را در دست نداشت. هویدا فقط زمانی استعفا می‌داد که برحسب سنت با شروع کار مجلس مجبور به‌انجام این کار می‌شد و سپس دوره دیگر نخست‌وزیری را شروع می‌کرد. در دوران نخست‌وزیر تغییراتی در کابینه اول داد که عبارت بودند از

در ۴۴/۲/۱۴ دکتر منوچهر شاهقلی را به‌وزارت بهداری

در ۴۴/۳/۴ دکتر جمشید آموزگار را به‌وزارت دارائی
در ۴۵/۴/۲۳ مهندس عبدالرضا انصاری را به‌وزارت کشور
در ۴۵/۴/۲۳ دکتر غلامرضا نیک‌پی را به‌وزیری مشاور
در ۴۵/۴/۲۳ هوشنگ انصاری را به‌وزارت اطلاعات
در ۴۵/۱۰/۲۹ مهندس اردشیر زاهدی را به‌وزارت خارجه
در ۴۵/۳/۴ جواد منصور را به‌وزارت اطلاعات و دکتر عبدالمجید مجیدی را به‌معاونت نخست‌وزیری و رئیس دفتر بودجه معرفی نمود.

امیرعباس هویدا در مهرماه سال ۱۳۴۶ استعفا داد آنهم طبق سنت قدیم مشروطه و پس‌از افتتاح مجلس‌هیئت دولت خود را در تاریخ ۲۷ مهر ماه ۱۳۴۶ برابر با ۱۴ رجب سال ۱۳۸۷ هجری قمری و ۱۹ اکتبر ۱۹۶۷ میلادی به‌مجلس شورای ملی معرفی و پس‌از سه روز رای اعتماد گرفت (دوره بیست‌ودوم قانونگذاری مجلس شورای ملی و دوره پنجم مجلس[1] سنا)

اعضاء کابینه عبارت بودند از:

امیرعباس هویدا	نخست‌وزیر
دکتر جواد صدر	وزیر دادگستری
اردشیر زاهدی	وزیر خارجه
معرفی نشد	وزیر کشور
سپهبد اسداله صنیعی	وزیر جنگ
دکتر جمشید آموزگار	وزیر دارائی
مهرداد پهلبد	وزیر فرهنگ و هنر
دکتر هادی هدایتی	وزیر آموزش و پرورش
دکتر مجید رهنما	وزیر علوم و آموزش عالی

۱ـ مجلس سنا: مجلس سنا در سال ۱۳۲۸ و بعد از انحلال مجلس مؤسسان تاسیس گردید. این مجلس دارای ۶۰ نماینده بود که ۳۰ نفر را شاه و ۳۰ نفر را مردم انتخاب می‌کردند. منتصبین شاه را سناتورهای انتصابی و منتخبین مردم را سناتورهای انتخابی می‌گفتند مجلس سنا از سالخوردگان تشکیل می‌شد.

مهندس حسن شالچیان	وزیر راه
دکتر منوچهر شاهقلی	وزیر بهداری
مهندس فتح‌اله ستوده	وزیر پست و تلگراف وتلفن
دکتر علینقلی عالیخانی	وزیر اقتصاد
دکتر حسن زاهدی	وزیر کشاورز
دکتر عبدالمجید مجیدی	وزیرتولیدات‌کشاورزی‌ومواد مصرفی
مهندس ناصر گلسرخی	وزیر منابع طبیعی
دکتر عبدالعظیم ولیان	وزیراصلاحات‌ارضی وتعاون‌روستائی
عطااله خسروانی	وزیر کار
جواد منصور	وزیر اطلاعات
دکتر هوشنگ نهاوندی	وزیر آبادانی و مسکن
مهندس منصور روحان	وزیر آب و برق
دکتر منوچهر گودرزی	وزیر مشاو و مدیر کل استخدامی
دکتر محمد نصیری ــ دکتر محمود کشفیان	وزرای مشاور
دکتر غلامرضا نیک‌پی	وزیرمشاورومعاون‌پارلمانی نخست‌وزیر
دکتر حسین کاظم‌زاده	معاون نخست‌وزیر و رئیس دفترمرکزی بودجه
سپهبد نعمت‌اله نصیری	معاون نخست‌وزیر و رئیس سازمان امنیت و اطلاعات کشور
دکتر قاسم رضائی	معاون نخست‌وزیر و سرپرست سازمان جلب سیاحان

این کابینه که از سال ۱۳۴۶ تشکیل‌شد با همین ترکیب تا ۱۳۴۷ ادامه داشت و پس از آن هویدا به‌ترمیم کابینه خود در سالهای مختلف پرداخت و هرگز بطور کلی کابینه خود را تعویض ننمود. تعمیرات انجام شده به‌شرح زیر می‌باشند

در تاریخ ۲۲ آبان ماه ۱۳۴۷ دکتر هدایتی به‌سمت وزیر مشاور و در همین تاریخ غلامرضا نیک‌پی به‌سمت وزیر آبادانی و مسکن، فرخ‌رو پارسای به‌سمت وزیر آموزش و پرورش در تاریخ ۳ آذر ماه ۱۳۴۷.

مهندس صفی اصفیا به‌سمت وزیر مشاور و نایب نخست‌وزیر در امور عمرانی و اقتصادی دکتر عبدالمجید مجیدی به‌سمت وزیر کار و امور اجتماعی ، منوچهر پرتو به‌سمت وزیر دادگستری ، عطاءاله خسروانی به‌سمت وزیر کشور ــ دکتر منوچهر گودرزی به‌سمت وزیر تولیدات کشاورزی ، دکتر حسین کاظم‌زاده به‌سمت وزیر مشاور و دبیرکل استخدامی در تاریخ ۱۳ بهمن ماه ۱۳۴۸ دکتر علی هزاره به‌سمت معاون نخست‌وزیر و رئیس دفتر بودجه در تاریخ ۲۳ شهریور ماه ۱۳۴۸ ، هوشنگ انصاری به‌سمت وزیر اقتصادی ، دکتر حسن زاهدی به‌سمت وزیرکشور ، دکتر محمد یگانه به‌سمت وزیر آبادانی و مسکن دکتر ایرج وحیدی به‌سمت وزیر کشاورزی

در تاریخ ۷ تیر ماه ۱۳۴۹ دکتر کورس آموزگار به‌سمت وزیر آبادانی و مسکن

در تاریخ ۱۳ دیماه ۱۳۴۹ سپهبد اسداله صنیعی به‌سمت وزیر تولیدات کشاورزی و مواد مصرفی

دکتر منوچهر گودرزی به‌سمت وزیر مشاور و مسئول هماهنگ کردن طرح مربوط به‌حمل و نقل

ارتشبد عظیمی به‌سمت وزیر جنگ ، دکتر حسین کاظم‌زاده به‌سمت وزیر علوم و آموزش عالی .

در تاریخ ۱۴ فروردین ماه ۱۳۵۰ دکتر ولیان به‌سمت وزیر تعاونی و امور روستاها و در ۲۹ فروردین ماه ۱۳۵۰ دکتر محمد سام به‌سمت وزیر اطلاعات معرفی شدند .

هویدا سیستم بودجه کشور را به‌صورت جدید بنا نهاد و رشد اقتصادی در دوران زمامداریش سالانه به ۱۲ درصد رسید .

در زمینه سیاست خارجی با دول بزرگ همیشه جانب همه آنها را داشت و نمی‌گذاشت مورد غضب کشوری قرار گیرد . هویدا پس از سیزده سال و چند ماه و چند روز نخست‌وزیری کرد . هویدا در سال ۱۳۵۶ از نخست‌وزیری ساقط شد و با شروع جنبش و انقلاب ایران و در جهت حفظ سیاست دروازه باز سیاسی و رسیدن به‌تمدن بزرگ و آرام کردن مردم او و چند نفر دیگر بدلایلی در زمان شاه دستگیر و زندانی شدند . هویدا در زمان انقلاب در زندان بود و پس از پیروزی مردم از زندان به‌محاکمه کشیده شد و بلافاصله تیرباران شد .

مهمترین لوایحی که هویدا تقدیم مجلس شورای ملی دوره بیست و یکم نمود :

۱ــ لایحه سازمان شکاربانی و حفاظت نسل‌حیوانات

۲ــ لایحه جلب سیاحان خارجی

۳ـ لایحه استخدام کشوری
۴ـ لایحه تشکیل سازمان مسکن
۵ـ لایحه تاسیس وزارت آب و برق
۶ـ لایحه تاسیس وزارت آبادانی و مسکن
۷ـ لایحه تاسیس وزارت اطلاعات
۸ـ لایحه تاسیس سپاه ترویج و آبادانی
۹ـ لایحه تشکیل مرکز توسعه صادرات
۱۰ـ لایحه تشکیل حمایت خانواده
۱۱ـ لایحه تشکیل شرکت ملی ذوب آهن
۱۲ـ لایحه تشکیل انجمنهای استان و شهرستان
۱۳ـ لایحه تشکیل سازمان تلویزیون ملی ایران

مهمترین قوانین مصوب دوره بیست‌ویکم شورای ملی

۱ـ قانون تاسیس وزارت آب و برق
۲ـ قانون تاسیس وزارت آبادانی ومسکن
۳ـ قانون تاسیس وزارت اطلاعات
۴ـ قانون تشکیل سپاه بهداشت
۵ـ لایحه شرکت بانوان در انتخابات
۶ـ قانون تفکیک وزارت فرهنگ به‌دو وزارت هنر و وزارت آموزش و پرورش
۷ـ قانون تشکیل سپاه ترویج و آبادانی
۸ـ قانون اجازه مبادله و اجرای پنج قرارداد نفت
۹ـ قانون تملک آپارتمانها
۱۰ـ قانون تشکیل خانه‌های انصاف
۱۱ـ قانون تاسیس مرکز آمار ایران
۱۲ـ قانون توسعه صنایع پتروشیمی
۱۳ـ قانون حفظ و حراست منابع آبهای زیرزمینی کشور
۱۴ـ قانون تشکیل شورای داوری
۱۵ـ قانون تشکیل مرکز توسعه صادرات ایران

مهمترین لوایحی که هویدا تقدیم مجلس شورای ملی دوره بیست‌ودوم نمود

۱ــ لایحه تاسیس وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی
۲ــ لایحه ملی کردن منابع آب کشور
۳ــ لایحه تشکیل وزارت تولیدات کشاورزی و مواد مصرفی
۴ــ لایحه تشکیل وزارت منابع طبیعی
۵ــ لایحه تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی
۶ــ لایحه تشکیل وزارت علوم و آموزش عالی
۷ــ لایحه تاسیس شرکت‌های بهره‌برداری از اراضی زیر سدها
۸ــ لایحه نوسازی و عمران شهری
۹ــ لایحه حمایت حقوق مولفین و مصنفین
۱۰ــ لایحه تشکیل مرکز اسناد ملی ایران
۱۱ــ لایحه تاسیس سازمان برق کشور
۱۲ــ لایحه فروش املاک استیجاری به‌زارعین مستاجر
۱۳ــ لایحه جلوگیری از کار کودکان قالیباف
۱۴ــ لایحه استرداد اراضی واگذاری از زارعین معتاد
۱۵ــ لایحه اساسنامه شرکت سهامی شیلات ایران
۱۶ــ لایحه تشکیل بانک تعاون کشاورزی ایران
۱۷ــ لایحه مرکز تحقیقات منابع طبیعی
۱۸ــ لایحه تشکیل شرکت‌ها و سازمانهای تعاونی
۱۹ــ لایحه هیئت‌های امناء موءسسات علمی عالی دولتی
۲۰ــ لایحه توسعه شبکه‌های تلویزیونی
۲۱ــ لایحه سازمان تنقیح قوانین
۲۲ــ لایحه تشکیل موسسه آموزش کار و و تامین اجتماعی
۲۳ــ لایحه حفظ امنیت اجتماعی
۲۴ــ لایحه نظام صنفی
۲۵ــ لایحه تامین نظام پزشکی و دامپزشکی کشور
۲۶ــ لایحه تشکیل سازمان تربیت بدنی
۲۷ــ لایحه تعاونی نمودن تولید یکپارچه شدن اراضی در حوزه عمل شرکتهای تعاونی و روستائی.

۲۸ــ لایحه تاسیس صندوق عمران مراتع

۲۹ــ لایحه تغییر اسم وزارت اصلاحات ارضی به‌وزارت تعاون وامور روستاها

مهمترین قوانین مصوب دوره بیست‌ودوم مجلس شورای ملی

۱ــ تشکیل وزارت اصلاحات ارضی و تعاون روستائی

۲ــ تشکیل وزارت منابع طبیعی

۳ــ اجازه تحصیل بیست میلیارد ریال اعتبار جهت تقویت نیروهای دفاعی کشور

۴ــ تشکیل وزارت تولیدات کشاورزی و مواد مصرفی

۵ــ تشکیل شرکت‌های سهامی زراعی

۶ــ تاسیس وزارت علوم و آموزش عالی

۷ــ برنامه عمرانی چهارم کشور

۸ــ اساسنامه شرکت ملی نفت ایران

۹ــ تاسیس شرکت‌های بهره‌برداری از اراضی زیر سدها

۱۰ــ تشکیل سازمان بازرسی شاهنشاهی

۱۱ــ آب و نحوه ملی شدن آن

۱۲ــ نوسازی و عمران شهری

۱۳ــ قانون حمایت کارمندان در برابر اثرات ناشی از پیری و از کارافتادگی و فوت

۱۴ــ تصمیم قانونی دائر به‌نامگذاری روز ۲۳ خرداد بنام روز لژیون خدمتگزاران بشر

۱۵ــ تاسیس موسسه کار و تامین اجتماعی

۱۶ــ قانون محاسبات عمومی

۱۷ــ اصلاح بعضی مواد آیین دادرسی مدنی

۱۸ــ تشکیل انجمن‌های شهرستان و استان

۱۹ــ قانون کارآموزی

۲۰ــ تاسیس سازمان اسناد ملی ایران

۲۱ــ تشکیل شورای آموزش و پرورش منطقه‌ای

۲۲ــ حمایت حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان

۲۳ــ تشکیل موءسسه تحقیقات منابع طبیعی

۲۴ــ انتشار اسناد خزانه و اوراق قرضه

۲۵ــ تشکیل بانک تعاون کشاورزی ایران

۲۶- پیشگیری و مبارزه با خطر سل
۲۷- بیمه‌های اجتماعی روستائیان
۲۸- تقسیم و فروش املاک مورد اجاره بزارعین مستاجر

کتابخانه تخصصی
تاریخ اسلام و ایران
۱۲ دی ۱۳۷۴

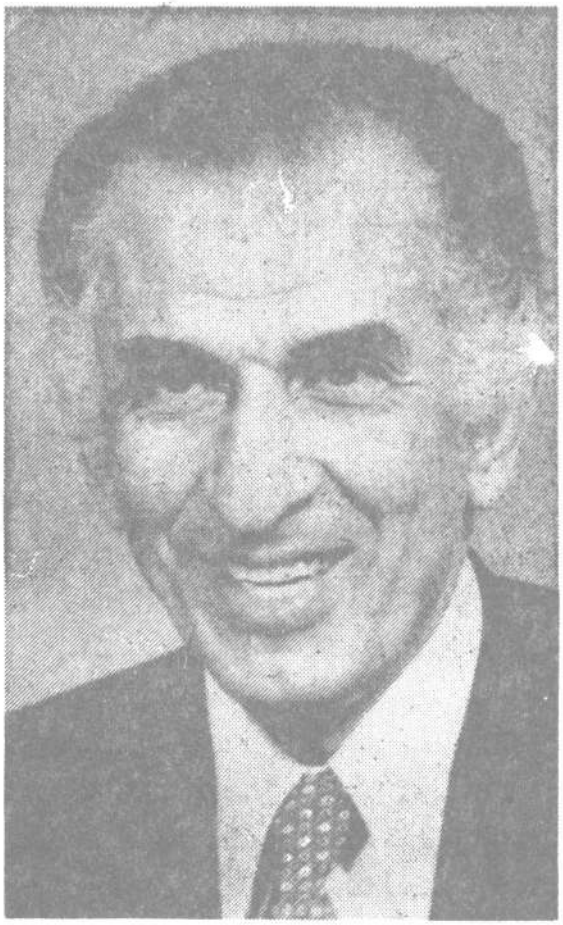

جمشید آموزگار

جمشید آموزگار

دکتر جمشید آموزگار اولین فعالیت کابینه‌ای خود را در سال ۱۳۴۲ و از کابینه حسنعلی منصور بعنوان وزیر بهداری آغاز نمود. همچنین امیرعباس هویداکه پس از ترور منصور مامور تشکیل کابینه شد جمشید آموزگار را بعنوان وزیر دارائی وارد کابینه خود نمود و در کابینه دوم هویدا نیز سمت وزیر دارائی به‌او اختصاص یافت. جمشید آموزگار همراه و یاور امیرعباس هویدا در ایجاد تشکیلات حزبی و بازیهای سیاسی بود و در واقع خط دهنده اصلی احزاب به‌شمار می‌رفت. او پس از سقوط کابینه هویدا در مرداد ماه سال ۱۳۵۶ دولت خود را تشکیل داد. اوضاع ایران با نارضایتی عمومی مردم و بخصوص طبقات روشنفکر روبرو شده بود و مردم از ادامهٔ زمامداری عده‌ای که همیشه یکی جای دیگری را می‌گرفت رنج می‌بردند و پیوسته انتقاد می‌کردند، ملت از دولت‌های پی درپی می‌خواستند و امید داشتند تا در جهت آنان گام برداشته شود و از سود سرشار فروش نفت در واقع چیزی عایدشان شود. ولی این عواید و سودها تبدیل به‌ارز می‌شد و به‌بانکهای خارجی سرازیر می‌گشت. روال بر این بود، عده معدودی همیشه در راس حکومت قرار داشتند و پس‌از چندی تصدی وزارتخانه‌ها به‌دیگری تفویض می‌شد و رویهمرفته دور تسلسل وزارت از دایره چند نفر خارج نمی‌شد. از طرفی نیز دولتمردان در بازیهای حزبی و سیاسی به‌جان هم می‌افتادند. گه‌گاه برای ایجاد تنوع در روند متزلزل حکومت‌های خود دست به بگیر و به‌بند یکدیگر می‌زدند. در ابتدای حکومت جمشید آموزگار آتش زیر

خاکستر انقلاب سوسو می‌زد و در هوای طوفانی فضای ایران از زیر خاکستر خارج می‌شد و گداخته‌های آتش خود را نشان می‌دادند و گرمای سوزنده خود قلوب سرد و بی‌جان ملتی که سالهای متمادی در خفقان بسر می‌بردند برگشته شده بود تحرکی نوین بخشید. سال ۵۷ لهیب سوزنده انقلاب بود و زبانه‌های انقلاب شعله‌ور شده و دیگر غیرقابل مهار می‌نمود. مردم با فریادهای اعتراض‌آمیز خود ستونهای بی‌بنیاد حکومت‌های جابر را بلرزه درآورده بود و انقلاب به‌اوج خود رسیده بود. سال ۵۷ سال اوج‌گیری انقلاب و از این جهت نخست‌وزیری جمشید آموزگار و یا هر فرد دیگری از تسلسل یاد شده نمی‌توانست دوام بیاورد و در زیر بار تظاهرات و خشم مردم کمر خم کرد و کابینه جمشید آموزگار ناچار در شهریور ماه سال ۱۳۵۷ به‌سقوط کشیده شد.

اعضاء کابینه جمشید آموزگار عبارت بودند از:

جمشید آموزگار	نخست‌وزیر
صادق احمدی	وزیر دادگستری
عباسعلی خلعتبری	وزیر امور خارجه
نصر اصفهانی	وزیر کشور
ارتشبد عظیمی	وزیر جنگ
مهرداد پهلبد	وزیر فرهنگ و هنر
منوچهر گنجی	وزیر آموزش و پرورش
مرتضی صالحی ـ مهدی صفویان	وزیر راه
دکتر نصراله مقتدر مژدهی	وزیر بهداری
کریم معتمدی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
حسنعلی مهران	وزیر اقتصاد
منصور روحانی	وزیر کشاورزی
امیرقاسم معین	وزیر کار و امور اجتماعی
داریوش همایون	وزیر اطلاعات
فیروز توفیق	وزیر مسکن
توکلی	وزیر آب و برق
منوچهر آگاه محمود کاشفی	وزیر مشاور در امور اجرایی

هلاکو رامید	وزیر مشاور در امور پارلمانی
علی فرشچی	معاون نخست‌وزیر
ارتشبد نصیری ــ سپهبد مقدم	معاون نخست‌وزیر و سرپرست سازمان اطلاعات و امنیت کشور
علی فرشچی	معاون نخست‌وزیر و سرپرست‌اوقاف
دکتر رضا امین	وزیر صنایع و معادن
دکتر قاسم معتمدی	وزیر علوم و آموزش عالی
منوچهر آگاه ، مرتضی صالحی	وزیر مشاور و سرپرست سازمان‌برنامه و بودجه
مهناز افخمی	وزیر مشاور در امور بانوان

ازهاری

غلامحسین ازهاری

ازهاری کابینه خود را پس از سقوط کابینه شریف امامی در پانزدهم آبانماه تشکیل داد و این کابینـــه در اوج انقلاب ایران بیش از یـک ماه و ۲۲ روز نپائید و ساقط شد. شریف امامی که عرصه را به‌خود تنگ دیده بود و با اینکه عنوان کرده بود تا آخرین نفس کوشش خواهم کرد و ثبات را به‌مملکت برخواهد گرداند ولی در مقابل سیل خروشان انقلاب ایران نتوانست تاب بیاورد و مقاومت کند و در آن هنگام اعتصابات کارمندان دولت و بازاریان و کلیه اصناف به‌اوج خود رسیده بود و مردم اعلام حکومت و دولت ازهاری را نوعی کودتای نظامی تلقی کردندبا همین حال رژیم شاهنشاهی با انتخاب این وزیر آخرین نفس‌های استبدادی خود را می‌کشید خشونت و ستیز مردم هر لحظه بیشتر شد و انتظاری کـه رژیم از دولت ازهاری داشت برآورده نشـد. مجسمه‌های شاه به‌پائین کشیده می‌شد و تظاهرات مردم گسترده‌تر و گسترده‌تر می‌شد و دولت نظامی ناچار به‌محدودیت‌هـای بیشتری دست زد ولـی باز هـم نتوانسـت کـاری از پیش ببرد. توقیف و زندانی کردن تعدادی از بلندپایگان و سیاستمداران دوران شاه در زمان ازهاری کاری از پیش نبرد و تظاهرات همچنان ادامه داشت. اعتصابات و تظاهرات و خشونت دامنه خود را گسترده‌تر می‌کرد و از مرزهای ایران گذشته بود و به‌کشورهای دیگر نیز که ایرانیان در آنجا مقیم بودند گسترش داد و ایرانیان مقیم آن کشورها همبستگی خود را با قیام ملت اعلام می‌کردند. در شهرهای آلمان ـ انگلستان و آمریکا و دیگر شهرهای

اروپا ایرانیان به‌پشتیبانی از هموطنان داخل کشور دست به‌تظاهرات دامنه‌داری زده بودند و اعتصابات داخلی به‌گونه‌ای جلوه‌گر می‌شد. جهت اعتراض به‌حکومت نظامی کارکنان برق از هشت شب که اخبار باید پخش می‌شد برنامه خاموشی را اجرا می‌کردند. خونریزیها در سراسر کشور ادامه داشت و انقلاب اسلامی ایران هر شب و روز شهدای جدیدی را به مردم ایران تقدیم می‌کرد. جامعه معلمین تهران و نیز سراسر کشور رفتن به‌کلاس‌های درس را تحریم کردند. استادان دانشگاه‌ها نیز کرسی‌های خود را خالی گذاشتندو از رفتن به‌کلاس خودداری و تحصن اختیار نمودند. در صدور نفت وقفه ایجاد گردید، کارمندان هواپیمائی نیز اعلام اعتصاب نمودند و در پروازهای داخلی و خارجی بطور کلی وقفه و ناهماهنگی و تاخیر پیوسته به‌چشم می‌خورد.

در نهایت ازهاری رئیس دولت در روز هفتم دیماه به‌عنوان بیماری بر سر کار حاضر نشد و در نتیجه دولت او مستعفی اعلام گردید. وزرای کابینه غلامحسین ازهاری عبارت بودند از:

غلامحسین ازهاری	نخست‌وزیر
امیر خسرو افشار قاسملو	وزیر امور خارجه
ارتشبد رضا عظیمی	وزیر جنگ
محمدرضا امین	وزیر صنایع و معادن
ارتشبد عباس قره‌باغی	وزیر کشور و سرپرست وزارت امور اقتصادی و دارائی
ارتشبد غلامعلی اویسی	سرپرست وزارت کار و امور اجتماعی
سپهبد امیرحسین ربیعی	سرپرست وزارت مسکن و شهرسازی
دریاسالار کمال حبیب‌الهی	سرپرست وزارت آموزش و پرورش و وزارت فرهنگ و هنر و آموزش عالی
سپهبد ابوالحسن سعادتمند	سرپرست‌وزارت‌اطلاعات‌وجهانگردی
سپهبد ایرج مقدم	سرپرست وزارت نیرو
دکتر حسین نجفی	وزیر دادگستری
علی فرداد	معاون نخست‌وزیر

و پس از چند روز کابینه ازهاری ترمیم گشت که به‌صورت زیر درآمد .

سپهبد کاتوزیان	وزیر کار و امور اجتماعی
دکتر محمدرضا عاملی تهرانی	وزیر آموزش و پرورش
دکتر معمارزاده	وزیر بازرگانی
حسن شالچیان	وزیر راه
دکتر مصطفی پایدار	وزیر مشاور در امور اجرایی
مرتضی صالحی	وزیر مشاور برنامه و بودجه
کریم معتمدی	وزیر پست و تلگراف وتلفن
دکتر شمس‌الدین معتمدی	وزیر علوم و آموزش عالی
احمد ناظمی	وزیر مشاور در امور پارلمانی
محسن شریعتمداری	وزیر مشاور و سرپرست اوقاف
محمد باهری	وزیر دادگستری
حسنعلی مهران	وزیر امور اقتصادی و دارائی

شاپور بختیار

شاپور بختیار

دکتر شاپور بختیار آخرین نخست‌وزیر قبل از انقلاب است. او فرزند صمصام‌السلطنه بختیاری است که پدرش در دوران انقلاب مشروطیت نقش مهمی در استقرار و ایجاد مشروطیت ایران داشت. شاپور بختیار تحصیلات خود را در فرانسه گذرانید و مدتی نیز در لژون فرانسویها خدمت کرده در زمان دکتر محمد مصدق یار و یاور او بود. شاپور بختیار پس از سقوط دولت ازهاری و فرار او از ایران کابینه خود را به‌شاه معرفی کرد. ایران در آتش انقلاب می‌سوخت و شعله‌های آن به‌اقصی نقاط دنیا نیز سرایت کرده بود. تظاهرات خشونت‌آمیز هر روزه گسترده‌تر می‌شد. شاپور بختیار به‌اعتبار جبهه ملی و محبوبیت آن در میان مردم قبول نخست‌وزیری کرد و وعده داد آزادی و عدالت را به‌مردم بازگرداند و طبق مفاد قانون اساسی نخست‌وزیری کند. کابینه شاپور بختیار در روز ۲۶ دیماه سال ۱۳۵۷ از مجلس شورای ملی رای اعتماد گرفت. در این روز نیز شاه و فرح ایران را ترک کردند و در آن هنگام امام خمینی عراق را به‌سوی پاریس ترک می‌کرد فتوی داد نمایندگان مجلسین و اعضاء شورای سلطنتی سمتی ندارند و باید بخاطر ملت استعفا کنند.

تظاهرات و راه‌پیمائی مردم در کلیه شهرهای ایران همچنان ادامه داشت. امام اعلام کردند: شاه خلع شده است و وزرای بختیار و خود او باید استعفا بدهند:

نمایندگان مجلس شورای ملی دسته دسته استعفا دادند. سفارت ایران در واشنگتن

در اختیار طرفداران رهبر انقلاب امام خمینی قرار گرفت. آیات عظام، شریعتمداری، مرعشی مخالفت خود را با دولت شاپور بختیار اعلام کردند.

همافران و درجه‌داران و کارمندان پایگاه شاهرخی همدان به‌عنوان همبستگی با مردم اعتصاب غذا نمودند.

بازرگان پس از عزیمت به‌پاریس و ملاقات با امام خمینی و مراجعت به‌تهران در دانشگاه تهران سخنرانی و ضمن آن گفت: استقرار جمهوری اسلامی ایران قطعی و مراجعت شاه هرگز امکان‌پذیر نخواهد بود و دولت بختیار باید استعفا کند و بزودی دولت موقت تشکیل و زیر نظر شورای انقلاب که طی چند روز دیگر تاسیس می‌شود فعالیت خود را آغاز خواهد نمود.

امام خمینی در پاریس ضمن رهبری و هدایت مستمر انقلاب اعلام کردند: در حکومت اسلامی دیکتاتوری وجود ندارد.

تظاهرات و راه‌پیمائی و خشونت همچنان در سراسر مملکت ادامه داشت و در بعضی شهرها تظاهرات به‌خون کشیده شد.

امام خمینی رهبر انقلاب اسلامی در روز دوازدهم بهمن ماه از طریق پاریس وارد فرودگاه مهرآباد شد و مردم تهران و شهرستانها که به‌خاطر استقبال به‌تهران آمده بودند از او استقبال بی‌نظیری بعمل آوردند. جمعیت ملیونی فرودگاه و در مسیر خیابانها ازدحام کرده و موج مردم هر دو سوی خیابانها از فرودگاه مهرآباد تا بهشت‌زهرا دیده می‌شد. در روز پانزدهم بهمن ماه عنوان نخست‌وزیری بازرگان بر سر زبانها افتاد و همانموقع وزرا و نمایندگان مجلسین سنا و شورای ملی و دیگر عوامل رژیم گذشته ممنوع‌الخروج اعلام شدند و فرودگاه مهرآباد بر روی آنها بسته شد.

در روزهای بیستم و بیست‌ویکم تظاهرات خیابانی مردم به‌جنگهای چریکی علیه دولت تبدیل گشت و با قوای مسلح نظامی به‌نبرد پرداختند لشکر گارد به‌پادگان فرح‌آباد حمله کرد فرماندار نظامی حکومت‌نظامی اعلام و عبور ومرور را از ساعت چهارونیم بعداز ظهر ممنوع اعلام کرد ولی مردم بی‌اعتنا همچنان در خیابانها به‌تظاهرات مشغول بودند و بر علیه دولت و دستگاه نظامی شعار می‌دادند.

روز ۲۲ بهمن ماه آخرین سنگر رژیم گذشته شکست و فرو ریخت و قوای انقلابی مسیر تاریخ ایران را عوض کرد. بختیار از ایران گریخت و به‌پاریس‌رفت.

امام خمینی به‌مردم هشدار داده بود که برخلاف دستور فرماندار نظامی حکومت

نظامی را مراعات نکنند و به‌خیابانها بریزند. آن زمان دربرگیرنده شب پرحادثه‌ای بود. صدای شلیک گلوله تا صبح شنیده می‌شد پادگان فرح‌آباد که به‌وسیله نظامیان گارد محاصره شده بود با کمک مردم آزاد گردید و تسلیحات ارتش به‌دست مردم افتاد و انبارهای اسلحه به‌روی مردم گشوده شد.

کلانتریها و پاسگاههای ژاندارمری و کلیه جایگاههای پلیس هر لحظه در اختیار انقلابیون قرار می‌گرفت و ساقط می‌شد و بدین وسیله در زمان نخست‌وزیری شاپور بختیار انقلاب اسلامی ایران شکل گرفت و پایه‌گذاری می‌گردد و او پس از سقوط تهران بدست انقلابیون به‌سوی پاریس فرار کرد.

در زیر اعضاء کابینه شاپور بختیار آورده می‌شوند:

شاپور بختیار	نخست‌وزیر
احمد میرفندرسکی	وزیر امور خارجه
ارتشبد فریدون جم	وزیر جنگ
یحیی صادق وزیری	وزیر دادگستری
منوچهر کاظمی	وزیر کشاورزی
دکتر منوچهر رزم‌آرا	وزیر بهداری
سیروس آموزگار	وزیرمشاوروسرپرست‌وزارت‌اطلاعات
رستم پیراسته	وزیر دارائی و امور اقتصادی
لطفعلی صمیمی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
عباسقلی بختیار	وزیر صنایع و معادن
جواد خادم خرم‌آبادی	وزیر آبادانی و مسکن و شهرسازی
منوچهر آریانا	وزیر کار و امور اجتماعی
محمد امین ریاحی	وزیرآموزش‌و پرورش‌و علوم و آموزش عالی
محمد مشیری یزدی ــ علی فرداد	معاون نخست‌وزیر

در این کابینه ارتشبد فریدون جم به‌عنوان وزیر جنگ از قبول سمت خودداری نمود. این کابینه از روز ۱۷ دیماه تا ۲۲ بهمن ماه ۱۳۵۷ به‌مدت ۳۶ روز بر سر کار بود.

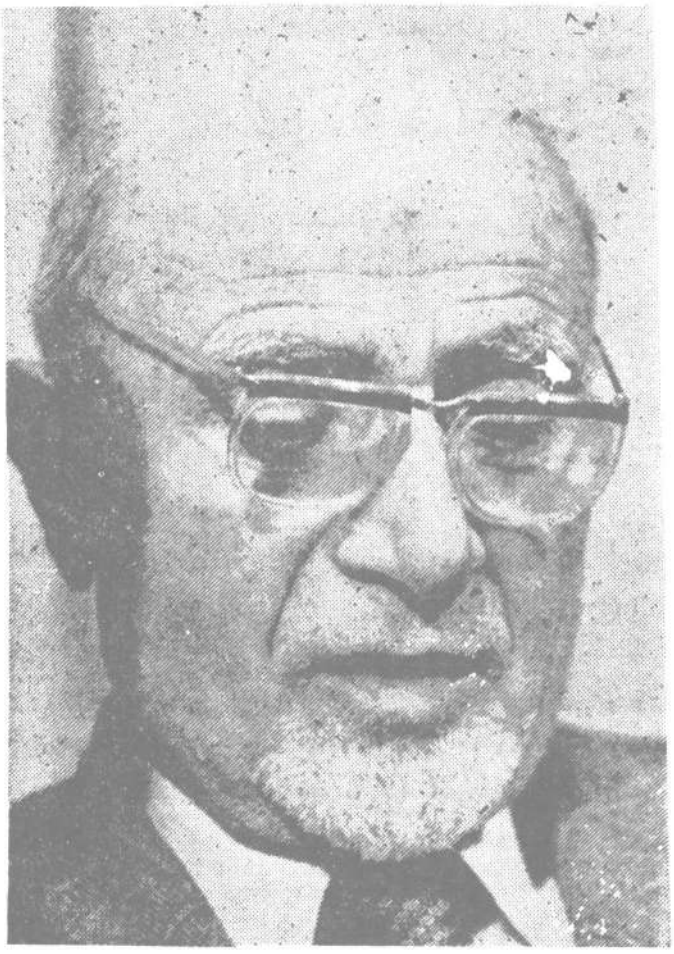

مهدی بازرگان

مهندس مهدی بازرگان

مهندس مهدی بازرگان سالها در دانشکده فنی دانشگاه تهران مشغول بتدریس بود و در سالهای نخست‌وزیری دکتر محمد مصدق یکی از اعضاء جبهه ملی بود و در زمان دکتر مصدق مدیریت کل آب تهران را بعهده داشت. پس از روی کار آمدن حکومت کودتا در سال ۱۳۳۲ همراه با دیگر اساتید دانشگاه مخالفت خود را با انعقاد قرارداد نفت اعلام می‌دارد و بر اثر آن از کار تدریس در دانشگاه برکنار و مدتی به‌زندان می‌افتد. مهندس بازرگان فعالیت دوباره خود را در جبهه ملی از سال ۱۳۳۶ آغاز می‌کند و خود نیز به‌تشکیل (نهضت آزادی) همراه با چند تن دیگر اقدام می‌نماید و در سال ۱۳۴۰ این فعالیت را علنی می‌سازد. مهندی مهدی بازرگان در سال ۱۳۴۱ همراه با آقایان دکتر یداله سحابی، مهندس عزت‌اله سحابی، آیت‌ا... سید محمود طالقانی، دکتر عباس شیبانی، احمدعلی بابائی، ابوالفضل حکیمی، مهندس جعفری و پرویز عدالت‌منش در زمان نخست‌وزیر اسداله علم بازداشت می‌شوند. مهندس مهدی بازرگان پس از آزادی از زندان بار دیگر همراه با یاران خود به‌فعالیت‌های سیاسی دست می‌زند و این فعالیت در اوایل انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۶ با پخش و نوشتن اعلامیه‌ها آغاز می‌گردد. مهندس مهدی بازرگان در زمان عزیمت امام خمینی به‌پاریس و طبق دستور ایشان بعنوان نماینده امام به‌استانهای مختلف مملکت عزیمت می‌نماید. در خوزستان در برابر مردم به‌سخنرانی می‌پردازد. او در اوج اعتصابات و تظاهرات مردم ایران بر علیه شاه به‌پاریس

می‌رود و با امام خمینی ملاقات می‌نماید و پس از مراجعت به‌ایران بعنوان نخست‌وزیر از طرف امام برگزیده می‌شود. مردم نیز به‌طرفداری از او تظاهراتی را به‌راه انداختند. او از بنیان‌گذاران شورای انقلاب و از اعضاء اصلی آن به‌شمار می‌رود. بازرگان در مقابل بختیار اعلام می‌دارد که وزارتخانه‌ها به‌وسیله کارمندان باید اشغال شود.

آنزمان بازرگان از طرف امام و موج خروشان مردم به‌نخست‌وزیری برگزیده شده بود در پی تشکیل کابینه‌ای موقت می‌گشت. در این زمان بختیار اعلام کرد درصورتی که بازرگان اعضاء کابینه خود را تشکیل و معرفی نماید کلیه آنها را بازداشت خواهد کرد ولی بازرگان در یک مصاحبه مطبوعاتی اعلام می‌دارد که کابینه من خیالی نیست.

با پیروزی انقلاب اسلامی ایران در روز بیست‌ودوم بهمن ماه سال ۱۳۵۷ مهندس مهدی بازرگان کابینه خود را تشکیل و شروع به‌کار نمود اعضاء کابینه بازرگان عبارت بودند از:

مهندس مهدی بازرگان	نخست‌وزیر
دکتر کریم سنجابی	وزیر امور خارجه
دکتر غلامحسین شکوهی	وزیر آموزش و پرورش
دکتر علی شریعتمداری	وزیر فرهنگ و آموزش عالی
اسداله مبشری	وزیر دادگستری
دکتر محمدعلی ایزدی	وزیر کشاورزی و عمران روستائی
تیمسار دکتر احمد مدنی	وزیر دفاع
داریوش فروهر	وزیر کار و امور اجتماعی
رضا صدر	وزیر بازرگانی
طاهری قزوینی	وزیر راه و ترابری
تاج	وزیر نیرو
دکتر ناصر میناچی	وزیر اطلاعات و تبلیغات و خیرات
مهندس کتیرائی	وزیر مسکن و شهرسازی
دکتر سام	وزیر بهداری
اسلامی	وزیر پست و تلگراف وتلفن
هاشمی	وزیر صنایع

نمازی وزیر اقتصاد و دارائی
صدر حاج سید جوادی و سپس هاشم صباغیان وزیر کشور
عباس امیر انتظام معاون نخست‌وزیر و سخنگوی دولت

پس از مدتی تغییرات زیر در کابینه بوجود آمد.

در تاریخ ۱۱ فروردین ماه ۱۳۵۸ دکتر احمد مدنی از وزارت دفاع استعفا داد و بجای او تیمسار مهندس تقی ریاحی به‌وزارت منصوب گردید و خود مدتی به‌سمت ریاست ستاد نیروی دریائی برگزیده شد. همچنین احمدزاده به‌جای هاشمی وزارت صنایع و تعاون و احمد توکلی بجای داریوش فروهر به‌وزارت کار و امور اجتماعی و اردلان بجای نمازی به‌وزارت اقتصاد و دارائی منصوب شدند. ابراهیم یزدی جای دکتر کریم سنجابی را در وزارت امور خارجه گرفت.

سیدحسن حاج سید جوادی بجای مبشر وزارت دادگستری را بعهده گرفت.

ریاست سازمان برنامه و بودجه به‌عهده معینی‌فر واگذار شد و نزیه رئیس هیئت مدیره و مدیر عامل شرکت ملی نفت شد.

از وقایع مهم دیگر دوران نخست‌وزیری بازرگان

ـ برگزاری رفراندم به‌منظور تعیین نظام سیاسی ایران که در روزهای ۱۰ و ۱۱ فروردین ماه ۱۳۵۸ در ایران برگزار گردید و مردم با رای ۹۸% خود (نظام جمهوری اسلامی ایران) را بجای نظام سلطنت مشروطه! برگزیدند.

ـ به‌جان حجت‌الاسلام هاشمی رفسنجانی که یکی از اعضاء برجسته شورای عالی انقلاب بود سوءقصد شد.

در گنبد زد و خوردهای شدیدی میان عده‌ای از افراد مسلح و نیروهای انتظامی کمیته درگرفت که با وساطت مرحوم آیت‌اله طالقانی این غائیه پایان پذیرفت.

ـ برگزاری انتخابات اولین ریاست جمهوری اسلامی ایران پس از استقرار جمهوری اسلامی ایران.

ـ دستگیری و اعدام امرا، نخست‌وزیران، ساواکیها و وزیران و نمایندگان ضدانقلاب.

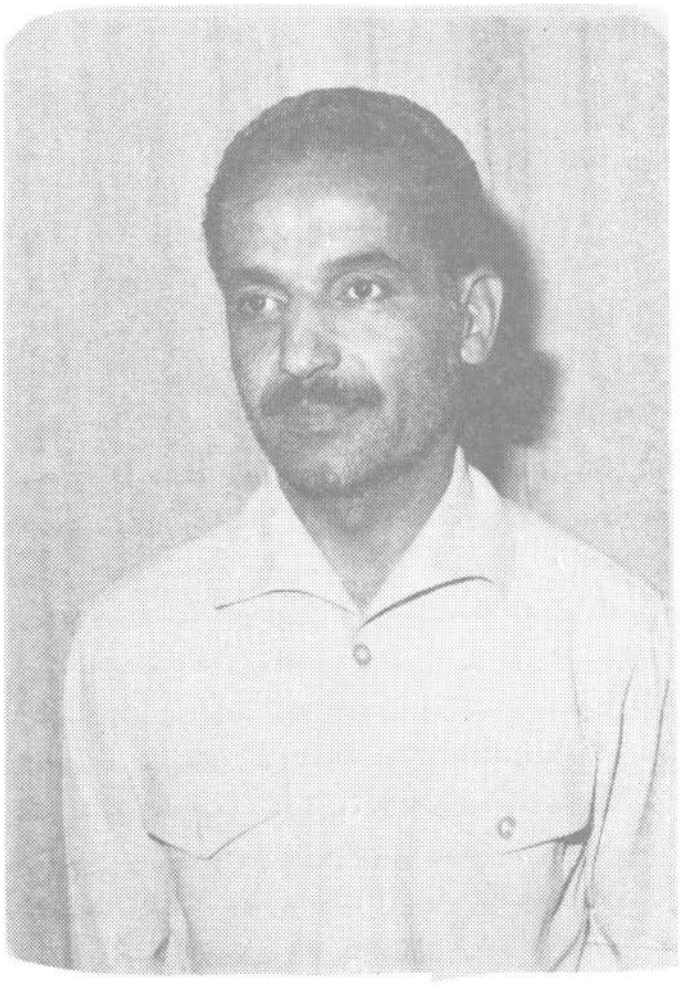

محمد علی رجائی

محمد علی رجائی

محمدعلی رجائی به‌سال ۱۳۱۲ شمسی در قزوین متولد شد. تحصیلات ابتدائی خود را در همان شهر به‌پایان رسانید و پس از آن راهی تهران می‌شود و به‌تحصیل دوره متوسطه می‌پردازد. رجائی در سال ۱۳۲۹ شمسی به‌استخدام نیروی هوائی درمی‌آید و در همان زمان به‌ادامه بقیه تحصیلات خود می‌پردازد. در سال ۱۳۳۲ دیپلم خود را دریافت می‌دارد و از کار در نیروی هوائی استعفا می‌دهد و به‌استخدام وزارت آموزش و پرورش درمی‌آید و به‌بیجار منتقل و در همان شهر به‌تدریس مشغول می‌گردد. در سال ۱۳۳۹ از بیجار به‌خوانسار انتقال یافت و به‌تدریس ریاضی در دبیرستانهای آن شهر می‌پردازد و پس از چندی به‌تهران منتقل می‌گردد. محمدعلی رجائی ضمن تدریس در تهران در دانشسرای عالی به‌تحصیل می‌پردازد و پس از اخذ لیسانس در فوق‌لیسانس رشته آمار قبـول می‌شود و تحصیلات خود را ادامه می‌دهد و به دریافت فوق‌لیسانس نائل می‌گردد ضمنا" در مدرسهٔ کمال تهران به‌امر تدریس همچنان مشغول بوده است. پس از مدتی از تهران به‌قزوین منتقل شد و فعالیت آموزشی خود را در آن شهر ادامه می‌دهد.

محمدعلی رجائی با همکاری دکتر محمد جواد باهنر و جلال‌الدین فارسی به‌تاسیس مدرسه دخترانه رفاه اقدام می‌نمایند.

محمدعلی رجائی بعلت فعالیت‌های سیاسی ضد رژیم شاه مدتها در زندان بوده و پس از تظاهرات انقلابی مردم ایران در روز عید غدیر در سال ۱۳۵۷ از زندان آزاد

می‌گردد . پس از استعفای دکتر غلامحسین شکوهی از وزارت آموزش و پرورش در کابینه بازرگان محمدعلی رجائی به‌سمت وزیر آموزش و پرورش منصوب می‌گردد و در زمان ریاست جمهوری بنی‌صدر بعنوان نخست‌وزیر برگزیده شد .

در روز ۵۹/۶/۱۸ بنی‌صدر اولین رئیس‌جمهور اسلامی ایران نامه‌ای به‌ریاست مجلس شورای اسلامی ارسال می‌نماید و محمدعلی رجائی را بعنوان نخست‌وزیر پیشنهاد می‌کند نامه بنی‌صدر چنین آمده است .

بسمه‌تعالی

رئیس محترم مجلس شورای اسلامی نسبت به‌وزرای زیر که آقای محمدعلی رجائی نخست‌وزیر پیشنهاد کرده‌اند نظر مخالف ندارم و طبق اصل ۱۳۳ قانون اساسی قابل معرفی به‌آن مجلس محترم هستند .

بنی‌صدر بعنوان ریاست جمهوری در تاریخ ۲۹ مرداد ماه سال ۱۳۵۹ حکم انتصاب محمدعلی رجائی را بعنوان اولین نخست‌وزیر جمهوری اسلامی ایران صادر که در حکم آمده است :

"با توجه به‌جریان گزینش شما و رای تمایل نمایندگان محترم به‌سمت نخست‌وزیر جمهوری اسلامی ایران منصوب می‌شوید .

کابینه‌ای که به‌وسیله محمدعلی رجائی پیشنهاد گردیده بود عبارت بودند از :

محمدعلی رجائی	نخست‌وزیر
دکتر حسن عارفی	وزیر آموزش عالی و فرهنگ
عباس دوزدوزانی	وزیر ارشاد ملی
دکتر هادی منافی	وزیر بهداری
دکتر محمدعلی فیاض‌بخش	وزیر بهزیستی
محمود قندی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
سرهنگ جواد فکوری	وزیر دفاع
موسی کلانتری	وزیر راه
محمدرضا نعمت‌زاده	وزیر صنایع
محمد شهاب گنابادی	وزیر شهرسازی و مسکن
محمد سلامتی	وزیر کشاورزی

حجت‌الاسلام محمدرضا مهدوی کنی	وزیر کشور
محمود احمدزاده	وزیر مشاور و سرپرست شرکت ملی فولاد
حسن عباس‌پور	وزیر نیرو
بهزاد نبوی	وزیر مشاور در امور اجرائی

پس از این کابینه محمدعلی رجائی به‌ابوالحسن بنی‌صدر رئیس جمهور نامه‌ای ارسال و آخرین صورت از اعضاء کابینه خود را معرفی می‌نماید نامه نخست‌وزیر به‌ریاست جمهوری

بسم ا . . .الرحمن الرحیم

برادر دکتر ابوالحسن بنی‌صدر ریاست جمهوری بدینوسیله آخرین صورتی که در جلسات مختلف مطرح شده و بسیاری مورد توافق و بعضی هم هنوز در گرو اظهارنظر شما می‌باشد به‌خدمت تسلیم می‌دارد تا هرطور مصلحت می‌دانید اقدام فرمائید. اعضاء کابینه محمدعلی رجائی که به‌مجلس شورای اسلامی معرفی کرده بود عبارت بودند از:

محمدعلی رجائی	نخست‌وزیر
دکتر حسن عارفی	وزیر آموزش عالی و فرهنگ
عباس دوزدوزانی	وزیر ارشاد ملی
علی‌اکبر پرورش	وزیر آموزش و پرورش
دکتر محسن نوربخش	وزیر اقتصاد و دارائی
دکتر هادی منافی	وزیر بهداری
محمدعلی فیاض‌بخش	وزیر بهزیستی
معرفی نشد	وزیر بازرگانی
سیداسماعیل داوری	وزیر برنامه و بودجه
دکتر محمود قندی	وزیر پست و تلگراف وتلفن
مهندس حسن موسوی	وزیر خارجه
سرهنگ جواد فکور	وزیر دفاع
مهندس‌موسی کلانتری	وزیر راه
مهندس محمدشهاب گنابادی	وزیر شهرسازی و مسکن
مهندس محمدرضا نعمت‌زاده	وزیر صنایع

محمد سلامتی	وزیر کشاورزی
احمد توکلی	وزیر کار
آیت‌ا . . . محمدرضا مهدوی کنی	وزیر کشور
مهندس بهزاد نبوی	وزیر مشاور در امور اجرائی
دکتر محمود احمدزاده هروی	وزیرمشاورو سرپرست‌شرکت‌فولادایران
دکتر حسن عباس‌پور	وزیر نیرو
اصغر ابراهیمی	وزیر نفت

کابینه محمدعلی رجائی در تاریخ ۲۰ شهریور ماه سال ۱۳۵۹ شمسی از مجلس شورای اسلامی با ۱۶۹ رای موافق و ۱۴ رای مخالف و ۱۰ رای ممتنع رای اعتماد گرفت.

محمدعلی رجائی تغییرات زیر را بعدا" در کابینه خود به‌وجود آورد.

۸ مهرماه ۱۳۵۹ حسن عسکری را به‌معاونت نخست‌وزیر

اول مهر ماه ۱۳۵۹ موسی خیر را وزیر مشاور و سرپرست سازمان برنامه و بودجه و مهندس جواد تندگویان وزیر نفت و آیت‌ا . . . مهدوی کنی وزیر کشور در تاریخ ۵۹/۸/۱۰ احمدی وزیر دادگستری، میرمحمد صادقی وزیر کار و امور اجتماعی.

از وقایع مهم دوران نخست‌وزیری محمدعلی رجائی عزیمت وی به‌نیویورک جهت ایراد سخنرانی در سازمان ملل متحد بود که در ساعت ۷/۳۰ صبح روز ۲۷ مهر ماه ۱۳۵۹ صورت پذیرفت و پس از ایراد سخنرانی در روز ۲۹ مهرماه ۱۳۵۹ از نیویورک به‌تهران بازگشت.

در سال ۱۳۶۰ با تظاهرات و مخالفت‌هائی که در مجلس شورای اسلامی و مردم بر علیه ریاست جمهوری ابوالحسن بنی‌صدر صورت می‌پذیرد، بنی‌صدر ناگزیر به‌خارج فرار می‌کند و محمدعلی رجائی به‌جای او ریاست جمهوری را عهده‌دار می‌شود و دکتر محمد جواد باهنر را به‌عنوان نخست‌وزیر به‌مجلس معرفی می‌نماید.

این دو یار وفادار در روز هشتم شهریور ماه سال ۱۳۶۰ به‌وسیله انفجار بمبی که در دفتر نخست‌وزیری صورت می‌پذیرد هر دو به‌شهادت می‌رسند.

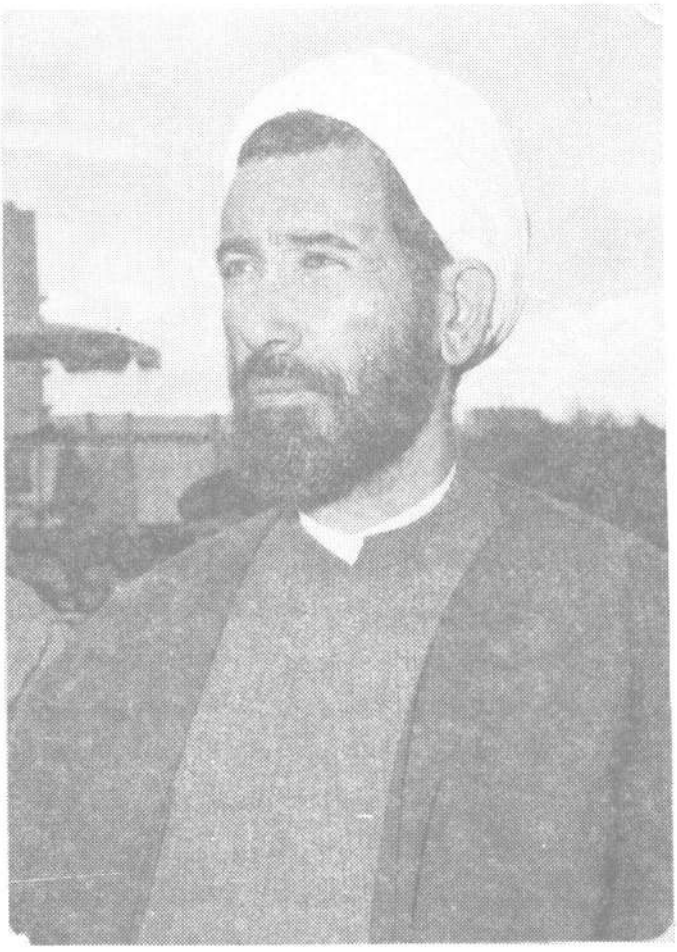

دکتر محمد جواد باهنر

دکتر محمدجواد باهنر

دکتر محمد جواد باهنر در سال ۱۳۱۲ در شهر کرمان متولد می‌گردد. پدر محمد جواد باهنر در کرمان به‌شغل پیشه‌وری اشتغال داشت. باهنر تحصیلات ابتدائی خود را در آن شهر بپایان رسانید و در نوجوانی در شهر کرمان به‌تحصیل علوم دینی پرداخت همزمان نیز به‌تحصیل در دبیرستان مشغول و در نهایت در آن شهر به‌اخذ مدرک تحصیلی دیپلم نائل شد و پس از آن به‌تهران عزیمت نمود و در دانشگاه تهران در رشته علوم تربیتی به‌تحصیل مشغول گردید و به‌دریافت درجه لیسانس در رشته علوم‌تربیتی توفیق حاصل نمود. باهنر پس از آن در رشته الهیات در دانشگاه مشغول به‌تحصیل گردید و به دریافت درجه دکترا در الهیات دست یافت. محمد جواد باهنر در سال ۱۳۴۲ به‌استخدام در وزارت آموزش و پرورش درآمد و به‌تدریس پرداخت. او با دفتر تحقیقات و برنامه‌ریزی همکاری نزدیک داشت و برنامه‌های درسی تعلیمات دینی کلاسهای مختلف تحت نظر او تهیه و تنظیم می‌گردید. او در زمینه علوم دینی به‌تالیف کتب درسی موردنظر جهت تدریس در سطوح مختلف آموزشی دست زد و در این زمینه در حدود ۴۰ کتاب و جزوه به‌رشته تحریر درآورد و تالیف نمود.

دکتر محمد جواد باهنر مسئولیت‌های چندی را نیز بعهده داشت که عبارت بودند

پس از انقلاب اسلامی در شورای انقلاب عضویت داشت. به‌نمایندگی مجلس‌شورای

اسلامی از طرف مردم کرمان انتخاب شد.

در تیرماه سال ۱۳۶۰ در ترمیم کابینه محمدعلی رجائی نخست‌وزیر وقت به‌عنوان وزیر آموزش و پرورش انتخاب گردید و در سال ۱۳۶۰ پس از انتخاب محمدعلی رجائی بعنوان ریاست جمهوری بعنوان نخست‌وزیر انتخاب و کابینه او مورد تایید مجلس شورای اسلامی قرار گرفت.

محمدجواد باهنر یکی از کوشش‌گران نهضت انقلاب اسلامی بود. او پیش از ظهر روز ۱۳۶۰/۵/۲۲ شمسی ضمن ارسال نامه‌ای‌که به‌تایید محمدعلی رجائی رئیس‌جمهور رسیده بود اعضاء کابینه خود را به‌مجلس شورای اسلامی معرفی کرد.

اعضاء کابینه محمد جواد باهنر عبارت بودند از:

محمدجواد باهنر	نخست‌وزیر
علی‌اکبر پرورش	وزیر آموزش و پرورش
حجت‌الاسلام محمدرضا مهدوی‌کنی	وزیر کشور
دکتر محمدعلی نجفی	وزیر فرهنگ و آموزش عالی
مهندس بهزاد نبوی	وزیر مشاور در امور اجرایی
مهندس محمد غرضی	وزیر نفت
دکتر حسن نمازی	وزیر امور اقتصادی و دارائی
سرهنگ سید موسی نامجو	وزیر دفاع
مهندس محمد شهاب گنابادی	وزیر مسکن و شهرسازی
سیدمحمد اصغری	وزیر دادگستری
مهندس میرحسین موسوی‌خامنه‌ای	وزیر خارجه
مهندس حسین موسویان	وزیر مشاور و سرپرست صنایع فولاد
مهندس مصطفی هاشمی	وزیر صنایع و معادن
مهندس حسن تاج‌گردان	وزیر راه و ترابری
دکتر هادی منافی	وزیر بهداری
عبدالحمید معادیخواه	وزیر ارشاد اسلامی
مهندس منصور شهیدی	وزیر نیرو
مهندس مرتضی نبوی	وزیر پست و تلگراف و تلفن

دکتر محمود روحانی	وزیر مشاور و رئیس سازمان بهزیستی
حبیب‌اله عسکراولادی مسلمان	وزیر بازرگانی
دکتر محمدتقی بانکی	وزیر مشاور و رئیس سازمان برنامه
محمد سلامتی	وزیر کشاورزی
محمد میرصادقی	وزیر کار

قبل از معرفی کابینه دکتر جواد باهنر جهت نخست‌وزیری در روز ۱۳۶۰/۵/۱۴ محمدعلی رجائی رئیس جمهور اسلامی ایران نامه‌ای مبنی بر نخست‌وزیری وی به‌مجلس شورای اسلامی نوشت و او را معرفی کرد.

مجلس شورای اسلامی نیز در جلسه علنی مورخ ۱۳۶۰/۵/۱۴ ضمن تایید محمدجواد باهنر بعنوان نخست‌وز ـ اعتبارنامه‌وی را به‌تصویب رسانید. مدت نخست‌وزیری محمدجواد باهنر بطول نینجامید و در روز هشتم شهریور ماه سال ۱۳۶۰ همراه با محمدعلی رجائی رئیس جمهور در دفتر نخست‌وزیری بر اثر انفجار به‌شهادت رسیدند.

شهید محمدجواد باهنر یکی از اعضاء و بنیانگذاران ستاد انقلاب فرهنگی و طراح برنامه‌ها و فعالیت‌های این ستاد بود.

باهنر همراه با آیت‌ا... دکتر بهشتی و تنی چند از یاران در سالهای قبل از انقلاب در آموزش مفاهیم اسلامی فعالیت گسترده‌ای در تدوین کتابهای تعلیمات دینی و روش قرائت قرآن نوشت. کتابهائی که به‌رشته تحریر درآورده عبارتند از:

۱ـ یکدوره تعلیمات دینی برای سال دوم ـ سوم ـ چهارم ـ پنجم ابتدائی.

۲ـ یکدوره تعلیمات دینی برای سال اول، دوم، سوم راهنمائی

۳ـ یکدوره تعلیمات دینی برای سالهای دبیرستان

۴ـ شناخت اسلام ـ مجموعه‌ای از کتابهای تعلیمات دینی دبیرستان

۵ـ یکدوره درسهائی از قرآن با ترجمه و شرح فارسی برای سالهای سوم تا ششم دبیرستان.

۶ـ یکدوره درسهائی از قرآن برای سال اول و دوم و سوم راهنمائی

۷ـ تربیت و تعلیم دینی و روش‌تدریس دینی قرآن و مسائل دینی

۸ـ تربیت و تعلیم دینی و روش تدریس دینی برای تربیت معلم راهنمائی و تربیت معلم یکساله در دانشسرای مقدماتی روستائی و عشایری

۹ـ تعلیمات دینی و روش تدریس برای دانشکده مکاتبه‌ای
۱۰ـ خداشناسی با تنی چند از یاران
۱۱ـ جهان در عصر بعثت
۱۲ـ سیر یا تحول مکتب تشیع (مقاله)
۱۳ـ شخصیت و فطرت (مقاله)
۱۴ـ هدفهای تربیت و تعلیم دینی (مقاله)

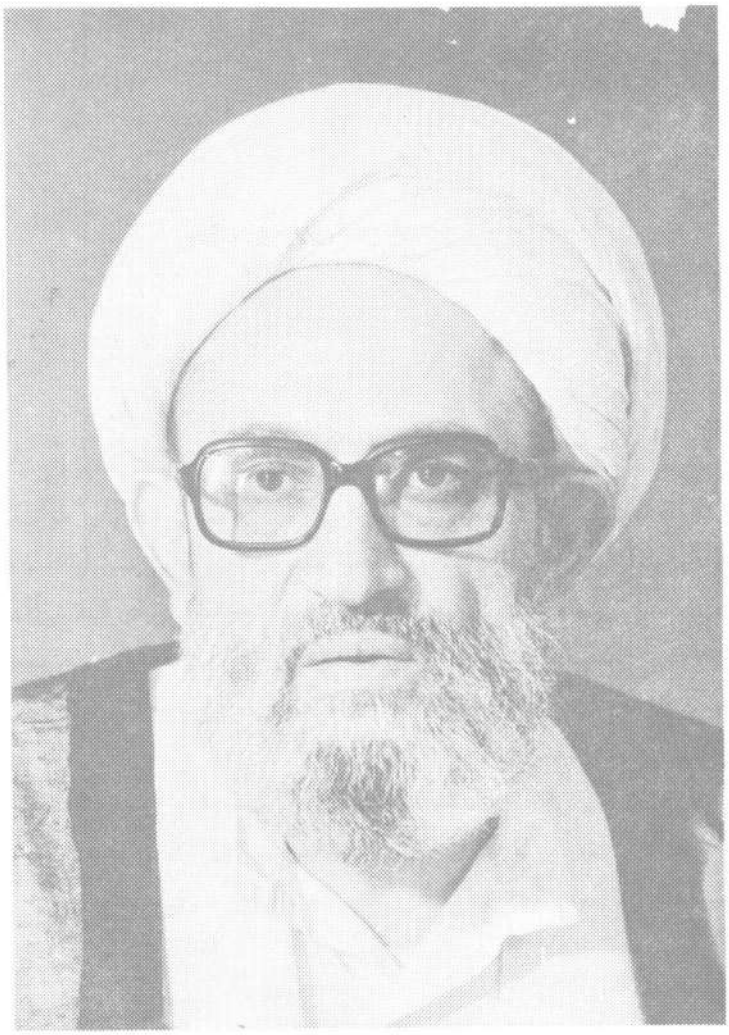

مهدوی کنی

آیت ا . . . محمدرضا مهدوی کنی

پس از واقعه هشتم شهریور و شهادت محمدعلی رجائی و دکتر جواد باهنر در ساختمان نخست‌وزیری شورای موقت ریاست جمهوری زمام امور را در دست گرفت ولی طولی نکشید و پس از ۲ ماه و چهار روز آیت‌ال. . . محمدرضا مهدوی کنی مامور تشکیل کابینه شد و در جلسه علنی صبح روز یازدهم شهریور ماه سال ۱۳۶۰ مجلس شورای اسلامی ایران به ریاست آقای هاشمی رفسنجانی ، آقای محمدرضا مهدوی کنی را به‌عنوان نخست‌وزیر به نمایندگان معرفی که در این رای‌گیری با ۱۷۸ رای موافق و ۱۰ رای مخالف و ۸ رای ممتنع نخست‌وزیری ایشان تایید شد .

محمدرضا مهدوی کنی بلافاصله دست به‌تشکیل کابینه زد و اعضاء کابینه خود را آماده کرد و در روز ۱۲ شهریور ماه سال ۱۳۶۰ به‌مجلس شورای اسلامی معرفی نمود و رای اعتماد گرفت . اعضاء کابینه محمدرضا مهدوی کنی به‌شرح زیر معرفی شدند .

محمدرضا مهدوی کنی	نخست‌وزیر
علی‌اکبر پرورش	وزیر آموزش و پرورش
معادی‌خواه	وزیر ارشاد اسلامی
حسین نمازی	وزیر اقتصاد و دارائی
میرحسین موسوی خامنه‌ای	وزیر امور خارجه

حبیب‌اله عسکر اولادی مسلمان	وزیر بازرگانی
هادی منافی	وزیر بهداری
مرتضی نبوی	وزیر پست و تلگراف و تلفن
سیدمحمد اصغری	وزیر دادگستری
سید موسی نامجو	وزیر دفاع
هادی‌نژاد حسینیان	وزیر راه و ترابری
مصطفی هاشمی خراسگانی	وزیر صنایع
محمدعلی نجفی	وزیر فرهنگ و آموزش عالی
محمد میرمحمد صادقی	وزیر کار و امور اجتماعی
محمد سلامتی	وزیر کشاورزی
سید کمال‌الدین نیک‌روش	وزیر کشور
محمدشهاب گنابادی	وزیر مسکن و شهرسازی
بهزاد نبوی	وزیر مشاور در امور اجرائی
محمدتقی بانکی	وزیر مشاور و سرپرست سازمان برنامه و بودجه
محمود روحانی	وزیر مشاور و سرپرست بهزیستی
سیدحسین موسویان	وزیر مشاور و سرپرست شرکت فولاد ایران

کابینه محمدرضا مهدوی کنی بیش از یکماه و پانزده روز نپائید و در روز ۲۶ مهرماه ۱۳۶۰ استعفای خود را به‌آیت‌ا... سیدعلی خامنه‌ای ریاست جمهوری اسلامی ایران تقدیم نمود.

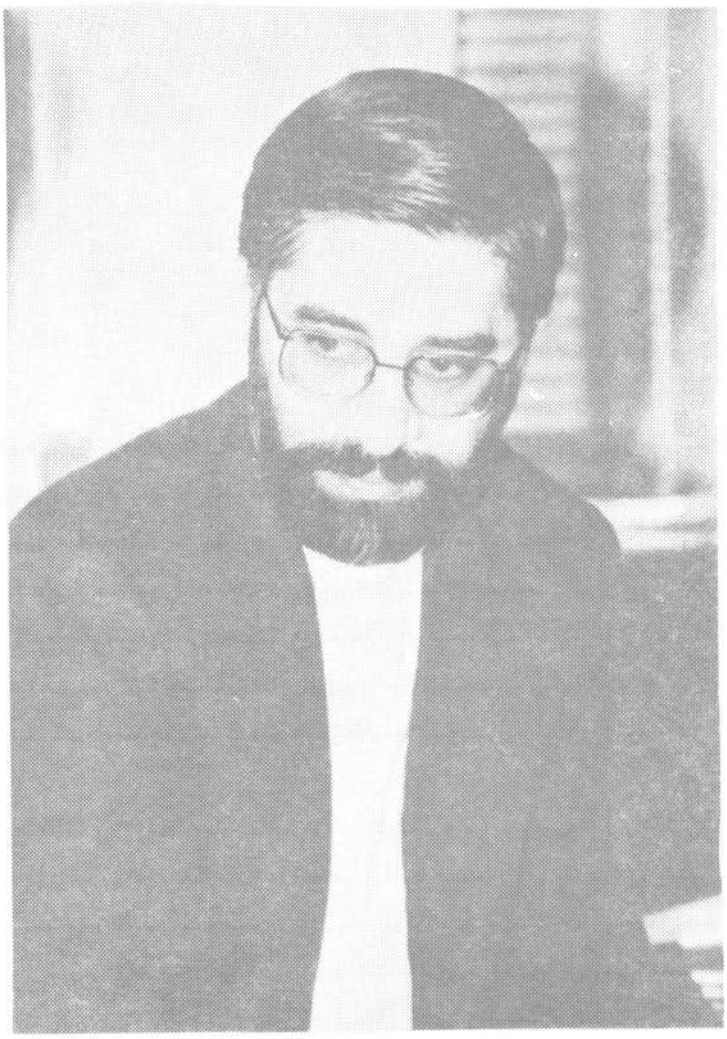

میرحسین موسوی

میرحسین موسوی

میرحسین موسوی خامنه‌ای در سال ۱۳۲۰ در خامنه (قصبه‌ای نزدیک تبریز) متولد گردید. تحصیلات ابتدائی و متوسطه خود را در خامنه و تبریز به‌پایان رسانید و در سال ۱۳۴۱ به‌تهران آمد و جهت ادامه تحصیلات عالی خود در دانشکده معماری و شهرسازی وارد دانشگاه ملی‌گردید. میرحسین موسوی در سال ۱۳۴۸ موفق به‌اخذ درجه فوق‌لیسانس معماری و شهرسازی از آن دانشگاه گردید. در دوران تحصیل همراه با دیگر دوستان خود انجمن اسلامی دانشگاه ملی را تاسیس کرد و پس از اتمام دانشگاه با همان دوستان شرکت سمرقند را به‌وجود آورد و این شرکت جایگاهی جهت تجمع دوستان به‌منظور مبارزه با رژیم سابق بود.

در سال ۱۳۵۲ بر اثر یورش عوامل ساواک به‌آن شرکت کلیه افراد آن به‌اتفاق میرحسین موسوی دستگیر گردیدند ولی بعلت عـدم وجود مدارک کافی موثق پس از مدتی آزاد گردیدند بجز حسن آلادپوش و عبدالعلی بازرگان. میرحسین موسوی در سال ۱۳۵۳ در دانشگاه ملی بتدریس پرداخت و بعنوان استاد در آن دانشگاه مشغول شد. در سال ۱۳۵۵ با چندتن دیگر (جنبش مسلمانان ایران) را پایه‌گزاری نمود.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی میرحسین موسوی به‌عضویت در شورای مرکزی حزب جمهوری اسلامی ایران پذیرفته شد و با همکاری دیگر اعضاء به‌فعالیت در جهت نشر افکار و ایده‌های آن حزب پرداخت و به‌انتشار روزنـامه جمهوری اسلامی همت نمود. در این

روزنامه بعنوان مدیر مسئول و سردبیر به‌خدمت ادامه داد.

میرحسین موسوی در فاصله اردیبهشت ماه سال ۱۳۵۸ شمسی در دولت موقت شورای انقلاب عضویت داشت.

در ساعت ۱۲ ظهر روز ۱۳۶۲/۵/۱۶ شمسی میرحسین موسوی نخست‌وزیر طی نامه‌ای وزرای اولین کابینه خود را به‌مجلس شورای اسلامی معرفی نمودند. در این روز حجت‌الاسلام املشی عهده‌دار ریاست مجلس بودند.

متن نامه نخست‌وزیر

برادر گرامی حجت‌الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی ریاست محترم مجلس شورای اسلامی.

در اجرای ماده ۲ قانون الحاق موادی به‌آیین‌نامه داخلی مجلس راجع به‌تقاضای رای اعتماد و نحوه برگزاری مصوب ۶۲/۵/۹ به‌پیوست لیست وزرای کابینه همچنین اسامی برادرانی که طبق اصول ۱۶۳ و ۱۳۶ برای تصدی وزارتخانه‌های اطلاعات، دادگستری و مسکن و شهرسازی در نظر گرفته شده‌اند همراه با شرح حال و عملکرد و برنامه‌های آینده ایشان ایفاد و تقاضای رای اعتماد برای ایشان می‌نماید.

میرحسین موسوی نخست‌وزیر

میرحسین موسوی در کابینه شهید رجائی و شهید باهنر و آیت‌ا... مهدوی کنی بعنوان وزیر امور خارجه عضویت داشت.

اولین کابینه مهندس میرحسین موسوی خامنه‌ای در هفتم آبان ماه سال ۱۳۶۰ تشکیل شد و در شرایطی نخست‌وزیری را پذیرفت که مقام ریاست جمهوری در اختیار آیت‌ا... سیدعلی خامنه‌ای بود و جنگ ایران و عراق با شدت و حدتی وسیع ادامه داشت. عملکرد کابینه میرحسین موسوی همان کابینه رجائی و باهنر بود چنانچه در هنگام معرفی اولین کابینه خود این مطلب را بیان نموده است.

وزرائی که معرفی شده بودند عبارت بودند از:

نخست‌وزیر	میرحسین موسوی خامنه‌ای
اکبر پرورش	وزیر آموزش و پرورش
سید محمد خاتمی	وزیر ارشاد اسلامی
دکتر حسین نمازی	وزیر اقتصاد

دکتر علی‌اکبر ولایتی	وزیر امور خارجه
حسن عابدی جعفری	وزیر بازرگانی
دکتر هادی منافی	وزیر بهداری
حجت‌الاسلام جواد اژه‌ای	وزیرمشاورورئیس‌سازمان‌بهزیستی
دکتر محمدتقی بانکی	وزیرمشاورورئیس‌سازمان‌برنامه‌وبودجه
مهندس مرتضی نبوی	وزیر پست و تلگراف وتلفن
سرهنگ محمد سلیمی	وزیر دفاع
مهندس هادی نژادحسینیان	وزیر راه و ترابری
بیژن نامدار زنگنه	وزیر جهاد سازندگی
محسن رفیق‌دوست	وزیر سپاه پاسداران
سید مصطفی هاشمی	وزیر صنایع
مهندس بهزاد نبوی	وزیر صنایع سنگین
دکتر محمدعلی نجفی	وزیر فرهنگ و آموزش عالی
مهندس نیلی	وزیر معادن و فلزات
ابوالقاسم سرحدی‌زاده	وزیر کار و امور اجتماعی
حجت‌الاسلام علی‌اکبر ناطق نوری	وزیر کشور
عباسعلی زالی	وزیر کشاورزی
دکتر حسن غفوری‌فرد	وزیر نیرو
مهندس سیدمحمد غرضی	وزیر نفت
غلامرضا آقازاده	وزیر مشاور در امور اجرائی

مجلس شورای اسلامی در یکصد و هفتاد و نهمین جلسه علنی خود در سال ۱۳۶۴ شمسی به‌ریاست حجت‌الاسلام هاشمی رفسنجانی تشکیل شد و برای دومین بار به‌آقای مهندس میرحسین موسوی رای اعتماد و تمایل داد و میرحسین موسوی اسامی ۲۴ نفر از کابینه جدید خود را در روز ۱۳۶۴/۸/۲ شمسی که به‌تصویب ریاست محترم جمهوری سیدعلی خامنه‌ای رسیده بود به‌مجلس شورای اسلامی جهت اخذ رای اعتماد معرفی نمود که عبارت بودند از:

میرحسین موسوی خامنه‌ای	نخست‌وزیر
سید کاظم اکرمی	وزیر آموزش و پرورش
دکتر علی‌اکبر ولایتی	وزیر امور خارجه
حجت‌الاسلام دکتر سیدمحمد خاتمی	وزیر ارشاد اسلامی
دکتر حسن نمازی	وزیر اقتصاد و دارائی
حجت‌الاسلام محمد محمدی ری‌شهری	وزیر اطلاعات
حسن عابدی جعفری	وزیر بازرگانی
مسعود روغنی زنجانی	وزیر برنامه و بودجه
دکتر علیرضا مرندی	وزیربهداشت‌ودرمان‌وآموزش‌پزشکی
مهندس محمد غرضی	وزیر پست و تلگراف وتلفن
مهندس بیژن نامدار زنگنه	وزیر جهاد سازندگی
دکتر حسن حبیبی	وزیر دادگستری
سرهنگ محمدحسین‌جلالی	وزیر دفاع
محمد سعیدی یکتا	وزیر راه و ترابری
محسن رفیق‌دوست	وزیر سپاه پاسداران
مهندس غلامرضا شافعی	وزیر صنایع
مهندس بهزاد نبوی	وزیر صنایع سنگین
دکتر محمد فرهادی	وزیر فرهنگ و آموزش عالی
ابوالقاسم سرحدی‌زاده	وزیر کار و امور اجتماعی
دکتر عباسعلی زالی	وزیر کشاورزی
حجت‌الاسلام سیدعلی‌اکبر محتشمی	وزیر کشور
مهندس سراج‌الدین کازرونی	وزیر مسکن و شهرسازی
مهندس حسین نیلی	وزیر معادن و فلزات
مهندس غلامرضا آقازاده	وزیر نفت
دکتر محمدتقی بانکی	وزیر نیرو

میرحسین موسوی نخست‌وزیر در روز ۱۵ شهریور ماه سال ۱۳۶۷ استعفای خود را تقدیم ریاست جمهوری آیت‌اله آقای سیدعلی خامنه‌ای نمود اما استعفای ایشان پذیرفته نشد و

میرحسین موسوی بار دیگر در سمت نخست‌وزیری ابقاء گردید.

۱۳۶۸ سال اصلاح قانون اساسی تعیین گردید. براساس نامه‌ای که در تاریخ ۶۸/۲/۴ خطاب به‌رئیس جمهوری از طرف امام عنوان شده بود قانون اساسی می‌بایست تغییراتی در آن به‌وجود آید و اصول اصلاحی آن نیز به‌شرح زیر تعیین گردیده بود.

۱ــ رهبری

۲ــ تمرکز قدرت در مدیریت قوه مجریه

۳ــ تمرکز قدرت در مدیریت قوه قضائیه

۴ــ تمرکز قدرت در مدیریت صدا و سیما به‌صورتی که قوای سه‌گانه در آن نظارت داشته باشند.

۵ــ تعداد نمایندگان مجلس شورای اسلامی

۶ــ مجمع تشخیص مصلحت برای حل معضلات نظام و مشورت رهبری به‌صورتی که قدرتی در عرض قوه دیگر نباشد.

۷ــ راه بازنگری به‌قانون اساسی

۸ــ تغییر نام مجلس شورای ملی به‌اسلامی

همه‌پرسی روز ۶۸/۵/۶ برگزار گردید و قانون اساسی جدید در روز یکشنبه ۱۵ مرداد ماه سال ۱۳۶۸ برای امضاء به‌مقام رهبری و آیت‌اله سیدعلی خامنه‌ای ارسال گردید.

مقام رهبری نیز پس از امضاء به‌وزارت کشور ارسال و طی نامه‌ای به حجت‌الاسلام سید علی‌اکبر محتشمی ارسال تا جهت اجرا در سراسر کشور به‌مجلس ابلاغ نماید.

براساس قانون اساسی اصلاح شده، انتخاب ریاست جمهوری در روزهای ۱۰ و ۱۱ مرداد برگزار و در روز ۱۲ مرداد نتیجه انتخابات ریاست جمهوری معلوم گردید و حجت‌الاسلام اکبر هاشمی رفسنجانی به‌ریاست جمهوری برگزیده شدند و حکم ریاست جمهوری ایشان توسط آیت‌اله خامنه‌ای رهبر تنفیذ شد ولی بعلت اینکه هنوز آیت‌اله خامنه‌ای از ریاست جمهوری استعفا نداده بود دولت آقای میرحسین موسوی همچنان به انجام وظایف هیئت دولت مشغول بود.

آخرین جلسه هیئت دولت آقای سید میرحسین موسوی در روز سه‌شنبه ۲۳ مرداد ماه سال ۱۳۶۸ تشکیل و در روز ۲۴ مرداد ماه سال ۱۳۶۸ برابر با ۱۲ محرم سال ۱۴۱۰ هجری قمری و ۱۵ اگوست سال ۱۹۸۹ میلادی خود و کابینه‌اش مستعفی شدند و استعفای خود را به‌مجلس تقدیم نمودند و رئیس جمهور در روز ۲۶ مرداد ماه سال ۱۳۶۸ برابر با

۱۴ محرم سال ۱۴۱۰ هجری قمری و ۱۷ اگوست سال ۱۹۸۹ میلادی رسما" در مقابل نمایندگان مجلس سوگند یاد کرد و از همان روز رسما" بعنوان رئیس جمهور نظام جمهوری اسلامی ایران آغاز به‌کار کرد.

بدینوسیله پس از ۸۲ سال و ۶ ماه و ۱۴ روز یعنی از آغاز مشروطیت و معرفی کابینه به‌مجلس در جلسه روز ۱۹ ذیحجه ۱۳۲۴ هجری قمری برابر با ۱۲ بهمن ماه سال ۱۲۸۵ شمسی و فوریه ۱۹۰۷ میلادی تا تاریخ انحلال هیئت دولت که در راس آن نخست‌وزیر باشد می‌گذرد.

منابع و مآخذ مورد استفاده

نام کتاب	نام مؤلف
۱ـ تاریخ مشروطیت ایران	احمد کسروی
۲ـ کتاب روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه	اعتمادالسلطنه
۳ـ شرح حال رجال ایران	مهدی بامداد
۴ـ خاطرات دکتر قاسم غنی ۳ جلد	باستانی پاریزی
۵ـ انقلاب مشروطیت در ایران	کریم طاهرزاده
۶ـ سیاستگران دوره قاجاریه	خان ملکم ساسانی
۷ـ تاریخ بیداری ایرانیان	ناظم‌الاسلام کرمانی
۸ـ فرهنگ فارسی	دکتر محمدمغین
۹ـ لغت‌نامه دهخدا	
۱۰ـ تاریخ‌اجتماعی‌واداری‌دوره‌قاجاریه	عبداله مستوفی
۱۱ـ دولت‌های عصر مشروطیت	جمشید ضرغام بروحین
۱۲ـ تاریخ بیست‌ساله ایران ۸ جلد	حسین مکی
۱۳ـ خاطرات و خطرات	حاج مخبرالسلطنه هدایت
۱۴ـ وزارت و وزرا در ایران	دکتر زهرا شجیعی

۱۵ـ اطلاعات عمومی	عنایت‌اله شکیباپور
۱۶ـ دایره‌المعارف عمومی	مصاحب
۱۷ـ دایره‌المعارف	عسکری
۱۸ـ تاریخ سی‌ساله	جزنی
۱۹ـ ایرانشهر ۲ جلد	ـ
۲۰ـ سی‌وهفت سال	احمد سمیعی
۲۱ـ تاریخ‌سیاسی معاصر ایران ۲ جلد	سید جلال‌الدین مدنی
۲۲ـ تاریخ بیداری ایرانیان	حبیب‌اله مختاری
۲۳ـ روزنامه اطلاعات	اطلاعات
۲۵ـ روزنامه کیهان	کیهان